

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Є. М. ВОЙТОВИЧ, Д. М. ТИЧИНА, А. О. АНТОЩУК

**ОСНОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОГО
ЗНИКНЕННЯ ЛЮДИНИ**

Монографія

**Київ
2022**

УДК 343.915:343.712.1
Г15

Рецензенти:

Халимон С. І. – доктор юридичних наук, професор, заступник начальника кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького;

Пилипенко О. В. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ;

Лукашевич В. В. – кандидат юридичних наук, начальник відділу дізнання Головного управління Національної поліції в Херсонській області.

Рекомендовано до друку Вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 28 липня 2022 року (протокол № 11)

Матеріали подано в авторській редакції

Войтович Є. М., Тичина Д. М., Антошук А. О.

Г15 Основи методики розслідування насильницького зникнення людини [Текст] : монографія. Київ : 7БЦ, 2022. 176 с.

ISBN 978-617-549-112-6

Монографію присвячено формуванню комплексної криміналістичної методики розслідування насильницького зникнення людини, визначенні її концептуальних теоретичних основ та розробці дієвих практичних рекомендацій. На основі наданої криміналістичної характеристики насильницького зникнення людини (спосіб вчинення, у поєднанні зі способами готування і приховування; обстановка та слідова картина; особа злочинця та потерпілого) розроблено алгоритм першочергових заходів, що здійснюють уповноважені підрозділи Національної поліції в разі надходження інформації про насильницьке зникнення людини, які об'єднано в блоки: з'ясування обставин; внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; організація діяльності підрозділів Національної поліції, взаємодія з іншими правоохоронними та державними органами, громадськістю; використання обліків й автоматизованих інформаційних систем; проведення слідчих (розшукових) дій.

Монографія буде корисною для практичних працівників Національної поліції України (дізнавачів, слідчих, співробітників оперативних підрозділів), прокурорів, адвокатів, суддів, а також для викладачів, студентів і курсантів закладів вищої освіти юридичного спрямування.

УДК 343.915:343.712.1

ISBN 978-617-549-112-6

© Національна академія внутрішніх справ, 2022
© Є. М. Войтович, Д. М. Тичина, А. О. Антошук., 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗНИКНЕННЯ ЛЮДИНИ.....	8
1.1. Насильницьке зникнення людини як предмет криміналістичного дослідження	8
1.2. Спосіб, обстановка вчинення, слідова картина насильницького зникнення людини.....	23
1.3. Відомості про особу злочинця та особу потерпілого	42
РОЗДІЛ 2 ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗНИКНЕННЯ ЛЮДИНИ.....	50
2.1. Особливості початку досудового розслідування та обставини, що підлягають встановленню в кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення людини	50
2.2. Типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування насильницького зникнення людини	64
2.3. Організація взаємодії слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів та іншими суб'єктами	80
РОЗДІЛ 3 ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ ЛЮДИНИ	96
3.1. Тактико-криміналістичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування насильницького зникнення людини.....	96
3.2. Тактико-криміналістичне забезпечення проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування насильницького зникнення людини.....	118
3.3. Використання спеціальних знань під час розслідування насильницького зникнення людини	134
ВИСНОВКИ	148
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	152
ДОДАТКИ.....	167

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГУНП	Головне управління Національної поліції
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄСПЛ	Європейський Суд з прав людини
ДМПС	Департамент міжнародного поліцейського співробітництва
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ
НПУ	Національна поліція України
НСРД	негласна слідча (розшукова) дія
ОРЗ	оперативно-розшукові заходи
рф	російська Федерація
СБУ	Служба безпеки України
СОГ	слідчо-оперативна група
СРД	слідчі (розшукові) дії

ВСТУП

Конституція України передбачає захист прав і свобод кожного громадянина та проголошує, що людина, її життя, здоров'я, честь та гідність, недоторканість і безпека визначаються найвищою соціальною цінністю (ст. 3). У той же час, набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України 2012 року поставило перед кримінальною процесуальною доктриною нові завдання, пов'язані з теоретичним та прикладним переосмисленням ідеології застосування нових концептуальних новел й процесуальних інститутів кримінального процесуального законодавства. У цьому напрямі діяльності положення кримінального процесуального законодавства змушують по-новому розглядати окремі питання, які б здавалось на сьогодні є достатньо дослідженими у процесуальній науці. Зазначене стосується й застосування міжнародних правових стандартів та урахування практики Європейського суду з прав людини у кримінальному процесі України, а також правозастосовної діяльності правоохоронних органів і суду.

Повномасштабна збройна агресія російської федерації, яка розпочалася в Україні 24 лютого 2022 року, зумовила зміну парадигми кримінально-правового реагування держави на вчинення, серед іншого, кримінальних правопорушень проти волі особи. Вказане торкнулося й такого протиправного явища, як насильницьке зникнення людини, що досягло свого піку за сучасних подій.

У статті 5 Міжнародної конвенції для захисту усіх осіб від насильницьких зникнень (2006 р.) зазначено, що широко поширена чи систематична практика насильницьких зникнень є кримінальним правопорушенням проти людства, як його визначено в застосовному міжнародному праві, і тягне за собою наслідки, що передбачені таким застосовним міжнародним правом. У той же час, Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» прийнятий Верховною Радою України 12 липня 2018 року (зі змінами 14 квітня 2022 р. № 2191-IX), вступивши у законну силу 2 серпня 2018 року вніс зміни до ряду нормативно-правових актів, зокрема до Кримінального кодексу України доповнивши його новою статтею 146-1 «Насильницьке зникнення». До цього було відсутнє належне регулювання правового статусу осіб, зниклих безвісти, що було прогалиною чинного законодавства України, необхідність усунення якої загострилася у зв'язку зі збройним конфліктом в Автономній Республіці Крим та на сході України у 2014 році. Доцільність криміналізації насильницького зникнення пов'язана із специфічністю юридичної природи, правовим статусом заборони насильницького зникнення у міжнародному праві, а також особливостями зобов'язань України, що впливають з Конвенції й практики моніторингу Комітету з насильницьких зникнень національного законодавства держав-учасників Конвенції.

За офіційними даними Офісу Генерального прокурора України станом на травень 2022 року знаходилось в провадженні 848 кримінальних правопорушень за ст. 146-1 КК України, у той же час без врахування закритих за пп. 1, 2, 4, 6 ч. 1 ст. 284 КПК – 98. Якщо за 2018–2021 рр. внесено 121 кримінальне правопорушення за ст. 146-1 КК України, з них без врахування закритих за пп. 1, 2, 4, 6 ч. 1 ст. 284 КПК – 95, відносно неповнолітніх – 1, то у період військових дій з 24.02 по 01.06.2022 р. – 654 (закрито всього 10).

Вагомий внесок у дослідження теоретичних питань, пов'язаних із методикою розслідування насильницьких кримінальних правопорушень внесли вчені-криміналісти України: Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, Т. В. Варфоломеєва, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, В. Я. Горбачевський, І. В. Гора, М. Л. Грібов, В. Г. Дрозд, В. А. Журавель, В. П. Захаров, А. В. Іщенко, О. А. Кириченко, Н. І. Клименко, І. І. Когутич, В. О. Коновалова, І. І. Котюк, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, В. В. Лисенко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, О. В. Одерій, М. А. Погорецький, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалова, С. І. Халимон, П. В. Цимбал, М. С. Цуцкірідзе, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько, В. В. Юсупов та інші.

Деякі проблеми криміналістичного забезпечення розшуку безвісно відсутніх осіб і розслідування кримінальних правопорушень за фактами зникнення особи розглянуто в дисертаційних дослідженнях О. Ю. Булулукова (1997), С. Ф. Здоровка (2002), В. В. Семенового (2004), І. В. Кубарева (2007), В. Я. Горбачевського (2009), О. С. Саїнчина (2011), Д. А. Іщука (2016), О. Я. Мазурка (2018), М. В. Єрошкіна (2021).

Науковий доробок згаданих учених у розробленні вказаної проблематики є безперечним, однак однією з важливих умов розбудови демократичної держави європейського зразка є створення дієвої системи кримінальної юстиції, яка здатна забезпечити безпеку громадян, захист їх прав і свобод, а також інтересів суспільства й держави від кримінальних правопорушень. Запропоновані авторами висновки і методичні рекомендації, безумовно, становлять велику теоретичну цінність і практичну значущість, сприяють успішному розслідуванню окремих кримінальних правопорушень. Але тим не менше, вони не охоплюють повного комплексу питань, спеціально присвячених проблемам розслідування насильницького зникнення людини, передбачених ст. 146-1 КК України. На сьогодні у слідчій практиці не розроблено практичних рекомендацій щодо порядку та особливостей проведення розслідування насильницького зникнення людини, а тому є необхідність у проведенні системного аналізу зазначеної вище статті Кримінального кодексу України, чітке визначення окремих понять і тактики проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях цієї категорії.

Для ілюстрації важливих положень монографії використано результати вивчення 61 кримінального провадження, підслідних органам поліції впродовж 2018–2020 рр. (з усіх регіонів країни); зведені дані анкетування 103 слідчих і 189 оперативних працівників Національної поліції України у Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Одеській та Херсонській областях; статистичні й аналітичні дані Офісу Генерального прокурора України, МВС України, Національної поліції України, Державної судової адміністрації України (упродовж 2014–2022 рр.), а також особистий багаторічний досвід роботи в органах досудового розслідування МВС України та Національної поліції України.

Сподіваємося, що результати цього дослідження стануть підґрунтям для подальшого вдосконалення наукових рекомендацій щодо виявлення і розслідування насильницького зникнення. Праця може бути корисною науковцям, викладачам, здобувачам вищої освіти та практичним працівникам правоохоронних органів, юристам-практикам, суддям, а також всім, хто цікавиться проблемами боротьби протидії кримінальній протиправності.

Щиру вдячність висловлюємо С. С. Чернявському, Ю. М. Черноус, М. С. Цуцкірідзе, рецензентам – С. І. Халимону, Д. О. Пилипенку, В. В. Логіновій та іншим знаним науковцям-криміналістам України за висловлені зауваження й поради враховані під час підготовки монографії до видання.

Світлий та незгасний спомин про добрі земні справи Ф. М. Сокирана під керівництвом якого розпочалося дослідження вказаної проблематики.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗНИКНЕННЯ ЛЮДИНИ

1.1. Насильницьке зникнення людини як предмет криміналістичного дослідження

Захист прав і свобод кожного громадянина значною мірою залежить від теоретичних розробок протидії окремим видам кримінальних правопорушень, та ефективної діяльності правоохоронних органів у боротьбі з тяжкими та особливо тяжкими злочинами проти волі особи зокрема. Реальне забезпечення дотримання цих прав гарантується нормами кримінального законодавства, які встановлюють відповідальність за посягання на свободу та недоторканність особи. Мова йде, зокрема, про кримінально-правові засоби, передбачені статтею 146-1 КК України «Насильницьке зникнення» [1].

Криміналістичне забезпечення діяльності у сфері насильницького зникнення людини необхідно реалізовувати на підставі пріоритетності дотриманням положень багатосторонніх міжнародних договорів, що регламентують права і свободи людини [2, с. 126–130]. Це Загальна декларація прав людини 1948 р. [3, с. 6–9], Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р., а також Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7, 11 до неї [4], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. [5, с. 9–19], Перша резолюція з питань насильницьких зникнень 1978 р., Конвенція проти катувань та інших жорстоких нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р. [6, с. 37–44], Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність,

¹ Кримінальний кодекс України: Закон від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

² Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.

³ Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена рез. 217 (III) ГА ООН від 10 груд. 1948 р. Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. Амстердам–Київ, 1996. С. 6–9.

⁴ Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року, Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : ратифікована Законом України від 17 лип. 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263

⁵ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації та приєднання рез. 2200 А (XXI) ГА ООН від 16 груд. 1966 р. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам–Київ, 1996. С. 9–19.

⁶ Конвенція проти катувань та інших жорстоких нелюдських чи ображаючих гідність видів поводження і покарання, 1984 року : док. ООН A/RES/39/46. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам–Київ, 1996. С. 37–44.

поводженню чи покаранню 1987 р. [¹; ², с. 128–131], Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення 1992 р. [³], Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 р. [⁴], до якої Україна приєдналася у 2015 р. [⁵].

Сам термін «насильницьке зникнення» (ісп. – «desaparición forzada») з'явився у 60-70-х роках ХХ століття, коли такі зникнення стали звичним явищем в державах Латинської Америки. Цей термін позначав грубе порушення прав людини та злочин, вчинений прямо чи опосередковано та за підтримки органів державної влади з метою усунення неугодних осіб [⁶, с. 6]. Латиноамериканські диктаторські режими воліли просто викрадати людей, котрих вважали «неблагонадійними» (представників робочих та партизанських рухів, а також осіб, котрі їх підтримували). Першими державами, в яких насильницьке зникнення неугодних осіб було частиною державної політики, стали Гватемала та Аргентина (у цій країні насильницькі зникнення були найбільш поширені і мали систематичний характер). Невдовзі подібну практику, жертвами якої стали десятки тисяч людей, впровадили режими інших держав Латинської Америки (зокрема, Колумбії, Чилі, Перу, Мексики, Гондурасу, Сальвадору, Уругваю). Викрадених чи заарештованих людей поміщали в таємні в'язниці, піддавали тортурам і, як правило, таємно вбивали. При цьому родичі потерпілих назавжди залишались в невіданні про долю своїх близьких та місце їхнього поховання. Навіть після декількох десятиліть після «насильницького зникнення» тисячі людей не можуть домогтися навіть підтвердження факту смерті зниклих безвісти родичів [⁷, с. 12–13; ⁸, с. 49–50; ⁹, с. 203].

¹ Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню : прийнята в Страсбурзі, 28 лист. 1987 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_068

² Мазурок О. Я. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з безвісним зникненням особи. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 23–24 жовт. 2015 р.). Запоріжжя, 2015. С. 128–131.

³ Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення: Резолюція 47/33 Генеральної Асамблеї ООН від 18 груд. 1992 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_225

⁴ Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: рішення Організації Об'єднаних Націй від 20 грудня 2006 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154

⁵ Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: Закон від 17 черв. 2015 р. № 525-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/525-19#n2>

⁶ Ott L. *Enforced Disappearance in International Law*. Cambridge: Intersentia, 2011. P. 6.

⁷ Цвікі В. Ю. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Львів, 2017. 237 с.

⁸ Єрошкін М. В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення: дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Маріуполь, 2021. 238 с.

⁹ Андрушко А. А. Щодо кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення. *Закарпатські правові читання: матеріали XI міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 11–31 квітня 2019 р.)*. Ужгород: РІК-У, 2019. С. 202–209.

Говорячи про термін «насильницьке зникнення», мова йде про протиправні дії третіх осіб, які спричинили факт недобровільної відсутності тієї чи іншої особи, а також володіють інформацією про її місцезнаходження. Насильницьке зникнення принципово відрізняється від подібних злочинів тим, що держава бере участь у його плануванні й виконанні. В якості типового «злочину держави», насильницьке зникнення може бути здійснено тільки державними чиновниками або з їх дозволу та за їх підтримки. Участь держави відображено як контекстний елемент в традиційному розумінні насильницького зникнення. [1, с. 74].

ЄСПЛ визначає насильницьке зникнення як особливо тяжку форму – незаконного позбавлення волі та неодноразово наголошував на тому, що «невизнане позбавлення особи волі становить собою повне заперечення всіх гарантій та найбільш жорстоке порушення». Ст. 5 Європейської конвенції 1950 р. слід розглядати, як таку, що зобов'язує держави вживати необхідних заходів для попередження ризику насильницького зникнення та проводити негайне та ефективне розслідування кожного випадку, якщо стверджується, що після того, як особа була затримана, її більше ніхто не бачив». Відсутність даних про дату, час, місце затримання, так само, як і причини затримання особи розглядаються, як такі, що є несумісними з даною нормою. Крім того, в такому випадку держави порушують положення цієї статті, оскільки не проводять розслідування зникнення особи. Проте, що стосується випадків, коли є недостатньо доказів того, що державні агенти за підтримки держави приймали участь у викраденні особи, ЄСПЛ не встановлював порушення ст. 5. Хоча в рішенні у справі *Medova v. Russia* 15.01.2009 ЄСПЛ постановив порушення цієї статті, не дивлячись на відсутність доказів причетності державних органів, оскільки «державні службовці не змогли запобігти викраденню людей, хоча вони володіли такою можливістю» [2; 3, с. 44].

Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року – це рішення Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (ООН), один із найважливіших міжнародних документів, що став основою міжнародно-правового захисту прав людини і громадянина [4, с. 6–9]. У Декларації регламентовано особисті, політичні, соціально-економічні права людини. Зокрема, під час криміналістичного забезпечення діяльності НПУ в процесі розшуку безвісно відсутніх осіб мають бути дотриманими: право на життя, свободу та особисту недоторканість; свобода від катувань, чи жорсткого,

¹ Старостенко Л. В. Співвідношення понять «насильницьке зникнення» та «викрадення людини» в міжнародному праві. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 3. С. 73–76.

² Мазур О., Бортун К. Вплив практики Європейського суду з прав людини на дотримання прав і свобод громадян у кримінальному провадженні. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2015. № 4. С. 72-77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2015_4_13.

³ Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: наук.-метод. посіб. для суддів. 2 вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.

⁴ Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена рез. 217 (III) ГА ООН від 10 груд. 1948 р. Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. Амстердам–Київ, 1996. С. 6–9.

нелюдського, такого, що принижує гідність, поводження і покарання; право на ефективне відновлення у правах; свобода від довільного арешту, затримання чи вигнання; право на справедливий і гласний розгляд незалежним і безстороннім судом; право вважатися невинуватим, поки винуватість не буде встановлена; свобода від незаконного втручання в особисте і сімейне життя; право на недоторканність житла, таємницю кореспонденції.

Значущими в контексті досліджуваної проблематики є положення Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року. Так, ч. 1 ст. 2 цієї Конвенції зобов'язує держави вживати необхідних заходів для захисту життя осіб, які перебувають під їх юрисдикцією. Тобто влада повинна вживати превентивних заходів для захисту людини, життя якої наражається на небезпеку злочинних дій з боку іншої особи. Держава має виконувати позитивне зобов'язання щодо охорони життя, органи влади повинні виявляти відомості про наявність реальної або можливої загрози життю третіх осіб, а також застосовувати певні запобіжні заходи в межах своєї компетенції.

Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року, Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції [1] мають важливе значення для правозастосовної діяльності, адже зміст цього документа відображає два основні аспекти його дії – матеріально-правовий і процесуальний. Детально регламентовано основні права і свободи людини, гарантовано право на життя, свободу й особисту недоторканність, повагу до приватного та сімейного життя, заборонено катування, гарантовано право на справедливий судовий розгляд, ефективні засоби захисту, закріплено недопустимість покарання поза законом тощо (ст. 2–15). Увагу акцентовано на створенні та функціонуванні Європейського суду з прав людини – найавторитетнішого судового органу, рішення якого є обов'язковими для держав – учасниць Конвенції (розділ II) [2].

У ст. 3 Європейської конвенції 1950 р. гарантується право кожної особи не піддаватися катуванням та іншим жорстоким нелюдським, або таким, що принижують гідність поводженням або покаранням. В контексті актів насильницького зникнення ЄСПЛ підтримує більш консервативний підхід, визначаючи, що насильницьке зникнення становить собою одну з форм незаконного позбавлення волі. ЄСПЛ визначав порушення ст. 3 в контексті актів насильницького зникнення лише при наявності достатньої кількості доказів щодо застосування катувань або інших видів нелюдського поводження. У рішенні у справі *Akdeniz and Others v. Turkey* ЄСПЛ постановив порушення даного права, оскільки зниклі особи утримувалися у нелюдських умовах, мали місце тортури. Крім того, вказані особи страждали не лише від тортур, але й від страху від невідомості перед майбутнім. Крім того, ЄСПЛ зазначив наступне:

¹ Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню : прийнята в Страсбурзі, 28 лист. 1987 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_068

² Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року, Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : ратифікована Законом України від 17 лип. 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263

«Процесуальні зобов'язання були виокремлені з Конвенції в різноманітних контекстах, коли це було необхідно для забезпечення того, щоб гарантовані нею права були не теоретичними та ілюзорними, а реалізованими та ефективними [1, с. 87].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року закріплює право людини на свободу й особисту недоторканність (ст. 9), гуманне поводження і повагу до гідності, притаманній людській особі (ст. 10); на рівність перед законом і судом, дотримання презумпції невинуватості особи (ст. 14) тощо [2, с. 9–19].

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року визначає, що «жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання» (ст. 3). З цією метою Конвенція тлумачить термін «катування» як «будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або фізичне чи моральне страждання, з метою: отримання від неї або від третьої особи показань чи визнання; покарання її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється; залякування чи примушування її або третьої особи; з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково» (ст. 1) [3, с. 37–44]. Стаття 15 Конвенції наголошує, що показання особи, які були отримані в результаті катування, не допускаються як докази у справі, за винятком тих, які викривають діяльність особи, обвинуваченої в катуванні.

Ратифікувавши перелічені міжнародні договори, Україна зобов'язалася вживати ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для недопущення порушення прав людини, а в разі виявлення – забезпечити їх швидке та неупереджене розслідування на підставі законодавства, надавати допомогу стосовно цих питань іншим державам – учасникам Конвенції [4, с. 129].

¹ Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: наук.-метод. посіб. для суддів. 2 вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.

² Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації та приєднання рез. 2200 А (XXI) ГА ООН від 16 груд. 1966 р. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам-Київ, 1996. С. 9–19

³ Конвенція проти катувань та інших жорстоких нелюдських чи ображаючих гідність видів поводження і покарання, 1984 року : док. ООН А/RES/39/46. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам–Київ, 1996. С. 37–44.

⁴ Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.

Важливе значення має дотримання положень міжнародних документів недоговірного характеру [¹, с. 8–48], зокрема Кодексу поведінки посадових осіб з підтримування правопорядку, прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН 1979 року, Резолюції № 43/173 Генеральної Асамблеї ООН 1988 року «Звіт принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі», Десяти основних правозахисних стандартів правильної поведінки для правоохоронних органів 1988 року [², с. 51–53], що ґрунтуються на стандартах ООН та Ради Європи стосовно дотримання прав людини, забезпечення законності кримінального провадження.

В умовах сьогодення надзвичайно важливими є положення міжнародного гуманітарного права, що спрямоване на обмеження наслідків збройних конфліктів і запобігання зникненню людей. Ідеться про Женевську конвенцію 1949 року про захист жертв війни й Додаткові протоколи I і II до неї 1977 року [³].

Окрему групу становлять міжнародні договори України, які регламентують міжнародне співробітництво компетентних органів держав у сфері розшуку безвісно відсутніх осіб. У кримінальному провадженні процесуальні дії з метою розшуку безвісно відсутніх осіб, криміналістичного забезпечення цієї діяльності, розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із безвісною відсутністю людей, реалізують у межах міжнародної правової допомоги [⁴, с. 18].

Так, згідно зі ст. 1 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року, «Договірні Сторони зобов'язалися надавати одна одній, відповідно до положень цієї Конвенції, якнайширшу взаємну допомогу у кримінальному переслідуванні правопорушень, покарання яких, на момент прохання про надання допомоги, підпадає під юрисдикцію судових властей запитуючої Сторони» [⁵, с. 112–232].

Явище насильницьких зникнень викликало занепокоєння ООН, котра починаючи з 70-х років ХХ століття вжила низку заходів для протидії йому. Перша резолюція з питань насильницьких зникнень була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1978 році, котра до того часу розглядала дане питання лише у тому разі, якщо цього вимагало становище у тій чи іншій країні. У своїй резолюції 1978 року Генасамблея звернулась до держав – членів ООН із закликом співробітничати зі спеціалізованими організаціями ООН у

¹ Кузьмічов В. С., Чорноус Ю. М. Розслідування злочинів: міжнародне і національне законодавство. Теорія і практика : навч. посіб. Київ : КНТ, 2008. 448 с.

² Десять основних правозахисних стандартів правильної поведінки для правоохоронних органів, 1988 р. *Міжнародно-правові стандарти поведінки працівників правоохоронних органів при підтриманні правопорядку*. Київ, 2002. С. 51–53.

³ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року : підпис. 12 груд. 1977 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_199.

⁴ Войтович Є. М. Насильницьке зникнення людини як об'єкт криміналістичного дослідження. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. № 84. С. 16–23.

⁵ Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 1959 року з Додатковими протоколами 1978 та 2001 року до неї : ратифікована Законом України від 16 січ. 1998 р. *Збірник міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори*. Київ, 2006. С. 112–232

справі розшуку та встановлення місцезнаходження осіб, що зникли безвісти. У 1980 році Комісія з прав людини вирішила створити робочу групу з насильницьких або недобровільних зникнень. Ця група склала перелік заходів превентивного характеру та заходів протидії, котрі мали вживатися державами для того, щоб викоринити практику насильницьких зникнень [1].

Згідно з Декларацією про захист усіх осіб від насильницького зникнення, що була проголошена Генеральною Асамблеєю в резолюції 47/133 від 18 грудня 1992 року, випадки насильницьких зникнень мають місце, коли «особи піддаються арешту, затримуються, або викрадаються проти їхньої волі або в будь-який інший спосіб позбавляються волі посадовими особами різноманітних ланок чи рівнів уряду, організованими групами або приватними особами, що діють від імені уряду, за його прямої чи непрямої підтримки, з його дозволу або згоди, за подальшої відмови повідомити про долю чи місцезнаходження таких осіб або визнати позбавлення їх волі, що робить цих осіб поза захистом закону» [2; 178, с. 3]. Будь-який акт насильницького зникнення є образою людської гідності. Він засуджується як заперечення цілей Статуту Організації Об'єднаних Націй і як серйозне і кричуще порушення прав людини і основних свобод, проголошених у Загальній декларації прав людини (1950 р.) та підтверджених і розвинених у міжнародних документах, які стосуються цієї галузі. Будь-який акт насильницького зникнення ставить осіб, які зазнали цього, поза захистом закону, а також спричиняє тяжкі страждання їм та їхнім сім'ям. Він є порушенням норм міжнародного права, яке гарантує, зокрема, право на визнання правосуб'єктності особистості, право на свободу і безпеку особистості і право не зазнавати катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки і покарання. Він є також порушенням права на життя чи є серйозною загрозою для цього права.

Відповідно до Декларації систематичні зникнення є злочином проти людяності і порушують право на визнання правосуб'єктності особистості, право на свободу і безпеку особистості і право не зазнавати катувань; вони також є порушенням права на життя або становлять серйозну загрозу для нього. Держави зобов'язані вживати ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів з метою запобігання і припинення актів насильницького зникнення, зокрема, передбачити у кримінальному законодавстві, що такі акти складають тривалий злочин, і встановити громадянську відповідальність.

Всесвітня конференція з прав людини, що відбулася у Відні 14–25 червня 1993 року, привітала прийняття Генеральною Асамблеєю Декларації і закликала усі держави «вжити ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів з метою запобігання, припинення і покарання актів насильницьких зникнень». Всесвітня конференція знову підтвердила «обов'язок усіх держав за будь-яких обставин проводити розслідування у випадках, коли є підстави думати, що на території, яка знаходиться під їх юрисдикцією, мали

¹ Андреу-Гусман Ф. Рабочая группа ООН по борьбе с насильственными исчезновениями. *Международный журнал Красного Креста: Пропащие без вести*. 2002. № 848. С. 101.

² Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення: Резолюція 47/33 Генеральної Асамблеї ООН від 18 груд. 1992 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_225

місце насильницькі зникнення і – якщо твердження відповідають дійсності – піддавати судовому переслідуванню осіб, що винуваті у їх скоєнні». З 1993 року Комісія з прав людини регулярно приймає резолюції, в яких вона з посиланням на Декларацію закликає усі уряди вживати відповідних законодавчих та інших заходів для запобігання і покарання актів насильницьких зникнень і вживати з цією метою заходів на національному і регіональному рівнях і у співробітництві з Організацією Об'єднаних Націй. У період до створення особливих міжнародних механізмів, покликаних займатися проблемою насильницьких зникнень, судово-правова практика різних міжнародних органів, зокрема Комітету з прав людини Організації Об'єднаних Націй, Міжамериканського суду з прав людини, Європейського суду з прав людини і Палати з прав людини для Боснії і Герцеговини сприяли подальшому розвитку нормативних принципів, що стосуються насильницьких зникнень. У 2001 році Комісія з прав людини звернулася з проханням до незалежного експерта розглянути існуючі міжнародні кримінально-правові рамки і норми прав людини, що стосуються захисту від насильницьких або недобровільних зникнень, і виявити пробіли для того, щоб забезпечити повний захист від подібних зникнень. У своїй доповіді незалежний експерт дійшов висновку, що право не піддаватися насильницькому зникненню не закріплене в рамках якого-небудь універсального договору і що існує багато пробілів у плані конкретних превентивних заходів, а також ефективних засобів правового захисту та відшкодування шкоди для жертв. Такі пробіли в міжнародній правовій системі обґрунтовували необхідність розробки нового договору [1, с. 12].

Відповідно до ст. 6 Мінської конвенції 1993 року з Протоколом 1997 року, договірні сторони надають одна одній правову допомогу шляхом виконання процесуальних та інших дій, передбачених законодавством запитуваної договірної сторони, зокрема: «...розшуку осіб, здійснення кримінального переслідування, видачі осіб для їх притягнення до кримінальної відповідальності або приведення вироку до виконання...» [2, с. 463–497].

Зазначене притаманно й двостороннім міжнародним договорам України. Наприклад, відповідно до ст. 1 Договору між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 2002 року, така допомога передбачає: «а) отримання показань або заяв осіб; б) забезпечення документами, протоколами й іншими предметами; в) встановлення місцезнаходження чи ідентифікацію фізичних або юридичних осіб і предметів; г) вручення документів; д) передачу осіб, які перебувають під вартою, для дачі показань або з іншою метою; е) здійснення розшуку і вилучення; ф) заходи, пов'язані з арештом та конфіскацією майна, реституцією і

¹ Насильницьке або недобровільне зникнення осіб. Виклад фактів № 6 (Rev. 3) / ГО «Харківська правозахисна група». Харків. 2019. 68 с.

² Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_009

стягненням штрафів; h) будь-яку іншу форму допомоги, що не заборонена законодавством запитуваної Сторони» [1].

Після публікації доповіді незалежного експерта Комісія з прав людини прийняла в 2003 році рішення взятися за розробку такого договору. У переговорному процесі, що тривав три роки, брали участь понад 70 держав, а також численні неурядові організації, асоціації родичів зниклих осіб і експертів. У результаті Міжнародна конвенція для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень була прийнята Генеральною Асамблеєю в грудні 2006 року [2]. Вона набере чинності після її ратифікації 20 країнами. На відміну від Декларації, Конвенція є документом, що має обов'язкову юридичну силу. У її основу лягли положення Декларації, проте вона також містить нові стандарти і розвиває колишні, які вже були проголошені в тексті Декларації. Крім того, між двома вказаними документами є принципово важлива відмінність у вигляді органу, що передбачається у рамках Конвенції, із спостереження за здійсненням.

Конвенція ділиться на три частини. У частині першій містяться положення, що стосуються суті документа, і основний акцент робиться на зобов'язаннях держав-учасниць із попередження таких злочинів і покарання за їх вчинення. Згідно з частиною другою, засновується Комітет із насильницьких зникнень. Нарешті, в частині третій викладені формальні вимоги щодо підписання, набуття чинності, поправок і взаємозв'язку між Конвенцією і міжнародним гуманітарним правом. Відзначається також, що підлягають застосуванню будь-які сприятливіші положення про захист осіб від насильницьких зникнень, які містяться в міжнародному праві або внутрішньодержавному законодавстві. Прийняття Конвенції знаменує собою суттєвий прогрес у галузі міжнародного права, особливо оскільки в ній обумовлюється невід'ємне право не піддаватися насильницькому зникненню.

У Міжнародній конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 р. зазначено, що жодні виключні обставини, якими б вони не були, чи то стан війни або загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи інший надзвичайний стан, не можуть слугувати виправданням насильницького зникнення. Для цілей цієї Конвенції насильницьким зникненням вважається арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону. Кожна держава-учасниця вживає відповідних заходів для розслідування дій, визначених у ст. 2, що скоюються особами чи групами осіб, які діють без дозволу, підтримки чи згоди держави, і для віддання правосуддю відповідальних за це осіб.

¹ Договір між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про взаємну правову допомогу у кримінальних справах : підпис. 16 січ. 2002 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 45. Ст. 3052.

² Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: рішення Організації Об'єднаних Націй від 20 грудня 2006 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154

Окремо варто зауважити, що стаття 4 Конвенції зобов'язує держав-учасниць вживати необхідних заходів для того, щоб насильницьке зникнення кваліфікувалося як правопорушення в її кримінальному праві. Однак до липня 2018 року вітчизняний законодавець не поспішав виокремлювати в КК самостійну норму про відповідальність за вказане діяння. У зв'язку з цим правозахисники нарікали на те, що інертність українського законодавця не дає можливості для адекватного застосування положень Конвенції на практиці [1]. Відзначимо, що у цей час в спеціальній літературі висловлювалися різні думки стосовно доцільності чи недоцільності криміналізації насильницького зникнення. Якщо О. М. Броневицька [2], О. Г. Колб та В. В. Кондратишина [3], заперечували відповідну доцільність, то К. П. Задоя [4] та О. С. Наумова [5] висловлювалися за необхідність виокремлення такої норми. Врешті-решт Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» прийнятий Верховною Радою України 12 липня 2018 року, вступивши у законну силу 2 серпня 2018 року [6] вніс зміни до ряду нормативно-правових актів, зокрема до Кримінального кодексу України доповнивши його новою статтею 146-1 «Насильницьке зникнення», а змінами від 14.04.2022 р. отримав назву «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин».

До вказаного часу було відсутнє належне регулювання правового статусу осіб, зниклих безвісти, що було прогалиною чинного законодавства України, необхідність усунення якої загострилася у зв'язку зі збройним конфліктом в Автономній Республіці Крим та на сході України.

Як і поранені, хворі, позбавлені волі та загиблі, зниклі безвісти є постраждалими від конфлікту особами й мають право на повагу та захист. Проте, на даний час цій категорії осіб приділяється недостатньо уваги. Більш того, можлива участь родичів осіб, зниклих безвісти у відновленні життя суспільства фактично нівелюється [7, с. 284].

Міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини містять норми, що регулюють питання захисту осіб, зниклих безвісти та їх родичів, зобов'язуючи органи державної влади вживати всіх можливих заходів для попередження випадків зникнення безвісти та усунення їх наслідків як у

¹ Насильницьке або недобровільне зникнення осіб. Виклад фактів № 6 (Rev. 3) / ГО «Харківська правозахисна група». Харків. 2019. 68 с.

² Броневицька О. М. Відповідність положень чинного Кримінального кодексу України про відповідальність на особисту свободу особи вимогам міжнародно-правових актів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2010. № 3. С. 319–327.

³ Колб О. Г., Кондратишина В. В. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби з торгівлею людьми в Україні. *Боротьба з торгівлею людьми: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Донецьк, 26 черв. 2008 р.). Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. С. 134–138.

⁴ Задоя К. П. Визнання насильницького зникнення злочином *suī generis* за кримінальним правом України: *pro et contra*. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 4. С. 59–73.

⁵ Наумова О. Окремі аспекти криміналізації насильницького зникнення людини. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2. С. 119–126.

⁶ Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон від 12 лип. 2018 р. № 2505-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19>

⁷ Войтович Є. М. Поняття насильницького зникнення людини. Актуальні питання криміналістики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 груд. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 282–285

мирний час, так і під час збройного конфлікту та інших ситуацій насильства [1, с. 28].

Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні у своїх доповідях неодноразово звертала увагу на значну кількість осіб, зниклих безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом на території України, наголошуючи на відсутності інформації про таких осіб у їхніх родичів, які їх розшукують [2].

З метою розшуку осіб, зниклих безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом створено Комісію з питань осіб, зниклих безвісти – орган, що відповідає за з'ясування долі та місцезнаходження таких осіб. Комісія є держателем Єдиного реєстру даних про осіб, зниклих безвісти, в якому міститься інформація, необхідна для розшуку таких осіб, що збирається з метою встановлення їх місцезнаходження та ідентифікації непізнаних останків [3].

Передбачене у законі право знати про долю зниклих родичів досягається в першу чергу шляхом проведення ефективного та якісного досудового розслідування кримінального правопорушення, вчиненого представником держави, в тому числі іноземної.

На сьогоднішній день загальне визнання акту насильницького зникнення як порушення права особи не піддаватися катуванням або іншим видам нелюдського поводження ще не стало міжнародним стандартом. Разом з тим акт насильницького зникнення становить собою одне з найбільш жорстоких порушень прав людини, абсолютний характер якого закріплений в Міжнародній конвенції 2006 року [4, с. 125].

Водночас, як зауважив Б. Бабін, за ст. 146-1 КК України слід кваліфікувати викрадення особи представниками України чи іноземної держави, які відмовляються визнавати факт обмеження свободи цієї особи своєю владою. За ст. 146 КК України наразі мають розслідувати викрадення особи виключно іншими приватними особами; але при цьому, як не парадоксально, таке викрадення розцінюється законодавцем як більш небезпечне, ніж здійснене посадовими особами. Бо строки позбавлення волі за ст. 146 триваліші, ніж за ст. 146-1. Крім того практика свідчить, що насильницькі зникнення в умовах збройного конфлікту та окупації правоохоронці кваліфікують саме за цими статтями, «забуваючи» про ст. 438 КК України, яка встановила суворішу відповідальність за порушення законів та звичаїв війни. Крім того, за ст. 438 КК України немає строку давності, а за «цивільною» статтею 146-1 він є. Отже, новели кримінального закону, як не парадоксально, полегшили перспективи викрадачів українських громадян, особливо якщо такими викрадачами є самі ж посадовці [5].

¹ Черноус Ю. М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : монографія. Київ : Скіф, 2012. 448 с.

² Reports on the human rights situation in Ukraine. *United Nations human rights. Office of the High Commissioner*. URL: <https://www.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/WhoWeAre.aspx>.

³ Шинкарьов Ю. В. Поняття арешту як виду кримінального покарання: зб. наук. праць Харківського національного пед. ун-ту імені Г.С. Сковороди. Сер. Право. 2005. Вип. 6. С. 113–120.

⁴ Цвікі В. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень. *Європейські перспективи*. 2015. № 2. С. 124–130.

⁵ Бабін Б. Насильницькі зникнення в Україні. Правові декларації та реалії війни. *Українська правда*. 2019. 24 лют. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/02/24/7207525/>

На думку К. П. Задої, доцільність криміналізації насильницького зникнення пов'язана із специфічністю юридичної природи насильницького зникнення, правовим статусом заборони насильницького зникнення у сучасному міжнародному праві, особливостями окремих зобов'язань України, що випливають з Конвенції, а також з практикою моніторингу Комітетом з насильницьких зникнень національного законодавства держав-учасників Конвенції [1]. Доцільність існування окремої статті про відповідальність за насильницьке зникнення, звісно, є дискусійною. Зрозуміло, що приєднання України до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень висуває перед Україною відповідні зобов'язання, зокрема необхідність вжиття заходів для того, щоб «насильницьке зникнення кваліфікувалося як правопорушення в її кримінальному праві» (ст. 4 Конвенції). Видається, дана ситуація певною мірою подібна до тієї, що мала місце при встановленні кримінальної відповідальності за захоплення заручників (це діяння також з'явилося в кримінальному законі завдяки імплементації положень конвенції – Міжнародної конвенції про боротьбу із захопленням заручників). Як відомо, захоплення заручників відрізняється від незаконного позбавлення волі або викрадення людини насамперед спеціальною метою (спонукання родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника).

Складний процес становлення і розвитку суспільних відносин нерозривно пов'язаний із зміцненням законності і цілеспрямованої боротьби з негативними соціальними явищами, до числа яких відноситься і кримінальна протиправність, яка порушує правопорядок, посягає на життя, здоров'я, свободу і гідність громадян, перешкоджає проведенню соціально-економічних перетворень.

Особливу гостроту боротьба із кримінальною протиправністю набуває в теперішній час. Структурна перебудова економіки, протиріччя і труднощі в соціальному, духовному житті, послаблення дисципліни і відповідальності сприяють зростанню протиправних діянь. Збільшується кількість вбивств загалом та тих, які вчиняються іноземцями або за їх участі. Дії злочинців стають більш агресивними, жорстокими і організованими.

Успіх здійснення правоохоронними органами своїх функцій знаходиться у прямому зв'язку з використанням у їх діяльності досягнень науково-теоретичного прогресу. Важливе значення в цьому відношенні належить юридичній науці і, зокрема, криміналістиці з її заключним розділом – методикою розслідування кримінальних правопорушень [2; 3; 4, 5, 1].

¹ Задоя К. П. Визнання насильницького зникнення злочином *sui generis* за кримінальним правом України: *pro et contra*. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 4. С. 59–73

² Криміналістика : підручник / [В. В. Пяковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пяковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Право, 2020. 752 с.

³ Криміналістика: підручник / В. В. Пяковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко та ін. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.

⁴ Криміналістика: підручник / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-е вид., перероб. і доп. Дніпро: Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

⁵ Криміналістика: підручник / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2017. 556 с.

З позицій криміналістики розслідування кримінальних правопорушень є, мабуть, найбільш складним та своєрідним видом діяльності у структурі боротьби із кримінальною протиправністю. Вивчення практики розслідування кримінальних правопорушень, як специфічної діяльності, та методики розслідування кримінальних правопорушень, як розділу криміналістики, дає підстави для таких роздумів щодо складності та специфічності розслідування кримінальних правопорушень.

По-перше, розслідування кримінальних правопорушень завжди спирається на норми кримінального права. З огляду на це, розслідування кримінальних правопорушень, як діяльність, бере свій початок тоді, коли має місце порушення норм кримінального права.

Стосовно цього С. І. Тихенко зазначав, що слідчий не займається розслідуванням у справі «взагалі», а встановлює у випадках, коли було скоєно кримінальне правопорушення, шляхом розслідування такі факти, які, маючи кримінально-правове значення, доказують у діях винуватого наявність складу даного кримінального правопорушення, а також обставини, які обтяжують або пом'якшують відповідальність. Так як ознаки складу кримінального, які визначені кримінальним законом, мають дуже суттєве значення для проведення слідчим розслідування, вони, природно, повинні мати і мають таке ж велике значення для теоретичних розробок у галузі методики розслідування кримінальних правопорушень окремих видів [2, с. 180]. Ця думка пізніше отримала схвалення і у дослідженнях інших вчених. Так, О. Н. Колесниченко зазначив, що «Визначальну роль у розслідуванні і його методиці грає кваліфікація злочину, яка дозволяє встановити конкретні завдання розслідування, що в свою чергу впливає на використання тих чи інших методів. Положення кримінального права допомагають правильно визначити обставини, які підлягають в'ясненню в ході розслідування злочинів» [3, с. 15].

По-друге, специфічність розслідування кримінальних правопорушень полягає в тому, що ця діяльність, на відміну від інших видів діяльності, найбільш жорстко врегульована нормами кримінального процесуального права. У зв'язку з цим доречно, як на нашу думку, звернути увагу на відомі, але надзвичайно важливі обставини. Йдеться про те, що розслідування кримінальних правопорушень врегульовано нормами кримінального процесуального права дуже детально. Визначено з якою метою, хто, у які терміни, відносно кого проводить розслідування, як може бути доказово отримана інформація, з яких джерел, ким, як, за яких умов зафіксована, хто може прийняти участь у цій діяльності, у яких межах та інші обставини.

Тобто своєрідність цієї діяльності полягає в тому, що однією з провідних її ознак є точне і неухильне дотримання вимог кримінального та кримінального процесуального законодавства.

¹ Криміналістика: підручник: у 2 т. / А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. Л. Маляррової. Харків: ХНУВС, 2017. 384 с.

² Тихенко С. И. Борьба с хищениями социалистической собственности, связанными с подлогом документов. Киев, 1959. 274 с.

³ Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений: дисс... докт. юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1967. 509 с.

Проблематика забезпечення розслідування кримінальних правопорушень не залишилась поза увагою криміналістів. Більше того, слід сказати, що дослідження питань забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, слідчої практики, проходить досить активно, зокрема дана проблематика детально досліджена в роботах таких науковців, як В. П. Бахіна [1], В. І. Боярова [2], І. В. Загороднього [3], В. А. Журавля [4], А. В. Іваниці [5], А. В. Іщенко [6], В. К. Лисиченка [7], Н. С. Карпова [8], Н. І. Клименко [9], І. І. Митрофанова та В. М. Лінова [10], О. М. Самойлової [11], В. Ю. Шепітька [12], Ю. М. Черноус [13] та ін.

Про складність проблем забезпечення розслідування кримінальних правопорушень та інтенсивність їх вивчення свідчить хоча б те, що в криміналістичній науці визначились неоднозначні підходи до дослідження цих питань. Особливо це помітно у напрямках наукових досліджень окремих наукових шкіл, зокрема Київської та Харківської.

Вчені криміналісти продовжували досліджувати основні проблемні питання криміналістичної науки, враховуючи потреби практики, але через обмежений об'єм нашого наукового дослідження ми не можемо простежити весь генезис криміналістичного наукового забезпечення розслідування кримінальних правопорушень.

¹ Бахін В. П. Функциональный портрет человека в криминалистике. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев: РОИ МВД УССР, 1987. Вып. 34. С. 13-16.

² Бояров В. І. Деякі особливості розслідування вбивств на замовлення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 33–40.

³ Загородній І. В. Криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних із вбивствами. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. №2. С. 10–13.

⁴ Журавель В. А. Ситуаційний підхід до формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр. Харків, 2008. Вип. 8. С. 102–108

⁵ Іваниця А. В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування вбивств через необережність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ, 2015. 20 с.

⁶ Іщенко А. В. Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. «Кримінальний процес, криміналістика, судова експертиза». Київ, 1996. 37 с.

⁷ Лисиченко В. К. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1988. Вып. 36. С. 4-9

⁸ Карпов Н. С. Злочинна діяльність: монографія. Київ: вид-во Семенко Сергія, 2004. 310 с

⁹ Клименко Н. І. Щодо використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів проти життя і здоров'я людини. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса, 2000. Вип. 8. С. 129–134.

¹⁰ Митрофанов І. І., Лінов В. М. Вбивства (кримінально-правові та медичні аспекти): навч. посіб. Кременчук: Вид. ПП Щербатих О.В., 2010. 256 с.

¹¹ Самойлова О. М. Кількісні та якісні показники умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків, 2015. Вип. 29. С. 224–233.

¹² Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : підручник. Харків : Право, 1998. 376 с.

¹³ Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.

Набуття чинності КПК 2012 року [1] поставило перед кримінальною процесуальною доктриною нові завдання, що пов'язано з теоретичним та прикладним переосмисленням ідеології застосування нових концептуальних новел і процесуальних інститутів кримінального процесуального законодавства. У цьому напрямі діяльності положення КПК України змушують по-новому розглядати окремі питання, які б здавалось на сьогодні є достатньо дослідженими у процесуальній науці. Зазначене стосується й застосування міжнародних правових стандартів та урахування практики Європейського суду з прав людини у кримінальному процесі України, а також правозастосовної діяльності правоохоронних органів і суду [2, с. 6–7].

Таким чином, незважаючи на прийняття в 2006 році Міжнародної конвенції для захисту усіх осіб від насильницьких зникнень, Декларація залишається основним документом у справі боротьби з насильницькими зникненнями, оскільки вона закріплює комплекс норм, які всім державам-членам Організації Об'єднаних Націй, – без пред'явлення вимоги відносно ратифікації – настійно пропонується як мінімум застосовувати з метою попередження та викорінення подібної практики.

Також, особливо суперечливою є підслідність ст. 146-1, віднесена до повноважень НПУ. Зважаючи, що звинувачення у насильницьких викраденнях лунають в Україні здебільшого на адресу посадовців СБУ, військової влади та самої НПУ (ну, й не забуваємо про викрадення, вчинені представниками держави-агресора) – очікувати ефективності саме від слідчих НПУ у таких кримінальних провадженнях було б занадто оптимістично [3].

У свою чергу, криміналістичне забезпечення діяльності НПУ під час розслідування насильницького зникнення має ґрунтуватися на положеннях провідних міжнародно-правових актів і міжнародних договорів України, що закріплюють засади забезпечення прав і свобод людини, реалізації правозастосовної діяльності.

Однак, на цей час не розроблено практичних рекомендацій щодо порядку та особливостей проведення розслідування насильницького зникнення людини, а тому є необхідність у проведенні системного аналізу вказаної статті Кримінального кодексу України, чітке визначення окремих понять і тактики проведення розслідування злочину. Проведення ефективного, повного та всебічного досудового розслідування на початковому етапі залежить у першу чергу від якості проведення СРД, НСРД, що може мати вирішальне значення для встановлення істини у кримінальному провадженні, пов'язаному із насильницьким зникненням людини.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

² Уваров В. Г. Міжнародно-правові стандарти у кримінальному процесі України: монографія. Харків: НікаНова, 2014. 416 с.

³ Бабін Б. Насильницькі зникнення в Україні. Правові декларації та реалії війни. *Українська правда*. 2019. 24 лют. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/02/24/7207525/>

1.2. Спосіб, обстановка вчинення, слідова картина насильницького зникнення людини

На лінії зіткнення щоденно реєструють десятки обстрілів позицій українських військ і населених пунктів з боку агресора та їхніх прибічників. Отже, відбувається систематичне вчинення низки злочинів, передбачених кримінальним законодавством України та міжнародними правовими документами, зокрема проти публічної безпеки, життя та здоров'я осіб, власності тощо. Важливим компонентом протистояння агресії з боку РФ є виявлення та розслідування злочинів, які вчиняють російські та проросійські збройні формування, а також подальше притягнення до кримінальної відповідальності безпосередніх виконавців злочинних дій, надання відповідних доказів до Міжнародного суду ООН (м. Гаага, Королівство Нідерланди) для засудження організаторів і пособників таких злочинів серед керівництва країни-агресора, відповідно компенсації (репарації) завданих збитків [1, с. 3].

Насильницькі зникнення є практикою не лише минулого, а й теперішнього часу. Якщо в минулому насильницькі зникнення були породженням диктаторських режимів, то нині вони можуть мати місце і в умовах внутрішніх конфліктів, будучи інструментом придушення політичних опонентів. При цьому особливе занепокоєння викликає практика переслідування правозахисників, родичів жертв, свідків та адвокатів, які ведуть ці справи [2, с. 15]. Серед держав, в яких зафіксовані численні випадки насильницьких зникнень, варто згадати Ефіопію, Ірак, Індонезію, Шрі-Ланку, Марокко, Непал, Судан, Росію, Кіпр, Туреччину, Алжир, Китай, Єгипет, Пакистан. Загалом робоча група ООН з насильницьких та недобровільних зникнень зафіксувала відповідну практику у понад 70 країнах світу

За результатами дослідження встановлено, що найбільш важливою проблемою населення вважає військовий конфлікт на Сході України (61 %). З 1 квітня 2014 року на територіях, що контролюються Урядом, було виявлено 1351 неідентифікованих тіл. Станом на 1 квітня 2015 року 523 з цих тіл було ідентифіковано, а 828 лишалися не ідентифікованими. Озброєні групи публічно заявляли про численні не ідентифіковані тіла в моргах та поховані в безіменних могилах на підконтрольних їм територіях. На початку квітня 2016 року десятки тіл українських військових та членів озброєних груп були зібрані на територіях, що контролюються Урядом, та на територіях, підконтрольних озброєним групам. У так званій «Донецькій народній республіці» щонайменше 430 сімей розшукують своїх зниклих родичів. Amnesty International і Human Rights Watch детально задокументували дев'ять випадків тривалого незаконного утримання цивільних осіб у неофіційних місцях утримання під вартою українською

¹ Розслідування за фактами обстрілів (вибухів) у районі проведення операції Об'єднаних сил : метод. рек. / С. М. Князев, С. С. Чернявський, О. М. Стрільців та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 88 с.

² Цвікі В. Ю. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Львів, 2017. 237 с.

владою і дев'ять випадків тривалого незаконного утримання цивільних осіб з боку проросійських сепаратистів ^[1].

А в умовах сьогодення – повномасштабної війни з боку рф «Допоможіть знайти людину» – фраза, на яку дедалі частіше можна натрапити в соціальних мережах. Внаслідок обстрілів, захоплення територій, евакуації багато українців втратили зв'язок із близькими. За даними МВС України, за два місяці війни до правоохоронних органів надійшло понад сім тисяч заяв про зниклих безвісти. Знайдено половину з них, і частина їх, на жаль, – це люди, котрі загинули. Тимчасом волонтерські пошукові організацій повідомляють, що кількість заявок на пошуки зросла в рази. У найбільшій в Україні пошуково-рятувальній волонтерській асоціації SARVA повідомили, що за чотири місяці 2022 року вони прийняли понад 800 заяв на пошук зниклих безвісти, з яких 84 – до війни. Навіть у Києві, куди противник так і не зумів увійти, кількість запитів на пошук зросла на 70 %. Крім наростання валу звернень, ускладнюється і процес пошуку. Як зазначають у поліції, рятуючись від обстрілів, люди не встигали попередити своїх родичів, куди вони вирушають. При цьому самі заявники не завжди могли надати фотографії розшукуваних родичів, їх опис, паспортні дані, а також назвати осіб, котрі перебували з ними в останній момент.

Одним з останніх «трендів» є використання насильницьких зникнень у контексті «війни з тероризмом». На сьогоднішній день UNWGEID все більше звертає увагу на практику застосування насильницьких зникнень у «війні з тероризмом», яку протягом останнього десятиліття активно проводить уряд США. На думку італійських дослідників Сковацці Т. та Цітроні Г. ^[2], с. 43), основною метою застосування насильницьких зникнень у даному випадку є отримання інформації від осіб, яких підозрюють в причетності до тероризму.

Отже, проблема існує, а тому відповідно набувають актуальності теоретично-прикладні дослідження спрямовані на підвищення ефективності протидії зазначеного виду злочинам. Це, у свою чергу, потребує криміналістичного аналізу зазначеного питання та наукового забезпечення відповідної практичної діяльності, тому насамперед підлягає вирішенню завдання криміналістичної характеристики та методики розслідування насильницького зникнення людини.

Розробка методичних рекомендацій традиційно впроваджується щодо конкретної слідчої ситуації або певних їх груп. Тому важливо окреслити коло типових слідчих ситуацій, які найчастіше складаються на початковому етапі розслідування, в нашому випадку, незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

В свою чергу це дозволить включити до слідчої ситуації найбільш типові ознаки і властивості, притаманні розслідуванню конкретного кримінального

¹ Відповідальність за вбивства в Україні з січня 2014 року по травень 2016 року. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/OHCHRThematicReportUkraineJan2014-May2016_UA.pdf.

² Scovazzi T., Citroni G. The Struggle against Enforced Disappearance and the 2007 United Nations Convention. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2007. 344 p.

провадження, моделлю якої воно й виступає. Саме відносно таких моделей – ситуацій розслідування і створюються криміналістичні методики з метою їх покращення та раціоналізації. Існує чимала кількість проблемних моментів, зумовлених різного роду труднощами, що можуть виникати на початковому і подальшому етапах, та впливати на кінцевий результат розслідування даної категорії злочинів.

Тому, органи досудового розслідування мають також бути відповідним чином підготовленими до розслідування цієї категорії злочинів, оснащені відповідною технікою, знаряддями і, що дуже важливо, належними методичними рекомендаціями з розслідування, щоб ефективно протидіяти насильницькому зникненню людини.

У дослідженні основних положень методики розслідування насильницького зникнення людини поряд з аналізом слідчої практики необхідно керуватися вченням про криміналістичну характеристику. З огляду на це, справедливим є, на наш погляд, твердження більшості криміналістів, що «криміналістична характеристика – основа побудови методики розслідування» [1, с. 315], яка має суттєве «значення для вирішення широкого кола вузлових питань теорії та практики розкриття злочинів», оскільки від неї залежить доказування події [2, с. 106–107].

Грунтовне дослідження криміналістичної характеристики, з урахуванням актуальної на сьогодні слідчої, експертної та судової практики, надає змогу в режимі реального часу проаналізувати стан та оперативну обстановку щодо кількісного і якісного рівня кримінальної протиправності за низкою показників, на основі отриманих даних сформулювати наукові основи комплексної криміналістичної методики.

Термін «криміналістична характеристика» науковці почали застосовувати, починаючи з середини 60-х рр. Вперше його використано в праці Л. А. Сергєєва, присвяченій якраз проблемам розслідування і попередження розкрадань, що вчиняються при проведенні будівельних робіт. Тому прийнято вважати, що саме Л. А. Сергєєв уперше увів у науковий обіг термін «криміналістична характеристика», під якою він вбачав сукупність взаємопов'язаних чинників, що характеризують особливості способів учинення і слідів відповідних видів кримінальних правопорушень, об'єкта посягань, обставин, які характеризують учасників кримінальних правопорушень та їх кримінально-протиправні зв'язки, час, місце, умови й обстановку вчинення кримінальних правопорушень [3]. Водночас, уперше криміналістичну характеристику як наукову категорію було запропоновано наприкінці 60-х – на

¹ Салтевский М. В. Криминалистическая характеристика: структура, элементы. Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе сред. спец. юрид. образования): учебник. Киев : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. 454 с.

² Хмыров А. А. Криминалистическая характеристика преступлений как фактор, определяющий методику расследования и пути косвенного доказывания. Методика расследования преступлений: материалы научн.-практ. конф. (Одесса, 15 мая 1976 г.). Одесса, 1976. С. 106–107.

³ Сергеев Л. А. Сущность и значение криминалистической характеристики преступлений. *Руководство для следователей.* : Юрид. лит., 1971. С. 4–5.

початку 70-х років минулого століття професором О. М. Колесніченком [¹; с. 19].

А. О. Антошук приходять висновку, що криміналістична характеристика є своєрідною системою даних (відомостей), які описують злочини, сприяють правильному визначенню ефективних криміналістичних методів, прийомів і засобів виявлення, розслідування і часткової профілактики злочинів. До її основних елементів він відносить предмет безпосереднього замаху, спосіб скоєння злочину, слідову картину, обстановку скоєння злочину, особу злочинця) [², с. 431–432].

Однак суперечки щодо змісту та основних елементів криміналістичної характеристики не вщухають і сьогодні. Аналітичний огляд результатів досліджень науковців щодо трактування досліджуваного поняття дає можливість дійти висновку, що вчені-криміналісти так і не досягли єдності у баченні змісту та категорій, які охоплює зазначена конструкція.

На підставі аналізу концепцій, запропонованих представниками відомих наукових шкіл криміналістики, встановлено, що, з огляду на принципи побудови криміналістичної методики, у якій криміналістична характеристика посідає ключову позицію, останню більшість авторів тлумачать як інформаційну модель злочину, у якій на статистичному рівні відображено кореляційні залежності між певними структурними елементами. У цій моделі наявні типові ознаки, що характеризують певну класифікаційну групу кримінальних правопорушень, і специфічні, що дають змогу відокремити цю групу від інших. Водночас головною рисою цієї моделі є те, що всі її елементи становлять певну систему і розглядати їх ізольовано недоцільно. Водночас кожний елемент окремо здатний впливати на вирішення загальних питань досудового розслідування, зокрема висунення версій, визначення напрямів збирання доказів та обрання алгоритмів дій слідчого, прогнозування можливої лінії поведінки злочинця тощо [³, с. 140–141].

Однак не всі дослідники підтримують такі визначення, зазначаючи, що останні є надто перевантажені різними дефініціями, поняттями та структурними елементами, унаслідок чого не можуть розглядатись як сталі визначення до конкретного кримінального правопорушення або такої групи. Опоненти вважають, що визначення криміналістичної характеристики потрібно конструювати максимально доступно, описуючи особливості, риси, властивості та ознаки злочину.

Зокрема, В. П. Бахін під час дослідження проблем криміналістичної методики дійшов висновку, що новизна криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень полягає в тому, що, по-перше, у систему даних

¹ Колесніченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: автореф. дисс...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1967. 28 с.

² Антошук А. О. Криміналістична характеристика вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. *Митна справа*. 2012. № 2. ч. 2. С. 430–433.

³ Чернявський С. С. Криміналістична характеристика злочинів: порівняльний аналіз наукових концепцій. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1 (68). С. 140–141

про злочин включено лише суттєві ознаки (не будь-які, не однакові для всіх видів кримінальних правопорушень, а лише ті, що в межах певного виду чи групи здатні сприяти розкриттю та розслідуванню), по-друге, ці дані «спрацьовують» лише через виявлені їх закономірні зв'язки [¹, с. 9]. Як слушно зауважує С. С. Чернявський, йдеться про співставлення наявних даних із системою узагальнених відомостей про інші злочини певного виду, що дає змогу виявити спільні ознаки та визначити, чим характеризуються невідомі обставини. Тому до найбільш суттєвих ознак криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень як наукової категорії дослідник відносить: по-перше, сукупність узагальнених даних про криміналістично значущі ознаки кримінальних правопорушень певного виду (групи); по-друге, встановлення й урахування закономірних зв'язків між цими даними; по-третє, використання цих даних і зв'язків між ними для вирішення завдань розкриття та розслідування кримінальних правопорушень [², с. 140–141].

Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень тісно пов'язана з обставинами, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. У теорії кримінального процесу та криміналістики найбільшого поширення набуло три варіанта співвідношення зазначених категорій: вони ідентичні; ці поняття різнопланові; криміналістична характеристика кримінальних правопорушень ширше за предмет доказування.

Не вдаючись детально до аналізу цих позицій, зауважимо, що для правильного співвідношення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень і предмета доказування необхідно проаналізувати юридичну природу та гносеологічну сутність кожної з цих категорій. У зв'язку з цим, у межах дослідження акцентовано увагу на трьох ключових положеннях щодо співвідношення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень і предмета доказування.

По-перше, сутність предмета доказування чітко визначено кримінальним процесуальним законом, що регламентує вичерпний перелік відповідних структурних елементів, необхідних і достатніх, на думку законодавця, для встановлення істини в будь-якій справі. Предмет доказування – категорія стала, законодавчо визначена, універсальна щодо застосування. Водночас криміналістична характеристика кримінальних правопорушень є результатом узагальнення й аналізу кримінальних проваджень, а пропозиції, що ґрунтуються на цих дослідженнях, мають рекомендаційний характер, оскільки зв'язки між елементами криміналістичної характеристики завжди є ймовірними. Тобто криміналістична характеристика кримінальних правопорушень – категорія наукова, більш динамічна і спеціальна у плані застосування.

¹ Бахин В. П. Криминалистическая методика : лекция. Киев, 1999. 24 с.

² Чернявський С. С. Криміналістична характеристика злочинів: порівняльний аналіз наукових концепцій. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1 (68). С. 140–141.

По-друге, у криміналістичній характеристиці кримінальних правопорушень зібрані не власне обставини, що становлять предмет доказування, а відомості про них, і лише ті, що містять криміналістично значиму інформацію. Натомість криміналістична характеристика значно ширша за предмет доказування, оскільки охоплює відомості, що можуть мати проміжне пошукове значення для розслідування, або виконувати роль логічних аргументів.

По-третє, предмет доказування та криміналістична характеристика кримінальних правопорушень – поняття різнопорядкові, що не поглинають одне одного. Перше з них є категорією науки кримінального процесу та стосується процесу доказування, друге – категорія криміналістичної методики та сприяє правильному визначенню засобів і методів організації пошуково-пізнавальної діяльності для встановлення невідомих обставин у справі [1, с. 140–141].

До чотирьох основних елементів криміналістичної характеристики, що згадуються майже всіма авторами, слід віднести: спосіб вчинення злочину; предмет злочинного посягання; слідову картину злочину; характеристику особи злочинця. Це найтипівіший «набір» криміналістично значущих ознак, що виконують службову функцію криміналістичної характеристики. Стосовно окремих видів кримінальних правопорушень цей перелік може видозмінюватися – скорочуватися або збільшуватися [2, с. 14].

Формуючи систему структурних елементів криміналістичної характеристики насильницького зникнення людини, необхідно керуватися правилом: до цієї системи повинні бути включені лише такі дані, що безпосередньо сприяють (можуть сприяти) виявленню та розслідуванню злочинів цього виду.

В юридичній літературі можна зустріти системні уявлення про кримінальні правопорушення як специфічний різновид людської діяльності, що включає в себе наступні взаємозалежні компоненти: осіб, які його вчинили; їх поведінка; елементи навколишнього середовища. Співвідносячи ці компоненти з кримінально-правовими елементами складу викрадення людини і з огляду на передбачений кримінальним процесуальним законом предмет доказування, вважаємо за можливе визначити наступні елементи, властиві криміналістичній характеристиці насильницького зникнення людини:

- 1) спосіб вчинення злочину;
- 2) відомості про обстановку вчинення злочину (час, місце й інші обставини);
- 3) слідова картина злочину;
- 4) особа, яка вчинила злочин (державний службовець);

¹ Чернявський С. С. Криміналістична характеристика злочинів: порівняльний аналіз наукових концепцій. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1 (68). С. 140–141.

² Бахин В. П. Криминалистическая методика : лекция. Киев, 1999. 24 с.

5) жертва злочинного посягання [1].

Ми не поділяємо точку зору тих вчених, які відносять до елементів криміналістичної характеристики викрадення людей, й насильницького зникнення зокрема предмет злочинного посягання, виражений у формі типових характеристик і даних про поведінку жертви злочину [2, с. 7]. Ми згодні з О. О. Володіною [3, с. 10], яка зазначає, що людина є не предметом цього злочину, а потерпілою особою. Відповідно й насильницьке зникнення людини належить до так званих безпредметних злочинів.

Спосіб вчинення злочину є центральним елементом криміналістичної характеристики насильницького зникнення людини.

Спосіб вчинення злочину є міжгалузевим об'єктом вивчення низки юридичних наук: кримінального права, кримінології, кримінального процесу та криміналістики. Причому кожна наука вивчає його під власним кутом зору, з позиції своїх «службових» функцій.

Кримінально-правове поняття способу, сформоване з огляду на законодавство про кримінальну відповідальність, є базовим для інших наук. Спосіб тут розглядається вченими в нерозривному зв'язку зі кримінальною протиправністю. М. І. Панов зазначає, що науки кримінального циклу, досліджуючи спосіб вчинення злочину, мають виходити з єдиного загального поняття способу, сформульованого в теорії кримінального права. Поняття способу в інших юридичних науках має бути підпорядкованим кримінально-правовому, оскільки наука кримінального права є фундаментальною базою для інших [4, с. 115–116]. Об'єктивні ознаки способу, зауважує такий вчений, характеризують, насамперед, динамічний (операційний) процес вчинення злочину, дають змогу розглядати злочин з його зовнішнього боку. Вони свідчать про те, яким чином, у яких умовах, за допомогою яких сил та засобів вчинена дія (бездіяльність), визнана злочинною [5, с. 29].

Спосіб вчинення кримінальних правопорушень у криміналістиці завжди був об'єктом детальної уваги вчених, оскільки він виступає своєрідним «ключем» до розкриття кримінальних правопорушень, відображає характерні риси діяльності особи, є визначальною ланкою в розробці окремих методик і в деяких випадках уможливує розмежування окремих видів кримінальних правопорушень, нерідко ставить перед криміналістикою нові завдання тощо.

¹ Войтович Є. М. Криміналістична характеристика насильницького зникнення людини. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 441–444.

² Олішевський В. В. Розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Харків, 2005. 19 с.

³ Володіна О. О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2003. 20 с.

⁴ Панов Н. И. Об изучении способа совершения преступления (методологический аспект). *Проблемы социалистической законности*: респ. межвед. науч. сб. Харьков, 1982. Вып. 9. С. 115–116.

⁵ Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков, 1982. 75 с.

Вивченню способу вчинення злочину у криміналістичній літературі приділяється велика увага. Так, М. В. Салтевський під способом вчинення злочину розуміє комплекс причинно і функціонально пов'язаних довільних (і частково мимовільних) цілеспрямованих дій злочинця [1, с. 421].

Дії з підготовки, вчинення та приховування злочину утворюють єдиний спосіб вчинення злочину, оскільки спрямовані на досягнення кінцевого результату та охоплюється загальною метою.

Найбільш прості способи вчинення злочину не передбачають дій з підготовки і приховання злочину. Складні способи, в одних випадках, охоплюють весь комплекс дій з підготовки, вчинення і приховання злочину, а в інших – складаються лише із підготовчих дій, спрямованих на безпосередню реалізацію злочинного наміру. Практиці відомі випадки, коли умисні злочини вчинюються без попередньої підготовки, але із подальшим застосуванням заходів з їх приховування [2, с. 13].

Переважає більшість кримінальних правопорушень міжнародного характеру характеризуються складним способом вчинення злочинів, включаючи стадії підготовки та приховування наслідків.

Щоправда, сформульоване положення не без винятків. Так, наприклад, якщо ми ведемо мову про насильницьке зникнення людини в зоні воєнних дій, то поряд із стадіями ретельної підготовки та вчинення злочину, настає стадія не приховування злочинних наслідків – а навпаки, їх відкрите та зухвале демонстрування, посилення їх суспільно небезпечних характеристик з метою досягнення злочинних цілей. Про приховування можна вести мову лише в аспекті інформації, яка перешкоджає викриттю злочинців.

Спосіб вчинення насильницького зникнення людини характеризується наявністю системи взаємопов'язаних дій щодо підготовки, вчинення та приховування слідів злочину. Дії злочинців, особливо коли вони діють у складі організованої групи, заздалегідь розподілені й узгоджені поміж собою та виконуються з великою точністю [3].

Інформація про спосіб вчинення насильницького зникнення людини виступає основою для:

- а) висування версій;
- б) планування та організації розслідування;
- в) вибору оптимального шляху розслідування;
- г) прогнозування механізму вчинення злочину;
- д) розробки заходів запобігання.

Можна констатувати, що складна система дій з підготовки та реалізації злочинного наміру, приховання його наслідків, спостерігається при вчиненні

¹ Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с.

² Єрошкін М. В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Маріуполь, 2021. 20 с.

³ Способи вчинення шахрайства та слідова картина <https://pravo.studio/kriminalisticheskaya-metodika/sposobi-vchinennya-shahraystva-slidova-76114.html>.

більшості кримінальних правопорушень міжнародного характеру, й пов'язана із реалізацією злочинної діяльності як на території України, так й іноземних держав. Способи вчинення кримінальних правопорушень міжнародного характеру можуть виражатися у різноманітних діях, перш за все обумовлених об'єктивною стороною відповідного злочину, ознаки котрої визначені міжнародним та національним законодавством [1, с. 106–107].

Виходячи із тексту ст. 146-1 КК, можна зробити висновок, що з об'єктивної сторони розглядуваний злочин може виражатися у таких формах: 1) арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, поєднане з подальшою відмовою визнати факт таких дій; 2) позбавлення волі людини, поєднане з подальшим приховуванням даних про долю такої людини чи місце її перебування; 3) видання наказу або розпорядження про позбавлення волі людини або про відмову визнати факт такого позбавлення волі, або про приховування даних про долю такої людини чи її місце перебування; 4) невжиття керівником, якому стало відомо про вчинення його підлеглими позбавлення волі людини, заходів для його припинення, поєднане з неповідомленням компетентних органів про цей злочин; 5) неповідомлення компетентних органів про злочин керівником, якому стало відомо про вчинене його підлеглими позбавлення волі людині, поєднане з подальшою відмовою визнати факт такого позбавлення волі або приховуванням даних про долю такої людини чи її місце перебування [2, с. 512; 3, с. 438].

Не вдаючись до детального аналізу, зауважимо, що у широкому значенні арешт характеризується за ознаками, які властиві усім видам покарань, тобто: є заходом державного примусу; призначається: від імені держави і виключно вироком суду; тій особі, яка визнана винною у вчиненні злочину; за вчинення саме злочину; полягає у передбаченому КК обмеженні прав і свобод засудженого (причому автор вважає, що вказану ознаку необхідно розглядати виключно у ракурсі правового статусу засудженого); тягне за собою судимість. Арешт у вузькому значенні характеризується за такими специфічними ознаками, як: особливості змісту (лімітація волі, що здійснюється шляхом пригнічення рефлексу особистої свободи у засудженого за допомогою його фізичної ізоляції); спеціально встановлене місце відбування (арештний дім); режим підвищеної суворості (який проявляється у значній кількості правообмежень, навіть у порівнянні з найсуворішим видом покарання – позбавленням волі); короткочасний строк покарання.

Арешт є заходом державного примусу, що застосовується за обвинувальним вироком суду до особи, винної у вчиненні злочину, і полягає у встановленні для неї в процесі виконання та відбування покарання

¹ Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру: дис. . докт. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 556 с.

² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1368 с.

специфічного правового статусу (обов'язків, прав (їх обмежень) та законних інтересів) [1, с. 119].

При окресленні груп осіб, яким не може бути призначене покарання у виді арешту, цілком слушною вважається нормативна заборона застосування арешту щодо осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років. Але необґрунтовано відсутня нормативна заборона призначення арешту самотнім чоловікам, які мають дітей віком до семи років. Арешт не повинен застосовуватися до такої категорії осіб. Аналіз практики призначення арешту показує, що одними з найчастіше застосовуваних норм Загальної частини КК при призначенні арешту є норми, які визначають порядок зарахування строку попереднього ув'язнення та звільнення від покарання та його відбування [2, с. 6–7].

Позбавлення особи волі в будь-якій формі, тобто порушення права особи на свободу та особисту недоторканість, становить собою обов'язковий елемент насильницького зникнення. Порушення даного права, як складовий елемент злочину насильницького зникнення, є найменш дискусійним, у порівнянні, наприклад, з порушенням права не підлягати катуванням або іншим видам нелюдського поводження [3].

Відповідно до визначення, що міститься в преамбулі до Декларації, насильницькі зникнення розглядаються в якості таких, тільки якщо вони здійснюються представниками держави або приватними особами чи організованими групами, наприклад, напіввійськовими групами (організовані групи, до озброєння, навчання або підтримки яких реально причетна регулярна армія), що діють від імені, при прямій або непрямій підтримці, з дозволу або згоди державного органу влади. Тому не варто брати до уваги розгляд випадків, коли вони відносяться на рахунок осіб або груп, що не підпадають під вищезгадані категорії, таких, як терористичні або повстанські рухи, за якими не стоїть ніяка держава, і які ведуть боротьбу з урядом на його власній території. Проведення цієї відмінності впливає з принципу, згідно з яким держави зобов'язані розслідувати дії, порівнювані за своїм характером з насильницькими зникненнями, коли вони здійснюються недержавними суб'єктами, і карати за них. Відповідальність держави за насильницькі зникнення зберігається незалежно від зміни уряду, навіть якщо новий уряд демонструє більшу повагу до прав людини в порівнянні з урядом, що перебував при владі на момент, коли зникнення мали місце.

Для цілей визначення акту насильницького зникнення варто виходити з того, що одним із наслідків злочину є залишення жертви поза захистом закону. Тому необхідно розглядати випадки насильницького зникнення, не вимагаючи

¹ Шинкарьов Ю. В. Поняття арешту як виду кримінального покарання: зб. наук. праць Харківського національного пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Сер. Право. 2005. Вип. 6. С. 113–120.

² Шинкарьов Ю. В. Арешт як вид кримінального покарання та особливості правового регулювання його виконання та відбування: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Львів, 2007. 19 с.

³ Цвікі В. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень. *Європейські перспективи*. 2015. № 2. С. 124–130.

того, щоб інформація, що повідомляється джерелом, відбивала або навіть припускала дійсний намір винної особи поставити жертву поза захистом закону. Крім того, акт насильницького зникнення може початися після незаконного затримання або після спочатку законного арешту чи затримання. Таким чином, захист жертви від насильницького зникнення має бути ефективним, починаючи з акту позбавлення волі, незалежно від форми такого позбавлення волі, і не повинна обмежуватися випадками незаконного позбавлення волі. Нарешті, затримання, за яким іде позасудова страта, є насильницьким зникненням у власному значенні слова, якщо таке затримання було зроблене урядовими представниками якої-небудь ланки або рівня, організованими групами чи приватними особами, що діють від імені уряду, при його прямій або непрямій підтримці, з його дозволу або згоди, і якщо після затримання, або навіть після страти, державні посадовці відмовляються повідомляти про долю або місцезнаходження такої особи чи відмовляється взагалі визнати факт здійснення відповідного діяння [1].

Хоча, затримання уповноваженою службовою особою у кримінальній процесуальній діяльності України є підвидом затримання особи – самостійного інституту кримінального процесуального права, міжгалузевим і складним за своєю структурою правовим явищем, та розглядається у вузькому розумінні – як фізичне захоплення особи та її доставлення до компетентного органу чи посадової особи для подальшого прийняття рішення (так зване «фактичне затримання» [2, с. 527]) та у широкому розумінні – як діяльність (комплекс дій) відповідних державних органів і посадових осіб від моменту фізичного захоплення особи до її звільнення або обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Доводиться констатувати, що у чинному КПК України нормативному врегулюванню звільнення затриманої особи не приділено належної уваги. Так, у статтях 202, 206, 211, 212 КПК України йдеться про звільнення затриманого, однак ні підстави, ні процесуальний порядок прийняття такого рішення уповноваженими особами законом чітко не визначені [3]. Зазначені обставини безперечно не сприяють однаковому та правильному застосуванню законодавства у цій частині, що нерідко призводить до слідчих і судових помилок, які тягнуть за собою порушення прав, свобод і законних інтересів особи [4, с. 174].

Допускаючи у випадках нагальної необхідності запобігти злочинів або припинити його застосування тримання особи під вартою як тимчасового

¹ Насильницьке або недобровільне зникнення осіб. Виклад фактів № 6 (Rev. 3) / ГО «Харківська правозахисна група». Харків. 2019. 68 с.

² Солдатський В. В. «Фактичне затримання» як засіб обчислення моменту затримання у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 524–531.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

⁴ Білічак О. А. Загальні положення про втручання в приватне спілкування за КПК України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 9–1. С. 201–204.

запобіжного заходу, Конституція України встановлює необхідність судової перевірки обґрунтованості такого застосування протягом 72 годин. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом 72 годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою (ч. 3 ст. 29 Конституції України) [1].

Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) закріплено положення, відповідно до якого кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним (ч. 4 ст. 5).

Отже, не менш важливе значення, ніж законне та обґрунтоване застосування затримання уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді, суду, має своєчасне, законне та обґрунтоване звільнення затриманого з-під варти.

Як відомо, законність та обґрунтованість будь-якого процесуального акту обумовлюється дотриманням вимог закону в частині підстав і процесуального порядку його здійснення та оформлення.

Звільнення затриманого є тим процесуальним актом, який, наряду із самим затриманням, також повинен відповідати вимогам законності та обґрунтованості. Орієнтуючись на положення ст. 370 КПК України (щодо законності, обґрунтованості та вмотивованості судового рішення), можна стверджувати, що рішення щодо звільнення затриманого буде законним за умови його прийняття компетентною особою згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог, передбачених КПК України. Обґрунтованим рішенням щодо звільнення затриманого буде за умови його прийняття на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені належними, допустимими, достовірними та достатніми доказами.

Системний аналіз положень вищезазначених статей КПК України дає підстави для висновку, що уповноваженими особами прийняття рішення щодо звільнення затриманого є слідчий суддя (статті 202, 206), слідчий, прокурор (ст. 211), особа, відповідальна за перебування затриманих у підрозділі органу досудового розслідування (ст. 212).

Відповідно до ст. 211 КПК України затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати 72 годин з моменту затримання, тобто з моменту, коли згідно ст. 209 КПК України особа силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою. При цьому, положення ч. 2 ст. 211 КПК України зобов'язує слідчого, прокурора не пізніше 60 годин з моменту затримання або звільнити особу, або доставити її до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу.

Таким чином, слідчий, прокурор є суб'єктами прийняття рішення про звільнення затриманого в усіх випадках, коли до закінчення 60-годинного

¹ Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254 %D0 %BA/96- %D0 %B2 %D1 %80](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80)

строку з моменту затримання вони не звернулись із клопотанням до слідчого судді про обрання стосовно затриманого запобіжного заходу.

Особа, відповідальна за перебування затриманих, відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 212 КПК України зобов'язана звільнити затриманого негайно після зникнення підстави для затримання або спливу строку для затримання, передбаченого ст. 211 КПК України.

Затримання уповноваженою службовою особою, як вид затримання без ухвали слідчого судді, суду, має бути повно та системно врегульоване у відповідній групі кримінальних процесуальних норм. Однак у статтях 208–213 КПК України відсутнє завершене, системне викладення положень, які б регулювали не тільки початок і перебіг затримання, а і його завершення, тобто звільнення затриманого чи обрання стосовно нього запобіжного заходу. У цьому аспекті більш вдалою видається редакція ст. 106 КПК України 1960 року, ч. 6 якої містила перелік альтернативних рішень і дій органу дізнання (слідчого, прокурора), якими завершується процедура затримання.

У чинному КПК України фактично відсутнє нормативне врегулювання процесуального порядку звільнення затриманого, що природно викликає ряд запитань. Так, чи повинен слідчий суддя, ухвалюючи рішення про обрання стосовно підозрюваного, який є затриманим, запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, формулювати в своїй ухвалі рішення про звільнення затриманого? У статтях 179–182, 196, 202, 206 КПК України відповіді на це запитання немає. Відповідно, якщо таке рішення слідчим суддею в ухвалі не сформульоване, хто і в якому порядку повинен звільняти затриманого у випадках, встановлених ч. 1–4 ст. 202 КПК України? Яким є процесуальний порядок звільнення затриманого особою, відповідальною за перебування затриманих? Які документи при цьому вона повинна складати?

Способи викрадення людей досить різноманітні і містять у собі підготовчі заходи до вчинення злочину, дії співучасників у ході захоплення, безпосередньо після нього й у процесі наступного утримання потерпілого, а також стосовно приховування слідів злочину. Типова модель способу вчинення викрадення людей, на погляд О. Л. Авраменка, складається з наступних етапів: 1) пошук «об'єкта викрадення» і збір інформації про нього; 2) розроблення плану викрадення, розподіл ролей між викрадачами, підготовка спеціальних засобів і приміщення для наступного утримання потерпілого; 3) напад і вилучення викраденої людини з природного мікросоціального середовища (захоплення); 4) переміщення викраденої людини до місця постійного або тимчасового утримання; 5) утримання викраденої людини (як правило, у спеціально підготовленому для цього приміщенні); 6) пред'явлення вимог близьким потерпілого (або йому самому), які є необхідною умовою для його звільнення; 7) одержання викупу і звільнення викраденої особи (якщо викрадення було вчинене з метою одержання викупу); 8) приховування слідів злочину [¹, с. 9–10].

¹ Авраменко О. Л. Особливості початкового етапу розслідування викрадення людей, вчинених злочинними групами : автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 20 с.

При визначенні часу і місця викрадення людини та обранні конкретного способу захоплення і переміщення злочинці виходять:

- зі специфіки особистості обраної жертви (фізичні особливості, довірливість, обережність, комунікабельність, а також інші риси, що впливають на характер поведінки людини);

- з характеристики образу її життя (маршрути найбільш частого переміщення і найбільш часті місця, де «об'єкт викрадення» проводить час, звичайний час виходу з будинку і повернення додому, інші обставини образу життя, які можуть полегшити, або, навпаки, ускладнити викрадення);

- з можливості виникнення в кожному конкретному випадку непередбачених обставин (випадкова поява сторонніх осіб і їх втручання в дії злочинців, випадкові несправності технічних засобів, та інші обставини, що можуть ускладнити або змінити реалізацію необхідного задуму).

Спосіб захоплення багато в чому визначається характеристикою місця, де він проводиться. Важливим чинником при виборі способу захоплення також є індивідуальні особливості потерпілого (у тому числі й фізичні).

Захоплення особи за місцем роботи (наприклад, в офісі фірми) відбувається найчастіше за відсутності в ньому охоронців або в тому випадку, коли чисельність, ступінь озброєності або інші чинники дозволяють нейтралізувати (попередити) опір охорони. Одним із таких чинників може виступати, наприклад, попередня змова між одним із членів злочинної групи і ким-небудь з охоронців.

Одним зі способів викрадення людей також є обман. Його мета полягає в тому, щоб забезпечити появу жертви у певному, безпечному для злочинців місці. Подібним способом викрадення людей було вчинено у 23 % випадків.

Як правило, викрадена особа доставляється до місця утримання вже на іншому, зміненому автомобілі. При цьому найчастіше безпосередні виконавці, які здійснювали викрадення жертви, не знають, де вона буде утримуватись, щоб у випадку їх арешту вони не могли видати правоохоронним органам її місцезнаходження.

У процесі переміщення злочинці для забезпечення власної безпеки жертву іноді приводять у безпорадний стан за допомогою наркотиків, алкоголю, лікарських препаратів (3 % випадків).

Основна лінія поведінки для примушування потерпілих до вчинення тих або інших дій у більшості випадків визначається зібраною злочинцями інформацією про особу жертви злочинного посягання, її оточення, спосіб життя і реальне матеріальне становище тощо.

Аналіз кримінальних проваджень про насильницьке зникнення показав, що для впливу на жертву злочинці завжди використовують методи психічного і фізичного насильства. До найбільш поширених належать:

- висловлення на адресу жертв і близьких їм людей погроз убивством, заподіяння тілесних ушкоджень, знищення майна, поширення компрометуючих відомостей (у 89 %). Дуже часто для більшого залякування жертви злочинці супроводжують психічне насильство демонстрацією зброї і різних предметів, пристосованих для заподіяння фізичної шкоди. В одних ситуаціях (27,4 %

випадків) злочинці погрожували жертві холодною зброєю (ніж, кастет тощо), в інших (15,1 %) – вогнепальною зброєю, у третіх (16,4 %) – предметами, які використовуються як спеціальні засоби залякування (сокира, праска, паяльник тощо);

– безпосереднє фізичне насильство над жертвою і близькими їй людьми (71 % випадків). Необхідно відмітити, що фізичне насильство, як правило, має [1, с. 28]. Наприклад, застосування катування у вигляді підвішування за ноги, припикання тіла різними предметами, позбавлення їжі тощо.

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень про насильницьке зникнення людей показало, що у 75 % випадків вимоги пред'являлися потерпілому, у 15 % – його рідним і близьким, 10 % – компаньйонам по бізнесу.

За даними Ю. М. Черноус, у 26 % кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення міжнародного характеру дії з підготовки, вчинення та приховування даних кримінальних правопорушень були вчинені на території України. Однак, більша частина з них (74 %), реалізована на території кількох держав [2, с. 106]. Наведені дані є узагальненими, адже часто діяльність із вчинення злочину міжнародного характеру є досить складною, пов'язана із реалізацією заплутаних злочинних схем діяльності різних співучасників.

Виділення етапів насильницького зникнення людини, у криміналістичному аспекті має важливе значення, тому що кожен з цих етапів й різне їх сполучення мають якісні та кількісні ознаки, що забезпечують розробку і вибір прийомів, засобів і методів, спрямованих не тільки на виявлення й розслідування, але й запобігання цим злочинам. Знання і розуміння етапів учинення таких злочинів дозволяють встановити обставини їх вчинення, коло причетних до їх вчинення осіб, залишені сліди тощо.

Обстановка вчинення злочину. Відомості про обстановку вчинення насильницького зникнення людей повинні включати такі елементи: кількісний склад злочинців (представників держави) і зникнених; час і місце насильницьких дій щодо арешту, затримання, викрадення, захоплення, переміщення й утримання; взаємини учасників кримінального конфлікту й інші чинники.

Визначення місця вчинення кримінального правопорушення – найважливіше завдання слідчого, якому необхідно «прив'язати» виявлене діяння до цієї обставини, тобто створити «інформаційний вузол». Це поняття може розглядатися в різних аспектах: як місце вчинення злочину в цілому або місце реалізації його окремих етапів [3, с. 454].

Дослідження місця вчинення злочину може служити джерелом одержання доказової інформації про розслідувану подію. Його аналіз дозволить виявити,

¹ Єрошкін М. В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення: дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Маріуполь, 2021. 238 с.

² Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру: дис. . докт. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 556 с.

³ Бурлака В. В. Криміналістична характеристика незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Митна справа*. 2014. № 6 (2.2). С. 451–456. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_6_%282.2_%29__37

зафіксувати й вилучити сліди злочину, встановити спосіб вчинення кримінального діяння й механізм події, а також встановити обставини, що сприяють вчиненню злочину. Також встановлення місця здійснення злочину має суттєве кримінально-правове та процесуальне значення. Це місце визначатиме територіальну підслідність кримінального провадження (ст. 218 КПК України) [1].

Виконання злочинних операцій обумовлює приблизно такий розподіл кількості учасників: у захопленні жертви та її переміщенні беруть участь дві-три особи або більше; в утримуванні потерпілого – від двох до п'яти представників влади.

Стосовно кількості зникнутих, то необхідно вказати, що у переважаючій кількості випадків вчиняється злочин щодо однією людини (78 %), однак в зоні військових дій відомі випадки зникнення відразу декількох осіб. Вони складають 11 % від загального числа вивчених кримінальних проваджень.

Час і місце вчинення злочину в широкому розумінні слова є самостійними категоріями кримінального, кримінального процесуального права та криміналістики. Разом з тим вони є невід'ємними компонентами обстановки вчинення злочину. Тому пізнання часу і місця вчинення злочину є одночасно елементом процесу встановлення обстановки викрадення людей [2, с. 59].

Варіанти кореляції місця і часу насильницького зникнення людей можуть бути різні, наприклад, залежно від місця знаходження потенційної жертви викрадення в момент захоплення обирається час вчинення злочину. Однак можлива і зворотна залежність: обравши найбільш зручний для реалізації злочинного задуму час, злочинці визначають місце, де найкраще буде вчинити викрадення, затримання людини.

При розслідуванні насильницького зникнення значення має не тільки час вчинення злочину – час затримання, арешту, позбавлення волі потерпілого, але й час його утримання, а також час, витрачений на підготовку до вчинення злочину, час, що пройшов з моменту зникнення до моменту появи інформації про злочин у правоохоронних органах [3, с. 12]. Крім того, при вирішенні питань, пов'язаних з виявленням та розслідуванням таких кримінальних правопорушень, повинен враховуватися вплив чинника часу на процес встановлення злочинної події, який має значення для планування окремих СРД, НСРД, визначення тактичних прийомів, виявлення тимчасових зв'язків між обставинами, що мають значення для провадження, встановлення можливих змін в слідах злочину тощо.

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень дозволило визначити час насильницького зникнення людини: а) з 0 до 6 години – 12 %; б) з 6 до 12 години – 32 %; в) з 12 до 18 години – 35 %; г) з 18 до 20 години – 19 %; д) з 20 до 24

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

² Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. Київ: Ін Юре, 2016. 636 с.

³ Особливості кримінальних проваджень щодо безвісти зниклих осіб: метод. рек. / Чернявський С. С., Брисковська О. М., Вознюк А. А., Арешонков В. В. та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 78 с.

години – 2 %. Як видно з приведених даних, у переважній більшості випадків люди стають жертвами викрадень у другій половині дня, саме в той час, коли вони повертаються додому з роботи або навчання (додаток А).

Тривалість часу утримання зниклої людини залежить від того, наскільки швидко умови його звільнення будуть повідомлені зацікавленим особам і виконані останніми, або від того, як швидко буде встановлено місце перебування потерпілого й успішно проведена операція стосовно його звільнення. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень дозволило встановити тривалість утримання потерпілого представниками держави: а) від 1 години до 1 доби – 26 %; в) від 1 доби до 1 тижня – 44 %; г) від 1 до 10 тижнів – 18 %; д) від 10 тижнів і більше – 12 % (додаток А).

Під місцем вчинення насильницького зникнення людини потрібно розуміти не тільки місце її захоплення, але й місця переміщення, утримання, одержання викупу чи оформлення майнових прав.

Слід зазначити, що при насильницькому зникненні найбільш ймовірним місцем їх захоплення можуть бути: квартира (будинок), дача, гараж, місце роботи потерпілої особи (43 % випадків), шлях від дому до місця роботи/навчання (37 % випадків).

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень про незаконне зникнення людей показує, що переміщення 82 % потерпілих здійснювалося в межах одного населеного пункту, а 17 % потерпілих були вивезені за межі населеного пункту, де вони постійно проживають.

Місце для таємного утримання людини у переважній більшості випадків готується заздалегідь. Воно обирається з міркувань, що ймовірність виявлення потерпілого буде найменшою. Ці приміщення можуть бути спеціально пристосованими або ситуативно обраними в конкретному випадку. Найчастіше таким місцем буває окрема квартира, будинок, дача чи гараж одного зі злочинців (34 % випадків) або спеціально облаштоване для цього приміщення, наприклад підвал (41 % випадків). Місцем утримання потерпілого може бути також багажник автомобіля. Трапляються випадки, що викрадених людей утримують і в більш жорстоких умовах (печерах, ямах, каналізаційних люках, стічних канавах тощо). Іноді злочинці мають декілька резервних місць для утримання викраденого, які вони змінюють з метою ускладнення пошуку потерпілого при отриманні інформації про можливе встановлення правоохоронцями місця його перебування.

Швидко і точно встановлення місця насильницького зникнення дозволяє оперативно провести огляд місця події, встановити очевидців вчиненого злочину, а в деяких випадках затримати злочинців і звільнити викрадену людину.

Відомості про обстановку насильницького зникнення дуже часто недооцінюються практичними працівниками органів розслідування, зокрема слідчими. Тим часом вони забезпечують можливість висування обґрунтованих версій, складання конкретного плану розслідування злочину, визначення кола осіб, причетних до вчинення злочину, використання типових даних, що складають криміналістичну характеристику виду кримінальних правопорушень,

визначення типової слідчої ситуації для розслідування конкретного кримінального провадження, встановлення можливих очевидців захоплення, переміщення й утримання викраденої людини.

Для успішного розслідування кримінальних правопорушень міжнародного характеру важливо з'ясувати кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень міжнародного характеру, що дозволяє охарактеризувати механізм вчинення злочину. Так, дані про спосіб вчинення злочину, включаючи його підготовку і приховування, відповідні типові сліди, що залишаються суб'єктом у процесі виконуваних дій, складають головний елемент механізму злочину.

Слідова картина насильницького зникнення людини є різноманітною, представлена групами ідеальних та матеріальних слідів. В. Г. Лукашевич зазначає про те, що сліди злочину слід інтерпретувати саме у широкому змісті – як різноманітні зміни, результат взаємодії злочинця з носієм потенційної інформації, котрі виражаються у конкретних матеріальних (знакових) формах і мають знаковий зміст. Останнє уможливорює сприйняття процесу відображення і пізнання його сутності. Торкаючись сутності ідеальних слідів, вчений зазначає, що вони є психічним фактом, тому не мають матеріально сприймаючих ознак. Відмінна риса ідеальних слідів полягає у тому, що вони утворюють не просто факти свідомості, а факти свідомо-вольового акту, які об'єктивуються, матеріалізуються у показаннях особи [1, с. 22].

До ідеальних слідів відносяться показання осіб, які володіють інформацією про обставини вчинення кримінальних правопорушень і знаходять свій практичний вираз у протоколах СРД, інших документах кримінального провадження, а також носіях, отриманих за результатами використання технічних засобів фіксації. Матеріальні сліди можуть бути представлені досить широким колом об'єктів: це трасологічні сліди-відображення, документи (як справжні, так і підроблені), холодна, вогнепальна зброя чи вибухові пристрої, наркотичні засоби, психотропні речовини, відео- та аудіо записи, сліди, які свідчать про фізичне насильство, катування, інформаційні сліди тощо. Як свідчать емпіричні дослідження, найчастіше слідова картина таких злочинів міжнародного характеру представлена групами матеріальних та ідеальних слідів (88 % вивчених кримінальних проваджень).

До насильницького зникнення, як правило причетні не тільки працівники держави (52 %), й інші співучасники. Зазначене обумовлює особливості слідової картини злочину, яка характеризується: багатоманітністю слідів, що належать різним особам; відносно великим об'ємом чи вагою викраденого, що свідчить про неможливість самотійного вчинення злочину; встановленням факту одночасного використання декількох технічних засобів, пристроїв, які керувалися чи використовувалися не самотійно; відносно коротким часовим проміжком реалізації злочинного наміру.

¹ Лукашевич В. Г. Основы теории профессионального общения следователя: автореф. дисс...докт. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Киев, 1993. 44 с.

При вчиненні насильницького зникнення слід враховувати, що до нього можуть бути причетні сторонні особи, не представники влади, які виконували допоміжні функції. Тому, досліджуючи матеріальну обстановку місця події, важливо встановити не лише конкретні матеріальні сліди, але й взаємозв'язок між ними.

Діяльність із виявлення та збирання криміналістичної інформації при розслідуванні насильницького зникнення людини пов'язана із вказаними особливостями, що обумовлює дослідження як місця вчинення злочину, так й інших причинно пов'язаних із подією злочину об'єктів. Тому не випадково в криміналістиці розрізняють «місце вчинення злочину» і «місце події».

Місцем події може бути не тільки те місце, де вчинено злочин, але і місце, де знайдені сліди злочину, а також місце підготовки, приховання наслідків злочину. Місце злочину – це місце безпосереднього вчинення злочинного діяння.

У кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення людей криміналістичний інтерес представляють не тільки сліди залишені представниками влади, але й сліди потерпілих. Дуже важливо правильно визначити, які саме сліди і де повинні або могли залишитися в результаті вчинення розглянутого злочину.

Пошук слідів доцільно проводити як на місці захоплення, так і на місці насильницького утримання людини, а також у транспортному засобі, що використовувався для перевезення потерпілого. Оскільки мова завжди йде не тільки про матеріальні, але й про ідеальні сліди, їх носії (джерела) варто виявляти, шукати і за маршрутом руху транспортного засобу, що використовувався злочинцями.

Водночас матеріальних слідів на місці вчинення насильницьких дій щодо людини залишається вкрай мало. Їх виявлення і фіксація ускладнюється через високу імовірність знищення. Але ця обставина не звільняє слідчого від необхідності проведення огляду місця події. На місці викрадення в низці випадків вдавалося виявити сліди взуття, рук (рукавичок) злочинців, а у випадку застосування вогнепальної зброї – сліди пострілу. У безпосередній близькості від місця затримання залишаються сліди транспортного засобу, якщо він використовувався в процесі вчинення цього злочину. Специфіка розглянутих злочинів така, що вони, іноді, відбуваються на очах очевидців, тобто залишають так звані ідеальні сліди. Найчастіше очевидцями можуть бути родичі, знайомі викраденого. Від них є можливим отримання відомостей про стать викрадачів, їх вік, зовнішній вигляд, особливі прикмети, автотранспорт, напрямок руху та деякі інші дані, що мають значення для встановлення особистості злочинців. Зазвичай процес захоплення жертви, її переміщення (транспортування) та утримання припускає багаторазові факти контактної взаємодії одягу злочинців і одягу потерпілих. У результаті такої взаємодії на одязі потерпілого часто залишаються мікрОВОлокна одягу злочинців і, навпаки. Обов'язково залишаються мікрОВОлокна його одягу на тих предметах, з якими він вступав у контактну взаємодію: ліжко, де він лежав; оббивка крісла, де сидів; радіатор батареї, до якої був прикутий

тощо. Тотожні сліди залишаються також у транспортному засобі, що використовувався для перевезення потерпілого [1].

У тому місці, де здійснювалось незаконне позбавлення волі, можуть бути залишені (і отже, виявлені) сліди потерпілого, наприклад, сліди рук, взуття.

Якщо для утримання, обмеження переміщень потерпілого застосовувалися наручники, мотузки і тому подібні засоби, на його тілі залишаються садна, потертості, синці, а на цих предметах – клітини епітелію, кров потерпілого.

Можна підсумувати, що дослідження матеріальних слідів у справах про насильницьке зникнення слід проводити системно, встановлюючи взаємозалежності та взаємозв'язки між окремими матеріальними слідами і обставинами, а також з метою встановлення між ними кореляційних закономірностей.

Аналіз слідової картини у справах про насильницьке зникнення дозволяє класифікувати утворені сліди за наступними підставами: а) за формою виразу: матеріальні й ідеальні; б) за змістом: сліди, що виявляються при підготовці, вчиненні злочину та його приховуванні; в) за місцем прояву: сліди, що утворилися на території України й на території іноземної держави (держав); г) за механізмом слідоутворення: (сліди-відображення; сліди-предмети; сліди-речовини; сліди-документи тощо).

Підводячи підсумки зазначимо, що початковий етап розслідування кримінальних проваджень про насильницьке зникнення людини, як правило характеризується мінімумом вихідної інформації у зв'язку з: ідеальністю слідової картини (69 %); нетривалим періодом часу їх учинення, саме тому не всі особи, які знаходяться на місці вчинення злочину, стають його очевидцями; ухиленням очевидців злочину від дачі показань; дії потерпілих та представників держави зовні не завжди вказують на вчинення насильницького викрадення, що забезпечує злочинцям можливість робити подібні діяння при великому скупченні людей.

1.3. Відомості про особу злочинця та особу потерпілого

Характеристика особи злочинця, типова для конкретного виду кримінальних правопорушень, безсумнівно має криміналістичне значення. Ряд особистісних рис злочинців, залишається за межами криміналістичної характеристики. Це головним чином так звані «професійні» навички злочинців, які проявляються у певних способах та прийомах вчинення кримінальних правопорушень, залишають на місці події певний «почерк» поведінки злочинця – представника держави. На місці вчинення злочину, у свою чергу, виявляються різні речові докази, які вказують не тільки на професійні навички

¹ Авраменко О. Л. Особливості початкового етапу розслідування викрадення людей, вчинених злочинними групами : автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 20 с.

злочинця, але й на інші його особисті якості: нервозність, жорстокість, невігластво та ін.

Виявлення усіх можливих форм вираження особистості, що виявляються у первинній інформації про подію злочину, в ході його розслідування, дозволяє скласти уявлення про загальні, а потім і власні особливості злочинця. У той же час дані про особу злочинця можуть бути первинними та похідними, в залежності від вивчення безпосередньої або опосередкованої інформації.

Криміналістичне вивчення особи злочинця в даний час базується на двох специфічних групах інформації. Перша включає в себе дані про особу невідомого злочинця, отримані на залишених ним матеріальних слідах як на місці злочину, в пам'яті свідків, так і за іншими джерелами з метою встановлення напряму та прийомів його розшуку й затримання. Найчастіше така інформація дає уявлення про загальні властивості якоїсь групи осіб, серед яких може знаходитися злочинець, і рідше – про деякі якостях конкретної особистості. Такого роду відомості з метою якнайшвидшого виявлення та розшуку злочинця повинні зіставлятися з даними про те, хто найчастіше вчиняє злочини розслідуваного виду.

Друга група інформації включає в себе відомості, отримані за допомогою вивчення особи затриманого підозрюваного – з метою вичерпної криміналістичної оцінки особистості суб'єкта. З цією метою зазвичай збираються відомості не тільки про життєву установку, ціннісні орієнтації, дефекти правосвідомості, особливості антигромадських поглядів, але й про самого суб'єкта злочину, його зв'язки, особливості поведінки до, під час, і після вчинення злочину може допомогти слідчому або оперативному працівнику знайти з останнім слідчо-оперативний контакт, отримати правдиві свідчення, допомогти в його викритті, а також вибрати найбільш дієві способи профілактичного впливу на нього.

Вивчення особи суб'єкта злочинного посягання повинно включати в себе, на нашу думку, не випадкові, які стосуються різних сторін особистості, відомості про окремі її властивості, а давати цілісне, закінчене уявлення про особистість злочинця і у зв'язку лише з тим, що має значення для розслідування злочину.

Без глибокого дослідження особистості злочинця неможливо встановити та усунути (або нейтралізувати) фактори, що детермінують насильницькі злочини, знайти ефективні засоби впливу на осіб, схильних до їх вчинення, визначити основні напрямки політики боротьби з цими злочинами.

Отриманий під час дослідження емпіричний матеріал дозволяє проаналізувати відповідні параметри характеристики осіб, які вчиняють злочини, передбачені ст. 146-1 КК України. Зрозуміло, безпосереднє відношення до характеристики особистості насильницьких злочинців мають вже розглянуті ознаки предмета доказування у кримінальних провадженнях даної категорії, оскільки антисуспільна спрямованість особистості знаходить своє зовнішнє вираження саме у конкретному характері та в обстановці тих чи інших дій злочинця.

Проведене нами дослідження виявило наступні характеристики типової особистості злочинця.

У ст. 146-1 КК України є дві примітки. Перша повідомляє про те, що до представників держави належать в цій статті службові особи, а також особи, чи груба осіб, що діють з дозволу, або підтримки держави. Друга примітка повідомляє, що до представників іноземної держави відносяться особи, які діють як державні службовці, а також діють з дозволу держави. Таким чином, ця стаття може захистити від неправомірних дій правоохоронців, коли вони забирають до відділення без створення та заповнення протоколу щодо вашого затримання, що надалі може допомогти у відстоюванні прав у суді.

Загальне уявлення про особистість представника держави, які вчинили злочини, можна отримати з робіт вітчизняних учених. Більшість із цих досліджень присвячено різним проблемам кримінальної протиправності, зокрема в правоохоронних органах, та майже в кожній з них певну увагу автори приділяли й вивченню проблеми особистості злочинця-правоохоронця. Водночас аналіз особистості обмежувався лише тими аспектами, які входили до об'єкта та предмета певного дослідження. Наприклад, характерні особливості особистості правоохоронців, які вчинили правопорушення, розглянуто в межах вивчення злочинів певних категорій, зокрема насильницьких (О. М. Ігнатов) [1], пов'язаних з корупцією (С. А. Шалгунова) [2], у сфері службової діяльності (О. С. Новаков) [3], а також окремих категорій правопорушників (О. А. Мороз) [4].

Опитані працівники підрозділів внутрішньої безпеки вважають, що оперативний інтерес щодо виявлених фактів кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками НПУ (є найбільш криміногенними): представляють такі підрозділи НПУ: патрульна поліція (89,8 %); кримінальна поліція (78,8 %); органи досудового розслідування (65,6 %); поліція охорони (53,7 %); підрозділи превентивної діяльності (дільничні офіцери поліції, працівники ювенальної превенції, контролю за обігом у сфері дозвільної системи) (53,7 %). Якщо проаналізувати вікову категорію до 40 років, розділивши її на підгрупи інтервалом у п'ять років, починаючи з 20-річного віку, то за результатами вивчення кримінальних проваджень за 2015–2019 рр. отримуємо таке: найбільшу кількість злочинів вчинено працівниками у віці від 26–30 років – 32,3 %; далі, в порядку зменшення вікові групи розташовуються таким чином: до 25 – 28,6 %; 26–30 років – 32,3 %;

¹ Ігнатов О. М. Насильницькі злочини, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ України: кримінологічна характеристика, детермінація та попередження : монографія. Харків : Формат Плюс, 2008. 296 с

² Шалгунова С. А. Кримінологічно-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ : дис. . канд. юрид. наук : 12.0008. Київ, 1999. 203 с.

³ Новаков О. С. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчиняються працівниками міліції у сфері службової діяльності : дис. . канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 205 с.

⁴ Мороз О. А. Запобігання злочинам у сфері службової діяльності серед працівників податкової міліції України : дис. . канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 223 с.

31–35 років – 19,9 %; від 36–40 років – 11 %; після 40 років – 5,5 %. Отже, 60,9 % злочинців становлять особи не старші 30 років.

Серед чинників, що сприяють вчиненню злочинів у сфері службової діяльності працівниками НПУ, головними визнано: бажання за будь-що покращити показники службової діяльності (78,6 %); перевантаженість працівників органів досудового розслідування, оперативних та інших підрозділів НПУ, унаслідок чого вони не виконують службові обов'язки або формально ставляться до їх виконання, фальсифікують службові документи (63,4 %); низький рівень фінансового та матеріально-технічного забезпечення (59,3 %); вияви професійної деформації, яка межує з професійною деградацією, тобто незворотними змінами особистості працівника, які зумовлені його професійною діяльністю (16,8 %); неякісний підбір, підготовка та розстановка кадрів (поверхове вивчення кандидатів на службу в НПУ, недосконалість психологічної підготовки молодших працівників до оперативно-службової діяльності, неефективність інституту наставництва) (15,4 %); незнання окремими працівниками своїх прав і обов'язків, а також вимог нормативно-правових актів (14,1 %) тощо.

Вивчення кримінальних проваджень щодо насильницького зникнення людини вчиненого працівниками поліції (органів внутрішніх справ), дало можливість виділити такі форми корисливих та інших особистих мотивів у вчиненні злочинів цієї категорії:

1) «просто» (епізодичне) отримання вигоди, разової допомоги по знайомству, родинного й іншого особистого мотиву, з іншої особистої зацікавленості;

2) злочинне «злиття» корумпованих зв'язків посадових осіб НПУ з комерційними та іншими структурами за загальне заступництво й потурання по службі, на основі взаємної допомоги в задоволенні інших особистих корисливих інтересів;

3) незаконний вплив окремих представників місцевих органів влади, вищих та інших контролюючих органів, впливових кіл, великих промислових структур й установ регіону, організованих злочинних формувань;

4) приховування, потурання злочинам з боку вищих посадових осіб щодо нижчих, за мотивами неправильно зрозумілих інтересів служби (збереження репутації, неправдивої благополучної звітності тощо) тощо.

Найбільш поширеним місцем є місце безпосереднього виконання службових обов'язків (службовий кабінет). Службові приміщення визначені як місця вчинення злочинів у 69,5 % кримінальних справ (проваджень). Іншим місцем учинення злочину може бути особистий чи службовий автомобіль або житлове приміщення працівника НПУ або інших осіб, а також відкрита місцевість (вулиця, парк, сквер).

До знарядь і засобів учинення працівниками НПУ злочинів у сфері службової діяльності належать подроблені документи, службові посвідчення, спеціальні засоби, табельна вогнепальна зброя та ін. У кримінальному провадженні підлягають встановленню відомості про ці предмети та їх ідентифікаційні ознаки (реквізити, серія, номер тощо).

Враховуючи зазначене вище, у межах дослідження пропонуємо таку класифікацію злочинців-працівників держави, які вчинили насильницьке зникнення людини. В основу класифікації покладено такі критерії, як характер використання службового становища під час вчинення злочину та особливі способи реалізації мотивів, доступні працівникові саме внаслідок перебування на службі в органах державної влади. Відповідно до цього, для подальшого наукового обговорення можна запропонувати чотири основні типи злочинців серед представників держави:

1. Для першого типу («паразитуючої» особистості) характерним є безпосереднє використання наданих відповідно до обійманої посади (зокрема НПУ) повноважень усупереч інтересам служби з корисливих чи інших особистих мотивів, у тому числі кар'єристських, хибно усвідомлюваних інтересів служби та ін. Такі особи вчиняють насильницьке зникнення під час виконання ними службових обов'язків – використовують протизаконно надані їм службові повноваження, зловживають владою та правом на застосування заходів примусу, маніпулюють своїми процесуальними правами, використовують правову необізнаність потерпілих від цих злочинів тощо. Такі працівники діють зсередини системи, що й обумовлює назву цього типу.

2. Характерною рисою другого, «атрибутивного» типу особистості працівників держави є використання служби в правоохоронних органах для полегшення вчинення загальнокримінальних злочинів шляхом насильницького зникнення людини. На відміну від злочинця першого типу, вони не використовують свої безпосередні службові повноваження, а користуються своїм службовим становищем у широкому сенсі – використовують службові посвідчення, формений одяг, спецзасоби, табельну вогнепальну зброю, а також інформацію, власні «зв'язки», налагоджені під час служби в правоохоронних органах

3. Для третього («привілейованого») типу, властиво те, що, вчинюючи злочин, вони ні в якій формі не використовують свої службові повноваження, не демонструють оточуючим знаки причетності до служби, проте під час здійснення протиправного діяння «відчувають» себе представниками держави (у досить спотвореному вигляді) – особами, наділеними певною владою, можливістю користуватися окремими «імунітетами», що відкриває шлях до уявної вседозволеності.

4. Останній четвертий («нейтральний») тип особистості злочинців – представників держави – не відрізняється від загального соціального типу особистості злочинця, оскільки при вчиненні злочину ці особи не використовують службові повноваження, не усвідомлюють себе «особливими» через належність до лав правоохоронців.

Виходячи з отриманих результатів даного дослідження, до основних компонентів, так званих підсистем криміналістичної характеристики особи, яка є жертвою насильницьких дій, належать:

1) соціально-демографічні якості (стать, вік, освіта, сімейний стан, соціальні зв'язки);

2) морально-психологічна характеристика, що відображає сприймання особою соціальних цінностей і соціальних функцій, які вона виконує. Виявляється у ставленні до держави, суспільства, громадських обов'язків, колективу, інших людей, себе тощо [¹; ²].

Під час розкриття соціально-демографічних якостей передусім слід звернути увагу на стать жертв насильницьких злочинів. Зокрема, серед жертв, які постраждали від прояву кримінально-насильницької поведінки, жінки становлять 18 %, з них 89 % сприяли злочинному посяганням через свою віктимну поведінку. Кількість чоловіків, які постраждали від кримінального насильства, становить 82 %, причому поведінка, що сприяла вчиненню насильницького злочину, спостерігалась у 90 % випадків. Відтак, тільки у 11 % жінок і 10 % чоловіків, які постраждали від фізичного насильства, було встановлено нейтральну поведінку [³, с. 107].

За останні роки у понад восьмидесяти державах світу жертвами насильницького зникнення стали понад 50 тис. людей. Відчуття цілковитої беззахисності, що породжується такою практикою, стає притаманним не лише жертві, чи її близьким родичам, але й накладає відбиток на громади, до яких вони належать, а також і на все суспільство. Насильницькі зникнення, які раніше асоціювалися тільки з режимом військової диктатури, можуть сьогодні виникати у складних ситуаціях внутрішніх конфліктів. Переслідування захисників прав людини, родичів потерпілих, свідків і адвокатів, які займаються випадками насильницького зникнення – все це викликає серйозне занепокоєння організацій, які займаються моніторингом прав людини у світі.

Проблема насильницьких зникнень не є чужою також для України. Відомо, наприклад, що під час Революції Гідності відбувались системні і масштабні арешти, затримання і викрадення людей, котрі здійснювались представниками держави. Позбавлення людей волі тоді приховувалось, що, зрозуміло, ускладнювало, а то й унеможлиблювало їх захист відповідно до закону. Особливо ж загострилася вказана проблема через збройний конфлікт на сході України. Експерти відзначають, що у 2014 році на окупованих територіях Донецької та Луганської областей насильницькі зникнення відбувались щоденно. Після переходу збройного конфлікту у фазу низької інтенсивності кількість зникнень зменшилася, але вони залишаються поширеними. Відсутність єдиної методології визначення зниклих безвісти, а також недоліки в координації між різними державними органами привели до появи різних даних щодо кількості зникнень у зоні воєнного конфлікту – від декількох сотень до декількох тисяч людей. 15 лютого 2015 року МВС оприлюднило список даних 1331 зниклих безвісти в зоні воєнного конфлікту. За даними УНП в Донецькій області з квітня 2014 року до початку 2017 року на підконтрольній території Донецької області зникли безвісти 2727 чоловік, доля 1053 з них

¹ Христенко В. Е. Психология жертвы : учеб. пособ. Харків: Консум, 2001. 256 с.

² Резнікова О. І. Віктимологічне пізнання особи у криміналістиці: дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 265 с.

³ Михайлов А. Е. Виктимологические аспекты профилактики корыстных насильственных преступлений: учеб. пособ. Киев: Правник – НАВСУ, 1998. 44 с.

невідома. За даними Луганської обласної військово-цивільної адміністрації на території області розшукується 1205 осіб, знайдено 633 людини, доля 572 залишається невідомою. Менша кількість зниклих безвісти за оцінкою СБУ – 403 людини. Наведені дані стосуються підконтрольної Україні території. Експерти підкреслюють, що надати оцінку кількості зниклих на окупованих територіях не видається можливим. Чимало зниклих безвісти можуть бути загиблими, а їхні тіла або взагалі не знайдені, або не ідентифіковані. Станом на 1 квітня 2018 року не ідентифікованими залишаються 307 загиблих. У базі даних ГО «Мирний берег» зібрані дані про 2878 зниклих безвісти за увесь час воєнного конфлікту. На кінець травня 2018 року у цій базі нараховувалось 1148 зниклих, з них військових – 150, цивільних – 998. Невпізнаних загиблих – 1522 [1, с. 203; 2, с. 4].

З огляду на війну на території України, дослідження жертв насильницького зникнення набуло актуальності й для України. Звичайною справою стала практика викрадення російськими спецслужбами людей у Криму, насильницьке зникнення українських активістів на окупованих сепаратистами територіях Донбасу, порушення прав людини на непідконтрольних Україні територіях [3]. Так, у 2014 році невідомі в камуфляжній формі зі зброєю в руках щодня викрадали в ОРДЛО цивільних, переважно чоловіків. Жертвами зникнень часто ставали люди, які публічно висловлювали свою проукраїнську позицію.

Так, були викрадені у Луганську історики, викладачі вишів Сергій Сергієнко та Володимир Семистяга. Жахлива історія трапилася з 16-річним Степаном Чубенком, спортсменом, воротарем футбольного клубу «Авангард» (Краматорськ), зокрема: «...24 червня 2014 року Степан Чубенко, 11.11.1997 р. н., повертався додому з Києва до Краматорська через Донецьк, але зник. Як виявилось, він був затриманий в Донецьку бойовиками з батальйону «Керч», які зняли хлопця з потягу за жовто-блакитну стрічку на рюкзаку. Спочатку вони його побили, потім відвезли до Горбачево-Михайлівки, де після страшних катувань розстріляли. Бойовики вимагали від матері гроші за викуп сина, коли ж виявилось, що дитини уже немає в живих – вимагали гроші за голову Степана. У кінці вересня до матері прийшла звістка, що тіло знайдено. Після ексгумації останки закатованого хлопця було відправлено до Краматорська. Поховали Степана Чубенка 8 листопада 2014 року в його рідному місті. Вбивцями неповнолітнього хлопця виявилися троє бойовиків з батальйону «Керч», в тому числі командир батальйону Вадим Погодин. Усі вони уникнули відповідальності».

¹ Андрушко А. А. Щодо кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення. *Закарпатські правові читання: матеріали XI міжнар. наук.-практ. конф.* (Ужгород, 11–31 квітня 2019 р.). Ужгород: РІК-У, 2019. С. 202–209.

² Насильницьке або недобровільне зникнення осіб. Виклад фактів № 6 (Rev. 3) / ГО «Харківська правозахисна група». Харків. 2019. 68 с.

³ Сьогодні – Міжнародний день жертв насильницького зникнення. *Укрінформ*. 2017. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2295167-sogodni-miznarodnij-den-zertv-nasilnickogo-zniknenna.html>

Сьогодні, таких випадків досить багато. З метою швидшого встановлення підозрюваної особи, зокрема, слідчому потрібно встановити наступні відомості про потерпілого: а) персонографічного характеру; б) про соціальну роль потерпілого, його зв'язки; в) що характеризують професійні та інші звички потерпілого; г) морально-психологічного характеру [¹, с. 454].

Дані про стосунки позбавленої волі або затриманої особи з представниками держави можуть вказати на наявність нормальних, неприязних чи ворожих стосунків. Стосунки потерпілого з такими особами можуть: виникати у момент конфлікту, затримання або розвивалися в рамках випадкового знайомства; формувалися в рамках особистого, тривалого знайомства; мали дружній, родинний характер тощо.

Зникнення приносять страждання, які паралізують жертву, бо її тримають у невіданні стосовно її долі, часто піддають тортурам, і вона постійно побоюється за своє життя і життя членів своєї сім'ї, у яких надія змінюється відчаєм, які чекають і турбуються інколи роками і які можуть ніколи не отримати ніяких відомостей. Жертви знають про те, що їхнім сім'ям нічого не відомо про їхнє місцеперебування, і що навряд чи хто-небудь прийде їм на допомогу. Залишені без захисту закону і відірвані від суспільства, вони фактично позбавлені всіх прав і повністю залежать від примх своїх викрадачів. Якщо насамкінець їх не очікує смерть і, можливо, їх випускають із цього страхіття, все одно жертви будуть тривалий час відчувати на собі фізичні і моральні наслідки цієї форми знущання над людською особистістю, жорстокості і катувань, якими звичайно супроводжується викрадення [², с. 6–7].

Насильницькі зникнення людей перетворилися на глобальну проблему, що не обмежується яким-небудь конкретним регіоном світу. Будучи в минулому здебільшого породженням військових диктаторських режимів, нині насильницькі зникнення можуть відбуватися і в складних умовах внутрішніх конфліктів, причому виступаючи в першу чергу інструментом політичного пригнічення опонентів. Особливу стурбованість викликають практика переслідування правозахисників, родичів жертв, свідків і адвокатів, які ведуть справи, пов'язані з випадками насильницького зникнення; використання державами антитерористичної діяльності в якості прикриття для виправдання здійснюваних ними порушень своїх зобов'язань; і повсюдна безкарність, що зберігається й донині, за насильницькі зникнення [³].

¹ Бурлака В. В. Криміналістична характеристика незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Митна справа*. 2014. № 6 (2.2). С. 451–456. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_6%282.2%29_37

² Насильницьке або недобровільне зникнення осіб. Виклад фактів № 6 (Rev. 3) / ГО «Харківська правозахисна група». Харків. 2019. 68 с.

³ Насильницьке або недобровільне зникнення осіб. Виклад фактів № 6 (Rev. 3) / ГО «Харківська правозахисна група». Харків. 2019. 68 с.

РОЗДІЛ 2

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗНИКНЕННЯ ЛЮДИНИ

2.1. Особливості початку досудового розслідування та обставини, що підлягають встановленню в кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення людини

Виявлення наявності або відсутності ознак злочину, а також необхідних обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, у правоохоронній практиці здійснюється поетапно. Звідси у структурі окремої криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень особливого значення набуває періодизація етапів розслідування. При цьому до поняття «етап розслідування» включається взаємопов'язана система дій, об'єднаних єдністю завдань, умовами розслідування, специфікою криміналістичних прийомів.

У той же час, органи досудового розслідування під час розслідування кримінальних проваджень мають дотримуватися встановленого кримінальним процесуальним законом порядку. У теорії кримінального процесу діяльність органів досудового розслідування поділяється на етапи, які називаються стадіями кримінального процесу. Першою стадією є досудове розслідування, на якій виникають кримінальні процесуальні відносини між учасниками кримінального процесу.

Насильницьке зникнення людини є новим та складним у розслідуванні злочином. Однією з причин неналежного розслідування таких злочинів є відсутність ефективної методики розслідування, неналежна організованість дій слідчого на початковому етапі розслідування.

Поняття початкового етапу розслідування вживається в криміналістичній та кримінальній процесуальній науці. Але визначення його в зазначених науках не тотожні, у них є багато відмінностей.

Поняття «початковий етап розслідування» та «досудове розслідування» дещо подібні. Щодо початкового етапу розслідування, то у криміналістичній науці це поняття залишається дискусійним і до кінця невизначеним. Розглядаючи процес розслідування кримінальних правопорушень в цілому на підставі спрямованості виконуваних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, традиційно виділяються три етапи (з чим в даний час згідно більшість авторів: початковий; наступний; заключний). Вчені одностайні в тому, що існує початковий етап, але момент його закінчення має дискусійний характер.

Момент закінчення початкового етапу не можна зафіксувати у загальному вигляді, пов'язуючи його категорично з яким-небудь процесуальним рішенням у справі. Не вдаючись до наукового тлумачення досудового розслідування, зазначимо, що його поняття безпосередньо визначено в п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України і означає стадію кримінального провадження, яка починається з

моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності [1].

На доктринальному рівні вченими зроблено спробу дати власне визначення цій стадії. Зокрема, О. Ю. Татаров вважає, що досудове розслідування – це здійснювана відповідно до вимог кримінально-процесуального закону діяльність органів досудового розслідування, спрямована на встановлення ознак злочину, виявлення особи, яка його вчинила, викриття злочинного характеру діяльності цієї особи, збирання, дослідження, оцінку, перевірку і використання доказів, встановлення об'єктивної істини, забезпечення правильного застосування закону, охорону прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також суспільства та держави [2, с. 70].

Як показав аналіз сучасної слідчої практики, насильницьке зникнення людини, необхідно виділити в окремий етап – застосування після внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення процесуальних засобів щодо встановлення особи, яка ймовірно вчинила це правопорушення (строки цього етапу кримінальним процесуальним законом не встановлені).

Етап збору та перевірки матеріалів включає збирання, дослідження й оцінку інформації шляхом проведення окремих СРД (огляд місця події, освідування, призначення судової експертизи) та НСРД (аудіо-, відеоконтроль особи; аудіо-, відеоконтроль місця; накладення арешту на кореспонденцію; огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; використання конфіденційного співробітництва).

Найбільш важливими завданнями початкового етапу є такі: 1) орієнтування особи, що проводить розслідування, в усіх обставинах тієї події, яку йому належить розслідувати, з'ясування фактів, які повинні бути досліджені у кримінальному провадженні, отримання вихідних даних з метою розгорнутого планування розслідування; 2) збирання та фіксація доказів, які упродовж невеликого проміжку часу можуть бути втрачені; 3) встановлення місцеперебування особи-зниклого.

Структуру початкового етапу становлять: здійснення організаційних заходів – планування початку розслідування, висунення версій, вибір форм взаємодії з особами, які допомагають у вирішенні завдань початкового етапу, а також прийняття процесуальних і організаційних рішень; початкові СРД, спланованість і послідовність яких залежить від типових слідчих ситуацій і

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

² Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС): монографія. Донецьк: ТОВ «ВПІ «ПРОМІНЬ», 2012. 640 с.

криміналістичної характеристики злочину, які допомагають у вирішенні завдань початкового етапу.

Як показало вивчення слідчої практики, одним із найважливіших чинників, які забезпечують успішне розслідування кримінальних проваджень про насильницьке зникнення людини, є їх негайне внесення до ЄРДР, що прямо залежить від своєчасного повідомлення або виявлення ознак вчиненого злочину. У зв'язку з цим особливої актуальності і значущості, на наш погляд, набуває етап збору та перевірки матеріалів. Особливість даного етапу багато в чому визначається кримінально-правовою природою розглянутого злочину і тим, що дії, які становлять цю стадію спрямовані на встановлення місцеперебування особи.

До особливостей початкового етапу розслідування насильницького зникнення людини варто віднести:

розслідування злочинів проводиться, зазвичай, в умовах дефіциту вихідної інформації та часу для прийняття процесуальних й організаційних рішень;

можливості одержання доказової інформації процесуальним шляхом, як правило, дуже обмежені, оскільки невідомі місце викрадення й утримання жертви, очевидці цього злочину і місце знаходження слідів злочинного посягання;

з'ясування місця перебування викраденої (незаконно утриманої) особи, пошук і викриття викрадачів вимагають взаємодії і координації спільних зусиль слідчих, працівників прокуратури, оперативних співробітників органів НПУ, у тому числі спеціальних підрозділів, а також СБУ;

встановлення місця перебування потерпілого, його звільнення і затримання викрадачів (утримувачів) забезпечуються переважно НСРД, оперативно-технічними та ОРЗ, які характеризуються конспіративністю дій відповідних суб'єктів, їх активністю в проведенні зазначених заходів, що обумовлено прагненням зберегти життя і здоров'я утримуваній злочинцями особі;

необхідність обов'язкового опрацювання, як однієї з робочих версій самовикрадення особи;

при розслідуванні злочинів даного виду особливу криміналістичну роль відіграють час, місце і спосіб передачі матеріальних цінностей чи прав на майно, відомості про які співробітники правоохоронних органів одержують з повідомлень осіб, яким пред'явлені відповідні вимоги. Ці відомості необхідно максимально використовувати для: підготовки технічних засобів фіксації обставин вчиненого злочину; розробки операції із забезпечення безпеки жертви, її близьких і збереження майна; вивчення особи жертви і її оточення; встановлення і вивчення осіб викрадачів та їх оточення; здійснення інших підготовчих дій, спрямованих на затримання і викриття злочинців [1].

Після переходу воєнного конфлікту в фазу низької інтенсивності кількість зникнень зменшилася, але все одне вони залишаються частими. Про

¹ Олішевський В. В. Розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. 213 с.

долю зниклих не повідомляється. Лише через певний період, який може тривати від декількох годин до декількох місяців або навіть більше, зниклих впізнають в тілах загиблих із слідами насильницької смерті, або з'ясовується, що зниклий знаходиться в місці позбавлення волі під контролем [1].

Відповідно до оновленої редакції Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» особою, зниклою безвісти за особливих обставин визнається особа, зникла безвісти у зв'язку із:

збройним конфліктом;

воєнними діями;

тимчасовою окупацією частини території України;

надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру [2].

У разі наявності інформації про зникнення особи безвісти за вказаних обставин, необхідно вчинити наступні дії:

1. Подати заяву про розшук особи, зниклої безвісти за особливих обставин, до відповідного територіального органу НПУ.

Важливо: заява про розшук особи, зниклої безвісти за особливих обставин, може бути подана не тільки родичем такої особи, а й будь-якою іншою особою, якій стало відомо про зникнення (стаття 18 Закону).

2. Отримати від слідчого НПУ витяг з ЄРДР про відкриття кримінального провадження за фактом зникнення особи безвісти за особливих обставин із зазначенням заявника.

Право заявника на отримання витягу з ЄРДР передбачене п. 11 ч. 2 ст. 60 КПК України.

3. Надати слідчому НПУ якомога більше інформації, яка може сприяти розшуку особи, зниклої безвісти за особливих обставин. Це можуть бути:

- відомості про шрами, татуювання, імпланти;

- фотокартки та відеозаписи зниклої особи;

- копії документів (паспортний документ, ідентифікаційний податковий номер, свідоцтва органів державної реєстрації актів цивільного стану тощо);

- медичні документи зниклої особи, зокрема від сімейного лікаря, хірурга, стоматолога, травматолога тощо;

- інші наявні відомості та (або) дані про зниклу особу.

4. Надати біологічний ДНК-матеріал для проведення молекулярно-генетичного аналізу (для батька, матері, дітей, братів та сестер зниклої особи).

Відповідні дії здійснюються за направленням слідчого НПУ.

5. Маючи статус заявника та, у встановлених законодавством випадках, особи, потерпілої від кримінального правопорушення, підтримувати зв'язок зі слідчим, який зобов'язаний повідомляти Вас про хід слідства та про заходи, вжиті для розшуку особи.

У разі отримання інформації про зникнення особи за особливих обставин або заяви про розшук такої особи НПУ зобов'язана інформувати

¹ Насильницьке або недобровільне зникнення осіб. Виклад фактів № 6 (Rev. 3) / ГО «Харківська правозахисна група». Харків. 2019. 68 с.

² Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон від 12 лип. 2018 р. № 2505-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19>

Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин протягом трьох днів з моменту отримання такої інформації або заяви (ст. 18 Закону).

Уповноважений, з метою отримання інформації, що може сприяти розшуку особи, зниклої безвісти за особливих обставин, здійснює дії передбачені ст. 19 Закону, узагальнює отриману інформацію та у триденний строк передає її до відповідного територіального органу НПУ для вжиття заходів з розшуку особи, зниклої безвісти за особливих обставин, про що повідомляє заявника. Уповноважений здійснює моніторинг виконання заходів щодо розшуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, і має право витребувати у відповідного територіального органу НПУ інформацію про результати виконання таких заходів на будь-якій стадії їх проведення на підставі запиту від заявника або за власною ініціативою.

Відомості, зазначені у заяві про розшук особи, зниклої безвісти за особливих обставин, підлягають внесенню до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, протягом 24 годин після отримання Уповноваженим від НПУ інформації про зникнення особи за особливих обставин або інформації про отримання заяви про розшук такої особи. Станом на даний час Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин знаходиться на стадії розробки, тому відомості щодо зниклої особи до вказаного реєстру не вносяться.

З урахуванням вищевикладеного, діяльність слідчого на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 214 КПК України буде включати в себе:

- 1) внесення відомостей до ЄРДР.
- 2) оцінку інформації, що надійшла про кримінальне правопорушення;
- 3) перевірку заяви, повідомлення;

Аналіз слідчої практики показує, що інформація про злочинне діяння за ознаками ст. 146-1 КК України надходить від рідних та близьких потерпілого (57 %); громадськості, моніторингових візитів до населених пунктів вздовж лінії розмежування (23 %); виявлення ознак злочину безпосередньо правоохоронними органами (8 %); повідомлення (заяви) знайомих, колег по службі, партнерів по бізнесу потерпілого (8 %); повідомлення службових осіб державних органів, підприємств, організацій (2 %); жертви викрадення (незаконно позбавленої волі) після її звільнення про вчинений відносно неї злочин (2 %).

У теорії кримінального процесу привід для внесення відомостей до ЄРДР (тобто до початку досудового розслідування) – це передбачене законом джерело інформації, з якого слідчий, прокурор дізнаються про вчинене кримінальне правопорушення і з моменту появи якого розпочинається кримінальне провадження (кримінальні процесуальні відносини). Такі джерела отримання інформації в чинному КПК України (на відміну від попереднього) чітко не перелічуються, однак з аналізу ч. 1 ст. 214 КПК України можна зробити висновок, що ними можуть бути: а) заяви, повідомлення фізичних чи юридичних осіб про вчинене кримінальне правопорушення; б) самостійне виявлення слідчим, прокурором кримінального правопорушення з будь-якого

джерела, або посадовою особою правоохоронних й контролюючих державних органів факти вчинення чи підготовки до вчинення кримінальних правопорушень [1; 2; 3; 4].

Заява (повідомлення) фізичних чи юридичних осіб про вчинене кримінальне правопорушення як привід до початку досудового розслідування – це направлена слідчому, прокурору інформація про кримінальне правопорушення, що засвідчена певною особою (заявником або потерпілим). Зміст заяви (повідомлення) про кримінальне правопорушення повинно відповідати вимогам закону до такого джерела доказу як документ (ч. 1 ст. 99 КПК України), тобто в ній повинні міститися відомості, які можуть бути використані як доказ змісту чи обставин, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення.

За даними проведеного нами дослідження, повідомлення про вчинення цього злочину до органів поліції у 57 % випадків надходять від родичів зниклих та інших громадян, яким яким-небудь чином стало відомо про зникнення, що є приводом до внесення відомостей до ЄРДР.

При виявленні ознак злочину безпосередньо працівником правоохоронного органу, складається рапорт із зазначенням відомостей, які передбачені ч. 5 ст. 214 КПК України. Рапорт передається керівнику органу досудового розслідування, який визначає попередню правову кваліфікацію і доручає слідчому провести досудове розслідування.

Так, слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування (ч. 1 ст. 214 КПК України). До ЄРДР вносяться відомості про: 1) дату надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; 2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника; 3) інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; 4) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела; 5) кваліфікація кримінального правопорушення за ст. 146-1 КК України; 6) прізвище, ім'я, по батькові та посада службової особи, яка внесла відомості до реєстру, а також

¹ Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: наказ Генеральної прокуратури України від 30.06.2020 р. № 298. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

³ Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. Академічне видання. Київ Алерта, 2014. 440 с.

⁴ Порядок організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні: наказ Генерального прокурора України від 28 берез. 2019 р. № 51. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0363-19>.

слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та/або розпочав досудове розслідування; 7) інші обставини, передбачені положенням про ЄРДР [1; 2].

У ЄРДР автоматично фіксується дата внесення інформації та присвоюється номер кримінального провадження.

Внесення відомостей до ЄРДР визначає момент початку досудового розслідування. Одержавши від керівника доручення про проведення досудового розслідування, слідчий відразу, не зволікаючи, повинен внести відомості до ЄРДР.

Єдиною процесуальною дією, яку КПК дозволяє проводити у невідкладних випадках до моменту внесення відомостей до ЄРДР, є огляд місця події. Під невідкладними випадками розуміється ситуація, за якої зволікання з проведенням огляду місця події може призвести до втрати матеріальних слідів кримінального правопорушення, знарядь та засобів його вчинення, втрати інформації про осіб, що його вчинили. У виняткових ситуаціях, коли місце утримання жертви вже відоме і потрібно вжити невідкладних заходів до звільнення викраденого і затримання злочинців оперативним черговим вживаються заходи щодо направлення СОГ на місце події (ч. 3 ст. 214 КПК України).

Слід зазначити також і таку деталь, що злочинам даного виду притаманна досить висока латентність, особливо для незаконного позбавлення волі або викрадення людини. При цьому, для цього злочину, найчастіше звільнені власними силами або злочинцями з метою збору і передачі їм коштів потерпілі воліють не звертатися в правоохоронні органи. Мотивами приховування фактів викрадення людей можуть бути страх помсти з боку злочинців, бажання жертви приховати заняття незаконною діяльністю, інші мотиви. Відповідно до прийнятої класифікації в латентній злочинності розрізняють дві частини: 1) прихована злочинність, що не надходила до правоохоронних органів [3, с. 89; 4], не виявлена правоохоронними органами в силу специфіки самих злочинів, недоліків контрольно-ревізійної діяльності, соціально-правової пасивності населення [5; 6] тощо (*природна латентність*); 2) прихована злочинність, коли злочини виявляються працівниками органів кримінальної юстиції, але з різних причин не знаходять свого відображення у статистичних звітах та кримінальному переслідуванні, тобто так звана *«штучна латентність»*

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

² Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07 лип. 2017 р. № 575. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0937-17>

³ Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: Кондор, 2018. 588 с.

⁴ Яценко А. Латентна злочинність. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/latentna-zlochinnist/>

⁵ Шакур В. І. Межі впливу на злочинність. *Щорічник українського права*. 2010. № 2. С. 183–190.

⁶ Храмов С. М. Латентная преступность: методология познания и основные направления противодействия: монография. Брест: БрГУ, 2010. 152 с.

[¹, с. 77].

Основними причинами, що впливають на високий ступінь латентності цього виду зникнень, є:

1) при вчиненні такого виду злочинів викрадачі ставлять одним із основних своїх завдань збереження в таємниці існування і діяльності злочинної групи та унеможливлення притягнення до кримінальної відповідальності окремих її членів, у зв'язку із перебуванням на тимчасово окупованій території. Наслідком цього є значний ступінь підготовленості та конспіративності їх дій;

2) під час вчинення таких злочинів практично не залишається матеріальних слідів, що однозначно свідчили б про характер посягання та осіб, які його вчинили, що, насамперед, обумовлено особливостями слідів, які залишаються в результаті вчинення цього злочину;

3) потерпілі та їхні близькі, часто бувають настільки налякані, що через страх помсти з боку злочинців можуть навіть протидіяти (активно або пасивно) не тільки виявленню та розслідуванню цього злочину, але й виявленню його ознак працівниками правоохоронних органів, сподіваючись на самостійне вирішення такої ситуації.

Важливу роль у зниженні латентності розглянутих злочинів здатне відігравати повноцінне їх розслідування, в процесі якого повинні виявлятися усі учасники злочинних груп. Підвищення ефективності розслідування, притягнення викрадачів до кримінальної відповідальності сприяло б формуванню більшої довіри до правоохоронних органів [²]. Потерпілі та їх близькі перестали б вести переговори зі злочинцями самостійно, а зверталися за допомогою до спеціалістів.

Як уже було відзначено вище, зникнення людини у переважній більшості випадків відбувається в умовах неочевидності. Тому слідчий змушений витратити значну кількість часу на перевірку досить великої кількості версій, задіювати у цьому процесі величезні матеріально-технічні ресурси, що призводить до зниження ефективності не тільки слідчої, але й оперативної роботи. Підвищенню латентності зникненню людей сприяє також і та обставина, що правоохоронні органи у своїй роботі керуються тактикою, яка до кінця не відповідає вимогам поточного моменту.

Головним, що ускладнює теоретичне сприйняття та практику прийняття рішень у разі отримання інформації про кримінальне провадження, є те, що відповідно до чинного законодавства відсутня стадія (період), під час якої буде перевірятись отримана інформація про ймовірний злочин. Йдеться, наприклад, про те, що в сучасних умовах практично будь-яка інформація, у якій містяться будь-які, в тому числі й недостовірні дані, може бути занесена до ЄРДР без відповідної перевірки.

Таким чином, це сприяє збільшенню кількості кримінальних проваджень та зменшенню ефективності розслідування злочинів. Однак наявність стадії

¹ Иншаков С. М. Латентная преступность как объект исследований. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. 2009. № 1 (16). С. 75–81.

² Авраменко О. Л. Особливості початкового етапу розслідування викрадення людей, вчинених злочинними групами : автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 20 с.

перевірки обставин правопорушення до внесення відомостей до ЄРДР також може слугувати маніпулюванням та умисному приховуванню злочинів правоохоронними органами, з метою зменшення показників кримінальної протиправності. Тому необхідно внести зміни до чинного КПК України, які б регламентували, якого характеру заяви потрібно вносити до ЄРДР та як упродовж доби вони повинні перевірятись.

Так, Д. М. Мірковець пропонує, що після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань має розпочинатися саме перевірка відомостей (протягом семи днів з моменту їх внесення до цього реєстру). Перевірка повинна передбачати збирання пояснень, витребування копій документів і відомостей, огляд місця події, отримання висновків спеціалістів у певних галузях знань. За результатами проведення перевірки відомостей про кримінальне правопорушення потрібно виносити постанову про початок досудового розслідування або про відсутність підстав для його початку [1, с. 38].

Досліджуючи ст. 214 КПК України, Ю. П. Аленін запропонував передбачити: докладнішу регламентацію порядку прийняття, реєстрації заяв чи повідомлень про діяння, визначені законодавством про кримінальну відповідальність; строки їх розгляду (не менше ніж десять діб); можливість перевірки заяв чи повідомлень, визначення процесуальних засобів таких дій; обов'язок службових осіб приймати процесуальне рішення у формі винесення постанови слідчим/прокурором про початок досудового розслідування або про відмову в ньому; обставини, які виключають проведення досудового розслідування; право на оскарження до прокурора чи слідчого судді рішень про початок досудового розслідування та про відмову в ньому [2, с. 237–238].

При надходженні поштовою кореспонденцією до правоохоронного органу заяви (повідомлення) про кримінальне правопорушення за ст. 146-1 КК України відділ документального забезпечення та режиму після реєстрації вхідної кореспонденції доповідає її начальникові органу поліції. У разі наявності ознак кримінального правопорушення за резолюцією начальника органу поліції передаються до чергової частини для реєстрації в журналі ЄО та подальшого передання матеріалів начальникові органу досудового розслідування. Керівник органу досудового розслідування розглядає вхідну кореспонденцію та при виявленні ознак кримінального правопорушення визначає слідчого, який здійснюватиме досудове розслідування. Слідчий вносить заяву (повідомлення) до ЄРДР (ст. 214 КПК). За необхідності чергова частина направляє на місце події СОГ, яка проводить огляд та про результати старший СОГ доповідає рапортом для внесення відповідних відомостей до ЄРДР. Якщо виїжджати на місце події немає необхідності, керівник досудового

¹ Мірковець Д. М. Деякі питання зупинення досудового слідства. *Проблеми діяльності слідчих органів внутрішніх справ України* : тези доп. кр. столу (Київ, 22 квіт. 2010 р.). Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. С. 109–113.

² Аленін Ю. П. Особливості відкриття матеріалів іншої сторони за новим КПК України // *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 95-річчю з дня народження проф. М. В. Салтевського. Одеса, 2012. С. 237–240.

розслідування визначає слідчого, який здійснюватиме досудове розслідування (ч. 1 ст. 214 КПК). Матеріали з ознаками вчинення кримінального правопорушення заборонено передавати без реєстрації в журналі ЄО.

В усіх вивчених нами заявах і повідомленнях про насильницьке зникнення людини наводяться відомості, що дозволяють встановити можливих потерпілих і, як правило, відсутня інформація про злочинців та обставини вчинення злочину. У багатьох випадках місце зникнення людини залишається невідомим до того, як викрадений буде звільнений та отримає можливість розповісти, що саме з ним відбулося. Відсутність слідів, очевидців злочину, невідомість напрямку, в якому зникли злочинці, ставлять роботу з розслідування насильницького зникнення людини в залежність від ситуації, в якій отримана первинна інформація, та від її змісту.

Крім того, варто провести інструктаж заявника, родичів зниклої людини та осіб, яким злочинці пред'являють вимоги про те, що злочинці можуть вести за ними спостереження, про лінію їх поведінки в екстремальних ситуаціях, про способи зв'язку з оперативними працівниками, як у робочий, так і в неробочий час. Необхідно роз'яснити їм про необхідність надання з їх боку допомоги при проведенні працівниками поліції розшукових дій, без якої звільнити потерпілого буде досить важко.

Також рекомендується вивчити останній маршрут руху зниклого, щоб встановити місце його захоплення, можливих очевидців тощо. Для цього на вказаному шляху повинні проводитися опитування осіб, які могли знаходитися у тому місці під час зникнення людини, та пред'явлення їм фотографій жертви.

Іншим напрямком попередньої перевірки заяви про насильницьке зникнення людини є вивчення оточення викраденого й особи, якій пред'являлася вимога про викуп або виконання дій, за які було обіцяне звільнення жертви.

Наприклад, 30.06.2017 року біля 16-00 біля місця паркування торгового центру «Прометей» в Луганську, був викрадений Роман Сагайдак, 1987 року народження, уродженець м. Красnodон Луганської обл. Чоловік прямував до своєї машини. В цей час під'їхала інша машина, з якої вийшли люди у військовій формі, одягли Роману мішок на голову, заштовхали машину і увезли. На наступний день в його квартиру прийшли люди, представилися співробітниками «МГБ ЛНР», провели обшук, винесли все, що можна було винести. При зверненні батьків Романа до «МГБ ЛНР» була надана відповідь, що ніхто нічого не знає, а в списках затриманих хлопець нібито не значиться. Тільки на початку серпня т. зв. МДБ визнала, що Роман знаходиться у них під вартою і показала хлопця матері. Романа обвинувачують у шпигунстві, але слідчі дії не проводяться [1, с. 11].

30.01.2019 о 16:11 за адресою: район м. Горлівка, СВ Шаповаленко надійшли матеріали у прокуратури № провадження 42019051660000011 від 25.01.2019 за ч. 1 ст. 146-1 КК України, за фактом незаконного позбавлення волі військовослужбовця ЗСУ Панченка Станіслава Мирославовича вчиненого

¹ Насильницьке або недобровільне зникнення осіб. Виклад фактів № 6 (Rev. 3) / ГО «Харківська правозахисна група». Харків. 2019. 68 с.

представниками незаконного збройного формування так званої ДНР на території тимчасово окупованої м. Горлівка [1].

Водночас, варто зауважити, що попри відсутність кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення, у травні–вересні 2014 р. в період інтенсивного збройного протистояння насильницькі зникнення спостерігалися і з боку українських воєнних формувань, переважно добровольчих батальйонів. Деякі бійці вважали, що вони можуть ставитися до полонених, так само, як сепаратисти. В результаті були зафіксовані випадки катування полонених сепаратистів (навіть з летальними наслідками), викрадення людей з подальшою вимогою їхнього викупу, захоплення автівок, мародерство – бо бійці вважали, що це диктувалося законами війни. Затримання людей силовиками, які здавалися підозрілими, із одночасним застосуванням насильства щодо них стало буденним явищем. Прокуратура ці злочини спочатку не розслідувала. Але після створення воєнної прокуратури було відкрито багато кримінальних проваджень за заявами постраждалих проти воєнних-кривдників. Найбільш винними виявилися «Айдар», «Шахтарськ» (пізніше «Торнадо»), «Чернігів» та інші.

На підтвердження цьому, *29 червня 2014 р. О. Куницький 1971 р. н. їхав на автомобілі «Лада 212140». Близько 17:00 Куницького зупинили військовослужбовці 51-ї бригади на блокпосту між селами Єніфанівка і Нова Астрахань Кременського району. Ця територія перебувала під контролем українських військових. Для з'ясування обставин на блокпост були викликані представники Військової служби правопорядку. Після огляду всіх речей і машини вони зв'язали руки затриманому, на голову одягли мішок. Потім представники Військової служби правопорядку відвезли Куницького на територію військової частини 2331 в с. Варварівка (територія колишнього консервного заводу). У частині від Куницького вимагали зізнатися в причетності до скоєння терористичних актів, били його. Ударами в живіт у нього були пошкоджені внутрішні органи, виникла внутрішня кровотеча, і Олег Куницький загинув [2, с. 13–15].*

У зв'язку із обмеженою інформацією, на основі цього прикладу, на практиці, в першу чергу, досліджуються близькі зв'язки та конфліктні відносини. Їх учасники, безсумнівно, повинні перевірятися на причетність до зникнення. Однак не можна залишати без уваги зовні позитивні зв'язки осіб, які розшуковуються. З цією метою повинні опитуватися колеги по службі, близькі, родичі розшукуваного, сусіди і т.д. При цьому необхідно збирати не тільки відомості про неприязні відносини, але й про властивості особистості, що відбиваються у виявлених слідах, які залишилися після викрадення.

Таким чином, зміст перевірки повідомлень можна розділити на три стадії:

- 1) з'ясування обставин зникнення;
- 2) висування, виходячи з цих обставин, версій про причини зникнення;
- 3) перевірка цих версій.

¹ Кримінальне провадження № 42019051660000011000 від 25 січ. 2019 р. Торезьке відділення поліції АВП ГУНП в Донецькій області.

² Насильницьке або недобровільне зникнення осіб. Виклад фактів № 6 (Rev. 3) / ГО «Харківська правозахисна група». Харків. 2019. 68 с.

Для з'ясування обставин зникнення, великого значення набуває одержання даних про особу-зниклого та її прикмети, стосунки з оточуючими, стану перед зникненням. При цьому встановлюються питання, що стосуються комунікативних якостей передбачуваної жертви: товариськості, замкнутості, здатності швидко зав'язувати знайомства, звичайне коло спілкування, наявність або відсутність близьких друзів, приятелів, схильність до проведення часу з випадковими людьми і т.д.

Рекомендується також установлювати наскільки акуратною, педантичною є передбачувана жертва, чи могла вона без попередження не з'явитися до місця призначеної зустрічі, на роботу, додому; чи бували раніше такі випадки, як пояснював зниклий свою відсутність тощо.

Далі доцільно перейти до звичайного розпорядку дня, а потім до планів, намірів особи, яка розшукується, висловлених нею безпосередньо перед зникненням. З'ясовується, куди повинна була піти зникла особа, після того як її бачили востаннє; чи повідомляла вона осіб, які її очікували, про те, що не з'явиться; чи не повідомляла про зміну планів; чи не виявляла якої-небудь заклопотаності, поспішності; які документи, речі, одяг зникли разом із нею або залишилися вдома, що є неможливим при добровільному її від'їзді тощо.

Також доцільно довідатися, чи не спостерігалось останнім часом підвищеної уваги до зниклої особи. Якщо вона мала місце, то з чієї сторони і з якого приводу, як виявлялася; чи були несподівані візити малознайомих людей, співробітників комунальних служб, які не викликалися, та інших установ, що обслуговують населення; чи не з'являлися особи, які розпитували про відсутнього, або намагалися отримати відомості про нього іншим шляхом і т.д.

Крім цих питань потрібно з'ясувати, чи не було в особи, яку розшуковують, суперників, конкурентів у запланованих на найближчий час особистих або ділових заходах; чи не були пов'язані заплановані ним дії із заподіянням шкоди репутації, бізнесу, особистих інтересів інших суб'єктів; чи не виступала жертва як вільне або мимовільне викриття чийось непорядних вчинків; чи не вступала названа людина у які-небудь конфлікти, а якщо так, то з ким, і з якого приводу; чи не висловлювалися попередження і погрози відносно особи, яка зникла, у чому вони виражалися і ким виконувалися; чи не відбувалося з цією особою незвичайних подій (зовні безпричинних пошкоджень особистих речей, автотранспорту, нещасних випадків, пов'язаних із псуванням нерухомості, можливістю заподіяння шкоди життю або здоров'ю); після яких дій потерпілого мали місце названі події, де вони відбувалися, хто про них знав і т.д.

Названі відомості, зазвичай, збираються за допомогою першочергових СРД, як:

- 1) допит заявника, членів родини, сусідів, колег по службі та інших осіб, які добре знали потерпілого;
- 2) направлення запитів до різних організацій і установ, до яких особа, що зникла, мала або могла мати відношення;
- 3) ознайомлення з документами, до яких мала відношення особа, яка зникла.

Версії про причину зникнення можуть базуватися на:

- припущенні про те, що потерпілий живий;

– припущенні про його смерть.

Найбільш можливими серед перших є версії про добровільний від'їзд потерпілого або його викрадення. Наприклад, особа, яка зникла:

– виїхала: а) до рідних; б) у відрядження; в) на навчання;

– переховується: а) від близьких; б) від органів влади; в) від «розбірок».

Поряд із версіями про добровільний від'їзд особи, яка зникла, не повинні бути відкинуті версії і про причини зникнення, що не залежать від її бажання, наприклад, особа захворіла і поміщена до лікарні; заблукала або загубилася (це стосується душевнохворих і дітей); арештована тощо.

При перевірці версій, заснованих на припущенні про добровільний виїзд особи, яка зникла, обов'язково підлягає з'ясуванню питання про те, чи виконала вона всі дії, що зазвичай є обов'язковими в таких випадках, зокрема, чи взяла вона з собою особисті документи, гроші, речі (в першу чергу, одяг).

Варіанти перевірки версій досить давно відомі й описані в науково-методичній літературі [¹, с. 453–456; ², с. 102–108]. У зв'язку з цим ми не будемо докладно зупинятися на перевірці всіх названих припущень, а розглянемо варіанти відпрацьовування версії про насильницьке зникнення.

Як фактичні підстави для висунення версій про викрадення можуть бути названі, насамперед, відомості, що прямо вказують на ці дії. Одними з них можуть бути пояснення людей, які чули прямі або непрямі погрози від сторонніх на адресу осіб, що зникли. У них з'ясовується, де і за яких обставин вони це чули, хто висловлював агресивні наміри та у зв'язку з чим. Якщо людина, яка загрожувала особі, що розшукується, невідома очевидцеві, необхідно з'ясувати прикмети зовнішності вороже налаштованої особи. При цьому варто детально з'ясувати не тільки зріст, статуру, зачіску, особливості будови окремих частин тіла, але й специфіку мови, жестикуляції, міміки, манеру вдягатися і т.д.

За допомогою очевидців складаються суб'єктивні портрети осіб, які розшукуються. Для цього сьогодні практично всюди використовуються засоби сучасної електронно-обчислювальної техніки.

Якщо особа, яка зникла, користувалася засобами мобільного й електронного зв'язку, доцільно перевірити з ким вона спілкувалася, чи не було в неї незвичних контактів і з якого приводу.

Таким же чином повинні бути досліджені щоденники, щотижневі записи про зустрічі та плани особи, яку розшукують, а також пропозиції, що поступили їй до зникнення.

Для перевірки версії про можливість насильницького зникнення діловими конкурентами потрібно вивчити службову документацію (листування, договори про наміри укласти угоди, листи з поясненнями невиконання зобов'язань, гарантійні зобов'язання, доручення, документи про відмову від оплати й інших зобов'язань тощо), опитати колег по службі особи, яка зникла, при цьому

¹ Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко та ін. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.

² Журавель В. А. Ситуаційний підхід до формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр. Харків, 2008. Вип. 8. С. 102–108.

з'ясувати, якими питаннями вона займалася останнім часом, з ким контактувала, хто оформлював документи, що підписувалися нею.

З метою виявлення конкурентів з'ясовується, хто ще подавав заявки або іншим способом претендував на укладення майбутньої угоди. Така інформація може бути отримана у замовника, а також в установах, що організують торги, конкурси на одержання права реалізації тих або інших проектів. Крім того, необхідно з'ясувати, як і на чию користь вирішилося питання після зникнення жертви.

Одночасно варто перевірити, чи не було у представників конкуруючої фірми контактів із представниками криміногенного контингенту, яким могло б бути доручене викрадення. У такий же спосіб з'ясовується, хто зі співробітників організації був відсутній на робочому місці в момент зникнення жертви. По можливості отримуються відомості про переговори по мобільному й телефонному зв'язку, за час, що передувало викраденню і після нього, з метою перевірки абонентів, не пов'язаних особистими або офіційними діловими стосунками зі співробітниками названих організацій.

Підводячи підсумки сказаного, виділимо, що відправним моментом встановлення інформації про розслідування насильницького зникнення людини є етап з'ясування обставин правопорушення, передбачених нормами законодавства, застосування після внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення процесуальних засобів щодо встановлення місцеперебування жертви посягання, а також особи (осіб), яка ймовірно вчинила це правопорушення (строки цього етапу кримінальним процесуальним законом не встановлені), оголошення особи у міжнародний розшук, проведення усіх СРД та НСРД, накопичення достатньої кількості доказової інформації, що забезпечує подальше швидке та повне розслідування кримінального правопорушення [¹, с. 271].

На початковому етапі розслідування слідчий у своєму розпорядженні повинен мати такі матеріали: а) рапорт про виявлення кримінального правопорушення; б) зареєстроване повідомлення про початок досудового розслідування; в) доручення про проведення досудового розслідування; г) детальні відомості про те, при яких обставинах було вчинено кримінальне правопорушення; д) протокол огляду місця події; е) протокол допиту свідків, очевидців вчинення злочину.

Таким чином, до першопочаткових дій на етапі виявлення насильницького зникнення людини варто віднести: у разі невідкладності – огляд місця події (місць захоплення, вилучення, переміщення або утримання), огляд трупа, огляд куль, гільз та інших слідів, виявлених на місці події; невідкладне внесення відомостей до ЄРДР; початок досудового розслідування – доручення слідчому про проведення досудового розслідування та інформування прокурора з метою визначення процесуального керівника; вилучення засобів і

¹ Войтович Є. М. Криміналістична характеристика обстановки вчинення насильницького зникнення людини. *Актуальні питання виявлення та розкриття злочинів Національною поліцією: вітчизняний та зарубіжний досвід.* матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 19 лют. 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 270–273.

знарядь вчинення злочину, а також предметів і документів, залишених нападниками, для з'ясування їх походження; проведення експрес-аналізів, вилучених об'єктів, а в разі внесення відомостей до ЄРДР – призначення судово-медичної експертизи потерпілого (за умови його звільнення; у разі необхідності - трупа), призначення судово-балістичної експертизи (куль, гільз, вогнепальних пошкоджень), інших експертиз залежно від виявлених слідів; отримання зразків для порівняльного дослідження (отримання ухвал суду); встановлення свідків та очевидців злочину, одержання від них пояснень, а також від потерпілого або заявника (якщо це раніше не було зроблено); за можливості обстеження приміщень різного призначення, ділянок місцевості та транспортних засобів з метою пошуку слідів злочину; організація проведення СРД та НСРД, спрямованих на негайне встановлення місця утримання потерпілого, а в разі його звільнення – визначення осіб, причетних до зникнення (незаконного позбавлення волі) людини (наприклад, спостереження за місцем проживання жертви і місцем її роботи або навчання); розробка та організація проведення тактичної операції зі звільнення зниклого (незаконного позбавленого волі) та затримання підозрюваних; перевірка вчиненого злочину за обліками МВС України (безвісті зниклих громадян; куль та гільз, виявлених у ході огляду місця події тощо), а також за обліками інформаційних центрів ГУНП; вивчення відомостей, довідок по даному виду кримінальних правопорушень, аналіз аналогічних кримінальних правопорушень, що розслідуються, архівних матеріалів; витребування необхідних матеріалів, що стосуються діяльності потерпілого.

2.2. Типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування насильницького зникнення людини

Під час розслідування кримінальних правопорушень, зокрема насильницького зникнення людини, застосовують різні тактико-криміналістичні засоби розслідування. Водночас, вибір напряму та програми розслідування багато в чому залежать від вихідної слідчої ситуації, що складається на момент внесення відомостей до ЄРДР. Алгоритм дій слідчого з розслідування таких злочинів, виглядає наступним чином: оцінка вихідної слідчої ситуації; висування версій за основними обставинах розслідування події; постановка тактичних завдань та планування початку розслідування; планування та проведення окремих СРД й тактичних операцій по перевірці версій й вирішення поставлених задач.

Практичній діяльності слідчого, проведення їм процесуальних, організаційно-підготовчих, розшукових та інших дій, як правило, передують аналіз вихідних даних та оцінка конкретної ситуації у кримінальному провадженні з подальшим прийняттям відповідних рішень. Є два підходи до тлумачення поняття слідчої ситуації. Перший відображає практичний аспект – слідчу ситуацію розглядають як багатокomпонентну сукупність умов

(інформаційного, процесуального, психологічного, тактичного, матеріально-технічного спрямування), у яких здійснюють розслідування в певний його момент. Такий підхід орієнтує на аналіз конкретної слідчої ситуації. За другого підходу враховують тільки інформаційний компонент умов розслідування як найбільш значущий – слідчу ситуацію розглядають як сукупність інформації (доказів й оперативно-розшукових відомостей), яка найбільш притаманна певному етапу розслідування в кримінальних провадженнях окремих категорій. Такий підхід надає можливість типізувати слідчі ситуації [¹, с. 15].

А. Н. Колесніченко, вважає, що «під слідчою ситуацією прийнято розуміти певне положення у розслідуванні злочинів, що характеризується наявністю тих чи інших доказів та інформаційного матеріалу, й виникаючими у зв'язку з цим завданнями по їх збиранню та перевірці» [², с. 59]. У той же час, В. К. Весельський зазначив, що слідча ситуація належить до кола понять криміналістичної тактики та, як й інші тактико-криміналістичні поняття, реалізується в криміналістичній методиці. Цей висновок ґрунтується на таких міркуваннях. Саме слідча ситуація зумовлює тактику конкретних СРД. Її оцінка реалізується саме в тактичному рішенні, яке полягає в плануванні розслідування. Уявлення про компоненти слідчої ситуації, чинники, що впливають на її формування, не пов'язані з видами чи родами злочинів і мають загальне для них усіх значення, що притаманне саме тактичним категоріям [³].

Запропоновані визначення характеризують слідчу ситуацію у широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні слідча ситуація являє собою сукупність усіх умов, що мають вплив на розслідування і визначають його особливості. Така сукупність найбільш повно характеризує і відбиває все, що впливає і може впливати на розслідування злочину, а отже, дозволяє найбільш вичерпно визначити шляхи і засоби цілеспрямованого впливу на слідчу ситуацію, яка склалася. Практично більш значимим є поняття слідчої ситуації у вузькому розумінні – «як характеристики інформаційних даних, що існують у розпорядженні слідства на конкретних етапах розслідування» [⁴, с. 13]. У цьому вигляді зміст слідчої ситуації значно конкретніший та реальніший у плані встановлення заходів, необхідних для розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Інформаційний зміст слідчої ситуації не зводиться тільки до фактичних даних, котрими володіє на певному етапі слідство про подію, що розслідується. В нього входять всі дані, що мають значення для планування і проведення розслідування: про можливі джерела одержання додаткової

¹ Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: автореф. дис. . докт. юрид. наук «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза»: 12.00.09. Харків, 2002. 42 с.

² Колесніченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособ. Харьков: Юрид. ин-т, 1985. 93 с

³ Весельський В. К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25. С. 193–199.

⁴ Цимбал М. Л. Тактика огляду місця події при розслідуванні пожеж: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 1999. 19 с.

інформації, про передбачувану лінію поведінки причетних до події злочину осіб.

Типізація слідчих ситуацій дозволяє: а) висунути найбільш обґрунтовані слідчі версії і визначити (скоректувати) напрями подальшого ходу розслідування у потрібному для справи напрямку; б) накреслити оптимальний набір слідчих та оперативно-розшукових дій і цілеспрямовану їх черговість з метою належного розвитку ситуації; в) звести до мінімуму число методичних рішень слідчого, оснований на пробах і можливих помилках. Знання типових ситуацій дозволяє не тільки передбачити їх виникнення у відповідних умовах як закономірних, але і вибирати такі тактичні прийоми, які є найбільш оптимальними [1, с. 77; 2, с. 156–157].

Визначення кола типових слідчих ситуацій на основі вивчення закономірностей їх повторюваності дозволяє формувати безпосередні завдання, що мають бути вирішені з метою повного і всебічного розслідування кримінальних правопорушень. Сукупність такого роду завдань сприяє визначенню напрямків розслідування.

Класифікаційну систему слідчих ситуацій початкового етапу розслідування доцільно розробляти з урахуванням характеру вихідної інформації про злочин, що міститься в первинних матеріалах. Обсяг наявної на цьому етапі інформації має велике значення, оскільки очевидно, що чим більше інформації в розпорядженні слідчого, тим простіше в кінцевому підсумку організувати і провести затримання підозрюваних та звільнити потерпілого [3, с. 103].

Поняття типової слідчої ситуації в поєднанні з поняттям етапів розслідування використовується для структуризації окремих методик розслідування, що підвищує практичну спрямованість наукових досліджень. Зокрема, спостерігається тенденція тісного зв'язку описання СРД, НСРД, їх орієнтуванням на ту чи іншу типову слідчу ситуацію, що отримало назву ситуативного підходу у криміналістиці. Формування переліку типових слідчих ситуацій для кожного етапу розслідування робить більш чіткою структуру відповідної методики розслідування.

Що стосується нашого дослідження, то варто звернути увагу на класифікацію типових слідчих ситуацій зникнення особи, зокрема: 1) потерпілий пішов з дому і не повернувся; 2) потерпілий виїхав у відрядження (на заробітки) і не повернувся; 3) потерпілий пішов (поїхав) до родичів, друзів, знайомих і не повернувся; 4) потерпілий разом з іншими особами залишив місце перебування й не повернувся; 5) потерпілий зник на шляху прямування; 6) потерпілий виїхав з дому, прибув на місце призначення, але додому не повернувся; 7) потерпілий вийшов надвір і не повернувся; 8) потерпілий до зникнення мав намір продати своє приватне авто або зник з автомобілем, і є

¹ Шепитько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике.» Харьков: РИП «Оригинал», 1995. 155 с.

² Шепитько В. Ю. Криминалистика: курс лекцій. Харьков: Одиссей, 2003. 352 с.

³ Олішевський В. В. Розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. 213 с.

вагомі причини вважати, що стосовно нього вчинено вбивство з метою незаконного заволодіння транспортним засобом [¹, с. 17–18].

У свою чергу О. Я. Мазурок, на основі узагальнених результатів вивчення кримінальних проваджень, розпочатих за ознакою ст. 115 КК України з поміткою «зниклі безвісти», дали змогу визначити типові слідчі ситуації залежно від змісту даних, які є підставою для внесення відомостей про безвісну відсутність особи до ЄРДР: 1) до НПУ надійшли заява, повідомлення про безвісну відсутність особи, та на етапі здійснення дій з їх перевірки встановлено обставини, які засвідчують, що стосовно особи вчинено вбивство або інший злочин, – 78,8 %; 2) факт безвісної відсутності особи та вчинення стосовно неї злочину встановлено за результатами оперативно-розшукової діяльності або з інших джерел – 13,1 %; 3) до НПУ надійшли заява, повідомлення про безвісну відсутність особи, однак під час дій з перевірки повідомленого в заяві факту не виявлено обставин, які достовірно свідчили б про вчинений злочин, – 8,1 % [², с. 78].

Враховуючи вищевикладене, варто зазначити, що слідчі ситуації, що виникають при розслідуванні насильницького зникнення людини, характеризуються різноманітністю, але стійка повторюваність деяких із чинників дає можливість типізувати їх. В основу типізації слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування насильницького зникнення людини можуть бути покладені різноманітні критерії: 1) джерела надходження інформації до правоохоронних органів про насильницьке зникнення; 2) факт виконання або невиконання вимог злочинців і, як результат, звільнення чи не звільнення викраденої особи; 3) обсяг відомостей про злочинців, які вчинили викрадення людини; 4) ступінь поінформованості про вимоги злочинців; 5) результати затримання злочинців, які вчинили викрадення людини, при виконанні їх вимог чи встановлення їх місцеперебування [³, с. 104, 105].

Так, за першим критерієм можна виділити такі види слідчих ситуацій: а) інформація про злочин надійшла від рідних та близьких потерпілого (57 %); б) громадськості, моніторингових візитів до населених пунктів вздовж лінії розмежування (23 %); в) інформація про викрадення людини одержана безпосередньо оперативними підрозділами при проведенні оперативно-розшукових заходів, слідчим при розслідуванні кримінальних проваджень про інші злочини (8 % випадків).

За другою підставою (виконання або невиконання вимог злочинців і, як результат, звільнення чи не звільнення зниклої особи) можна виділити такі слідчі ситуації: а) вимоги злочинців виконані в повному обсязі й жертва злочину звільнена (26 % випадків); б) вимоги злочинців не виконані або виконані

¹ Бірюков В. В. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів : проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 31 с.

² Мазурок О. Я. Криміналістичне забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісно відсутніх осіб: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 255 с.

³ Олішевський В. В. Розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Харків, 2005. 19 с.

частково, жертва звільнена для виконання вимог злочинців (30 % випадків); в) вимоги викрадачів не виконані, жертва продовжує утримуватися злочинцями (43 % випадків).

За третьою підставою (обсяг відомостей про злочинців, які вчинили викрадення людини) можна виділити наступні слідчі ситуації: а) слідчий має конкретні дані про злочинців (у тому числі встановлені – прізвище, ім'я, по-батькові, місце роботи або проживання тощо) (56 % випадків); б) слідчий має уривчасті відомості про злочинців (стать, вік, кількість, імена або прізвиська, особливі або помітні прикмети тощо) (37 % випадків); в) у слідчого практично відсутня інформація про злочинців (7 % випадків).

За четвертою підставою (ступінь поінформованості про вимоги злочинців) розслідування, як правило, здійснюється у двох слідчих ситуаціях: а) зміст вимог злочинців відомий; б) зміст вимог злочинців невідомий.

За п'ятою підставою (результати затримання злочинців, які вчинили викрадення людини, при виконанні їх вимог або встановлення їх місцеперебування) слідчі ситуації можна розділити на наступні: а) усі злочинці, що брали участь у насильницькому зникненні людини, затримані (1 %); б) затримана лише частина злочинної групи (3 %); в) затримати злочинців не вдалося (96 %).

Такий розподіл за критеріями слідчих ситуацій початкового етапу розслідування не є вичерпним і може бути доповнений іншими, проведеними за іншими підставами. Проте для формування методики розслідування насильницького зникнення людей, не всі названі підстави класифікацій типових слідчих ситуацій придатні.

Під час написання монографії увагу було акцентовано й на такій класифікаційній підставі (критерію) для визначення типових слідчих ситуацій, описаних у криміналістиці [¹, с. 141–148], як обсяг і зміст даних, що дозволяють розпочати кримінальне провадження. На підставі узагальнення судово-слідчої практики, слідчі ситуації у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення людини варто класифікувати на три групи, залежно від обсягу та змісту даних, що стали підставою для внесення відомостей до ЄРДР та інформації про злочинців, зокрема:

1) наявні ознаки насильницького зникнення людини і злочинці залишаються невідомими;

2) наявні ознаки насильницького зникнення людини, викрадений звільнений, проте злочинці залишаються невідомими;

3) наявні ознаки насильницького зникнення людини і є відомості про злочинців.

Така класифікація типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування насильницького зникнення людини дозволяє запропонувати до

¹ Шершньова В. О. Типові слідчі ситуації і програма дій слідчого на початковому етапі розслідування податкових злочинів. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. № 21. С. 141–148.

реалізації на практиці програми (алгоритми) дій [¹, с. 105–106]. Програми (алгоритми) розслідування кримінальних правопорушень являють собою науково-обґрунтовані та практично перевірені логічно взаємопов'язані системи СРД, НСРД, профілактичних, інформаційних, організаційно-тактичних та інших заходів, спрямованих на швидке, повне та всебічне встановлення істини за відповідною категорією кримінальних проваджень.

Так, перша типова ситуація насильницького зникнення людини є найбільш розповсюдженою (41 %) й виникає коли встановлений факт насильницького зникнення людини і злочинці залишаються невідомими. У такій типовій ситуації інформація зовсім обмежена. Тому слідчому варто перевірити чи відбувся сам факт насильницького зникнення і хто його міг вчинити.

Так, *07.01.2017 о 19.00 в Луганську пропав молодий чоловік, Дмитренко Сергій Вячеславович 1992 р. н. Він виїхав з будинку по вул. Інтернаціональна на машині ЗАЗ (Део) SENS зеленого кольору і вже близько восьмої години вечора перестав відповідати на дзвінки. Сергій працював в таксі. Поїхав за викликом диспетчера за адресою замовників, забрав людей і відвіз їх до призначеного місця. Після цього зв'язок зник. Людей, яких він підвозив, начебто опитали, однак це не допомогло встановленню його місцезнаходження. Родичі об'їхали всі лікарні та морги, їх в Луганську 18. Ніякої інформації про Сергія немає. Також батьки зверталися в «військову комендатуру» і «міліцію» т. зв. ЛНР. У міліції прийняли заяву і пообіцяли шукати. Але про місцезнаходження хлопця нічого не було відомо. Лише 5 жовтня 2017 року труп Сергія був знайдений в кюветі автодороги в районі сел. Ювілейний м. Луганська* [², с. 11–12].

Друга типова слідча ситуація виникає, коли зникла особа була звільнена, але викрадачі залишалися невідомими. Для цих ситуацій також характерний високий ступінь інформаційної невизначеності – відсутність даних про злочинців, а коло інших джерел для їх розшуку вкрай обмежене. Першочерговим завданням є встановлення злочинців, їх розшук та затримання. У цих ситуаціях діяльність слідчого має бути спрямована на виявлення і систематизацію максимальної кількості доказової та орієнтовної інформації, що характеризує особу злочинців й злочинний характер події. У зв'язку з цим особливо важливого значення набуває використання даних, які містяться у криміналістичній характеристиці злочину, що звужує коло підозрюваних осіб та визначає напрями пошуку доказової інформації [³, с. 127].

У таких випадках, розслідування починається з допиту, огляду і судово-медичної експертизи потерпілого. Після цього допитуються особи, яким пред'являлися вимоги про викуп, свідки насильницького зникнення людини. Крім того, проводяться огляди місць його насильницького захоплення та

¹ Олішевський В. В. Розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. 213 с.

² Насильницьке або недобровільне зникнення осіб. Виклад фактів № 6 (Rev. 3) / ГО «Харківська правозахисна група». Харків, 2019. 68 с.

³ Пяковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми: дис. . канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 225 с.

утримання, слідчий експеримент (ст. 240 КПК України). Встановленню місця насильницького утримання, а також одержанню інформації про суб'єктів злочину можуть сприяти експертизи одягу, взуття потерпілого, а також виявлених при оглядах слідів.

Зі слів потерпілого складаються суб'єктивні портрети викрадачів. З цією ж метою потерпілому пред'являються наявні на обліках фотографії раніше судимих осіб за вчинення корисливо-насильницьких злочинів (після затримання підозрюваних вони повинні бути пред'явлені для впізнання потерпілому).

Третя типова слідча ситуація є менш розповсюдженою на початковому етапі розслідування насильницького зникнення людей (26 %). Вона виникає у випадках, коли є інформація про підозрюваних та їх причетність до викрадення. Підставами підозрювати певних осіб у вчиненні насильницького зникнення людей служать показання потерпілого, інформаційні джерела, повідомлення громадськості, вимагання викупу, показання свідків, затримання на гарячому, виявлення на місці події слідів, що були ними залишені.

Незважаючи на зовнішню простоту, здебільшого вони належать до категорії проблемно-конфліктних, оскільки лише третина підозрюваних з зазначеної групи кримінальних проваджень визнають повністю або частково свою причетність до насильницького зникнення на початковому етапі розслідування (31 %). У той же час у провадженнях не збирається достатня кількість доказів їх винуватості, хоча у розпорядженні слідчого є інформація, що свідчить про причетність підозрюваних до злочину, що розслідується.

Насамперед, у цій ситуації перевіряються показання потерпілих та заявників, які на цьому етапі є одними з основних доказів причетності підозрюваних до насильницького зникнення. Для перевірки факту насильницького захоплення і переміщення викраденого повинні встановлюватися і допитуватися свідки, що спостерігали напад на потерпілого, поміщення його до транспортного засобу або примушування до іншого пересування проти його волі.

Вірогідність показань названих осіб може бути підтверджена й слідчим експериментом та оглядом транспортного засобу, що використовувався для насильницького зникнення, оглядами місць захоплення та утримання потерпілого, де можуть бути виявлені та зафіксовані сліди насильства, які за висновками експертів походять від потерпілого, підозрюваного, їх взуття, одягу, предметів, що належать їм і могли утворитися за обставин, зазначених допитаними.

Об'єктивність і вірогідність розглянутих показань можуть бути перевірені в ході допитів осіб, які знають про те, що відбулося зі слів потерпілих і свідків, а також бачили їх незадовго до події поблизу від місця захоплення. Одночасно приймаються заходи до виявлення слідів перебування підозрюваних на місці захоплення. Виявлені в ході огляду сліди одягу, взуття направляються для дослідження на хімічні, біологічні та інші експертизи.

Важливим напрямком розслідування є доказування насильницького зникнення особи. Такі докази насильницького викрадення можуть бути

отримані при огляді місця зникнення або показань свідків. У ситуаціях, коли до моменту встановлення місць захоплення та утримання потерпілий був уже звільнений, проводиться впізнання цих ділянок місцевості і приміщень. Після цього вони ретельно оглядаються з метою виявлення слідів суб'єктів злочину, потерпілих і насильства, що застосовувалося до них.

Для цього рекомендується обстежувати не тільки обмежені приміщенням території, але й ділянки, які прилягають до них. До сміттєпроводів, каналізаційних мереж можуть бути викинуті знаряддя злочину, що стали непотрібними, засоби насильства, предмети, що належали потерпілим і суб'єктам злочину тощо.

У деяких випадках можуть бути відомі місця, звідки суб'єкти злочину здійснювали телефонні дзвінки або особисто зустрічалися з певними особами, пред'являючи вимоги про викуп або ставлячи умови звільнення викраденого. Ці місця також повинні оглядатися з метою виявлення слідів перебування суб'єктів злочину: слідів рук, ніг, мікрочастинок, недопалків сигарет, упаковок від напоїв і продуктів, що вживалися тощо. З територій, що оглядаються, доцільно також відбирати зразки ґрунту, пилу, фарби, окремих об'єктів, рослин, щоб надалі порівняти їх з мікрочастинками, що можуть бути виявлені на одязі і тілі підозрюваних та інших осіб [¹, с. 27].

Приймаються також заходи щодо виявлення свідків, які могли бачити суб'єктів злочину, що рухалися до місця зустрічі з указаними вище особами, контакт названих осіб і пересування після нього.

Доцільно також встановлювати свідків, які бачили у підозрюваного гроші, отримані від потерпілих, або спостерігали їх витрати: покупки, повернення боргів тощо. Часто ці свідки належать до кола знайомих підозрюваного і знають не тільки про появу у нього грошових коштів, але й про їх кількість, походження, а також обставини та учасників учиненого злочину.

При затриманні підозрюваних «на гарячому» в момент передачі викупу, як уже зазначалося, їм необхідно дати певний час для здійснення дій, що свідчили б про присвоєння отриманих цінностей. Після затримання підозрюваний повинен бути обшуканий і, по можливості, освідуваний. Освідування підозрюваного проводиться з метою виявлення тілесних ушкоджень, що утворилися при подоланні опору потерпілим, особливих прикмет названих свідками, потерпілими, слідів контакту з потерпілим, а також предметом вимагання.

У ході особистого обшуку, насамперед, вилучаються отримані цінності, після чого вони оглядаються. Виявлені грошові та інші цінності оглядаються, з метою встановлення, чи вилучено ті ж самі об'єкти, що готувалися для передачі за участю потерпілого і працівників правоохоронних органів. У ході такого

¹ Авраменко О. Л. Тактичні особливості огляду місця події при розслідуванні кримінальних справ про викрадення людей, які вчинені злочинними групами. *Іменем Закону*. 2007. № 1 (2). С. 26–28.

огляду фіксуються номери і достоїнство грошових купюр, а також спеціально нанесені на них позначки [1, с. 21].

У більшості ситуацій, що складаються при розслідуванні цієї категорії кримінальних проваджень, здійснюється зняття інформації з каналів зв'язку, зокрема, контроль телефонних та інших переговорів. При плануванні і проведенні цієї дії необхідно пам'ятати, що її ефективність багато в чому залежить від дотримання вимог конспіративності і стимулювання активності учасників передбачуваних переговорів. Останнє означає, що суб'єкти, над переговорами яких устанавлюється контроль, повинні прагнути до їх проведення. Таке прагнення може підтримуватися [2; 3, с. 211; 4].

Після затримання підозрюваного може призначатися фоноскопична експертиза з метою його ідентифікації за голосом.

Іншими словами, більш-менш значний успіх може бути досягнутий при проведенні розглянутої слідчої дії в межах тактичних операцій. Вони можуть проводитися з метою: виявлення викрадачів, які переховуються від розслідування; встановлення невідомих суб'єктів викрадення; викриття підозрюваних, виявлення їх ролі в складі злочинної групи тощо.

Таким чином, розглянуті типові слідчі ситуації та відповідні ним основні напрямки розслідування багато в чому є умовними. Останнє пояснюється тим, що запропоновані системи СРД та НСРД значною мірою залежать від індивідуальних особливостей ситуацій, що складаються, неповторних і часто випадкових чинників (хвороба або тимчасовий від'їзд свідка, відсутність транспорту для переслідування злочинця тощо), які змінюють послідовність запропонованих дій [5, с. 40]. Тому допускаються й інші можливі алгоритми дій щодо розслідування виділених типових ситуацій, оскільки діяльність слідчих у цьому напрямку виступає як глибоко творчий процес.

На основі виділених типових вихідних слідчих ситуацій при розслідуванні злочинів цього виду з'явилася можливість у побудові типових слідчих та інших криміналістичних версій, висунутих працівниками органів досудового розслідування. Розробка та перевірка версій сприяє швидкому встановленню справжніх обставин розслідуваної події лише тоді, коли версії будуються з урахуванням різних способів вчинення злочину, особистості

¹ Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции: учеб. пособ. Харьков: Гриф, 1997. 255 с.

² Нескоромний Д. А. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій працівниками СБ України при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 2. С. 20–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2014_2_7

³ Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2015. 440 с.

⁴ Багрій М. В., Луцик В. В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія. Харків: Право, 2017. 376 с.

⁵ Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции: учеб. пособ. Харьков: Гриф, 1997. 255 с.

злочинця та особливостей їх дослідження, узагальнення у методиці розслідування насильницького зникнення людини [1; 2].

На початковому етапі розслідування кримінальних проваджень даної категорії часто виникають складні ситуації, що не дають достатніх даних про обставини злочину. У цих випадках процес розслідування починають зазвичай з висунення та перевірки типових версій. Під типовою версією розуміється пояснення злочинної події в цілому або окремих його сторін, засноване на даних узагальненого досвіду слідчої, судової, експертної та оперативно-розшукової практики по аналогічних провадженнях.

Висування типових версій на практиці нерідко ґрунтується на стереотипі мислення, обумовленому рівнем професійних знань та досвідом розслідування аналогічних кримінальних проваджень. Очевидно, що особливості висунення версій та ситуаційний характер початкового етапу розслідування насильницького зникнення людини є тісно взаємопов'язаними. Причому в даному випадку можна простежити не тільки їх взаємозв'язок, але й взаємозалежність. Деякі версії можуть бути висунуті при розслідуванні будь-якого кримінального провадження про зникнення людини, без урахування конкретної слідчої ситуації.

Важливою умовою повноти та об'єктивності розслідування є дотримання правил побудови і перевірки версій. Відносно кожної неясної або сумнівної обставини вчиненого злочину мають бути висунуті й перевірені всі можливі версії. Саме це положення повинне повністю враховуватися при розслідуванні насильницького зникнення людини, які вчинюють зазвичай при відсутності свідків. Не можна захоплюватися одними версіями та ігнорувати інші на тій підставі, що вони спочатку здаються маловірогідними. Кожна версія повинна бути достатньо обґрунтованою та підлягає ретельній перевірці. Порушення цього правила породжує звинувачувальний ухил у розслідуванні, який найчастіше є не стільки результатом тенденційності слідчого, скільки саме результатом його одностороннього захоплення певною версією, яку він вважає на початковому етапі розслідування вірогіднішою. Одним зі способів запобігання такій необ'єктивності розслідування є постійний самоконтроль слідчого, критичне відношення його до інформації, що надходить, оцінка, глибока і всебічна перевірка висунутих версій [3, с. 272]. Так, припущення щодо вчинення насильницького зникнення людини породжує версії про час і місце його вчинення, виконавця злочину, співучасників, мету, мотиви та інші обставини злочину.

Версія за об'ємом може бути різною: вона може стосуватися окремої обставини події або охоплювати декілька взаємозв'язаних обставин. Нерідко в одній слідчій версії може бути поєднано декілька припущень слідчого щодо

¹ Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков: Консум, 2000. 176 с.

² Пещак Я. Следственная версия криминалистического исследования / под ред. А. Р. Ратинова. М.: Прогрес, 1976. 228 с

³ Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. Київ: Ін Юре, 2016. 636 с.

різних обставин вчинення злочину (наприклад, про суб'єкта і мотив злочину, час, місце і спосіб його здійснення тощо). Аналіз і перевірка таких вагомих слідчих версій є посиленою лише для висококваліфікованого досвідченого слідчого. У насильницькому зникненні людини, що вчиняється організованими злочинними групами (до 85 %) переважним слід вважати висунення слідчим низки версій, кожна з яких охоплює якусь одну обставину. При цьому, природно, збільшується кількість версій, але спрощується їх аналіз та перевірка.

Слідчі версії є головним елементом будь-якого плану розслідування. Раціональність плану, правильність намічених напрямів, успіх досудового розслідування в цілому багато в чому обумовлені висуненням справді достовірних версій, заснованих не на обґрунтованих домислах, а на реальних фактах. Важливими умовами спроможності кожної версії є достовірність її фактичної підстави та дотримання правил логіки при виведенні вірогідної думки з відповідних фактичних даних. Це і є той випадок, коли не враховується, що тактичним прийомом є планування розслідування як загальнонауковий засіб, здійснене пристосування до потреб розслідування, яке включає особливі принципи планування слідства, особливу структуру, методи трансформації наслідків, що витікають з версій, питання, що включаються в план, тощо.

Таким чином, з урахуванням проведеного нами дослідження з метою розроблення ефективної методики розслідування насильницького зникнення людини типові версії розкриваються при безпосередньому розгляді конкретних, виділених нами вище, слідчих ситуацій.

Проведене автором дослідження кримінальних проваджень (додаток А) дозволяє дійти висновку, що при визначенні часу вчинення насильницьких зникнень людей слід враховувати, що середньостатистичний час з моменту вчинення злочину до його виявлення правоохоронними органами складає: до 1 доби – 10 %, до 3 діб – 14 %, до 10 діб – 20 %, понад 10 діб – 56 %.

Типовими загальними версіями у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення людини є наступні:

- 1) факт вчинення насильницького зникнення людини незаперечний;
- 2) має місце насильницьке зникнення людини, пов'язане з учиненням інших злочинів (ст. 115 «Умисне вбивство», ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 189 «Вимагання», ст. 257 «Бандитизм» КК України тощо);
- 3) вчинено не насильницьке зникнення людини, а інший злочин (ст. 146 (незаконне позбавлення волі), ст. 147 «Захоплення заручників», ст. 189 «Вимагання» КК України та ін.);
- 4) факт вчинення насильницького зникнення людини відсутній; має місце інсценування з метою одержання грошових коштів або матеріальних цінностей від рідних, знайомих, ділових партнерів нібито зниклої людини;
- 5) факт вчинення насильницького зникнення людини відсутній; має місце зникнення людини за інших обставин (у тому числі некримінальних).

На основі виділених нами типових слідчих ситуацій варто виокремити такі типові версії про обставини насильницького зникнення людини, а саме:

1) У слідчій ситуації, при якій інформація про насильницьке зникнення людини надходить безпосередньо від потерпілого, можуть бути висунуті такі загальні криміналістичні версії:

а) незаконне позбавлення волі або викрадення мало місце при обставинах, зазначених заявником;

б) незаконне позбавлення волі або викрадення мало місце в сукупності з іншими кримінальними правопорушеннями;

в) надходження до НПУ інформації про зникнення людини при обставинах, які допускають можливість її викрадення або незаконного позбавлення волі;

г) вчинено інший злочин;

д) насильницького зникнення людини не було (самовикрадення).

2) У разі вчинення насильницького зникнення людини у сукупності з іншими кримінальними правопорушеннями, як правило, пов'язане з бандитизмом, умисним вбивством, вимаганням, у зв'язку з чим особливістю такого розслідування є використання слідчим у процесі роботи різних окремих методик розслідування. При підтвердженні версії про вчинення іншого злочину слідчий повинен звернутися до відповідної окремої методики.

Якщо ж джерелом надходження інформації про насильницьке зникнення людини є рідні, знайомі, колеги жертви, загальні версії практично не відрізняються від наведених.

3) Найбільшою широтою охоплення характеризується версійний процес за третьою слідчою ситуацією, пов'язаною з надходженням інформації про насильницьке зникнення людини при обставинах, які допускають можливість її викрадення або незаконного позбавлення волі. Зазвичай, з такими заявами в правоохоронні органи звертаються її рідні, близькі їй люди, колеги по роботі тощо. Співробітники правоохоронних органів повинні мати на увазі, що у випадках несвоєчасного звернення рідних жертви з заявою необхідно висувати і перевіряти версію про їх причетність до зникнення даної людини. У такого роду ситуаціях найчастіше реалізуються корисливі мотиви.

4) У четвертій ситуації, при нез'ясованих обставинах зникнення людини з метою забезпечення всебічного, повного й об'єктивного розслідування необхідно висувати версії не тільки про викрадення (незаконне позбавлення волі), але і про вчинення іншого злочину. Як інший злочин найчастіше виступає умисне або необережне вбивство. При умисному вбивстві дії злочинців, пов'язані з викраденням людини, охоплюються способом вчинення цього злочину і не вимагають додаткової кваліфікації. Необережне вбивство є результатом фізичного насильства над жертвою з метою примусити її до виконання вимог злочинців. У даному випадку дії злочинців варто кваліфікувати за сукупністю злочинів.

Що стосується версії про зникнення людини за інших обставин, то вона, як робоча існує до виявлення зниклої особи або її трупа.

На початковому етапі розслідування важливу роль відіграють окремі версії, котрі, як і загальні, можуть бути типовими. Їх роль у конструюванні окремої методики розслідування дуже значна.

Завдання встановлення місця перебування насильницької зниклої людини забезпечується висуванням таких типових версій:

- особа перебуває на території окупованих рф;
- особа перебуває на території підконтрольній Україні (жертва утримується в спеціально найнятому або пристосованому для цього ізольованому приміщенні (квартирі, дачі, готелі, санаторії); викрадений знаходиться за місцем проживання одного зі злочинців тощо).

У даному випадку, як і в попередньому, оптимальний напрям розслідування представляється у такому вигляді: від способу захоплення, переміщення до місця утримання, а далі до кількісного і якісного складу злочинної групи. З урахуванням цих факторів плануються операції по звільненню викраденого і затриманню підозрюваних.

Діяльність слідчого, спрямована на висування і перевірку версій, повинна відобразитися в плані розслідування, що є формалізованим відображенням суті діяльності слідчого з планування розслідування. Криміналістична наука вважає, що планування розслідування – це розумовий процес, який відображається у визначенні завдань слідчого, найбільш ефективних способів і засобів їх вирішення в оптимальні строки.

У разі вчинення злочину, пов'язаного з насильницьким зникненням людини, особи, що вчинили злочин невідомі, поряд з типовими загальними версіями, характерними для злочинів, де особи встановлені, висуваються конкретні версії, перевірка яких спрямована, насамперед, на визначення кола осіб, серед яких слід провести розшук злочинців.

У даній ситуації зусилля учасників розслідування мають бути спрямовані на невідкладне вирішення двох ключових проблем: збір інформації про злочинців та місце їх перебування; реалізацію зібраних відомостей з метою виявлення і затримання злочинців.

В зв'язку з цим значний інтерес являє встановлення ознак, що вказують на групову належність викрадача. Це значить скласти уявлення про те, до якої групи (статевої, вікової, національної, фахової тощо) він належить.

При підготовці і висуненні версій про особу викрадача, насамперед, слід враховувати спосіб вчинення насильницького зникнення людини, час, індивідуальні особливості особи потерпілого. Необхідно також використовувати й дані, що містяться у криміналістичній характеристиці, оскільки спосіб вчинення даних злочинів часто вказує на особу злочинця.

З урахуванням вихідних даних, конкретних обставин кримінального провадження та даних криміналістичної характеристики насильницького зникнення людини в розглядуваній ситуації можуть бути сконструйовані і висунуті такі типові версії щодо кола осіб, серед яких повинні знаходитися особи, які вчинили злочин.

Зокрема *типові версії про осіб, які вчинили дані злочин*: злочин вчинено однією особою; злочин вчинено за попередньою змовою групою осіб; злочин вчинений організованою групою;

Відносно *організованих груп* виділяють наступні версії:

місцезнаходження на території окупованих рф областей, родинні зв'язки (більшість членів групи складають близькі або далекі родичі). У випадку, якщо *особу встановлено, проте вона переховується*, слід висунути наступні версії: злочинець переховується у своїх близьких, друзів, знайомих; розшукуваний залишився на легальному становищі, чи навпаки злочинець виїхав за кордон.

На основі вивчення матеріалів кримінальних проваджень та опитування слідчих нами виокремлені такі дві загальні типові версії розслідування насильницького зникнення людини, а саме:

1. Особа стала жертвою насильницького зникнення. Типовими є версії: до факту зникнення особи причетний заявник або інші близькі особи, які вчинили злочин з корисливих спонукань, а також мотивів ревнощів, неприязних стосунків, з метою приховання іншого злочину; стосовно особи вчинено злочин у зв'язку з її протиправною чи професійною діяльністю, перебуванням у зоні збройного конфлікту на Сході України.

Про необхідність висунення версії «особа стала жертвою злочину» можуть свідчити такі ситуаційні ознаки: відсутність у цієї особи планів щодо раптового від'їзду; наявність за місцем мешкання особистих речей (наприклад, змінної білизни, теплих речей, якщо зникнення відбулося в зимовий період); документів, без яких особа не змогла б обійтися в іншому місці; наявність ліків, які вона приймає щодня; виявлення в її помешканні (у місці її останнього перебування) або в транспортному засобі, що належить їй, службовому автомобілі слідів крові; встановлення наявності неприязних стосунків у сім'ї, із сусідами чи іншими особами; отримання інформації про факти погроз на її адресу; малолітній вік потерпілого; відсутність захворювань, що можуть стати причиною раптової смерті, втрати пам'яті, нездатності орієнтуватися в часі та просторі; зникнення з автотранспортом або значною сумою грошей, коштовностями; наявність у зниклого злочинних зв'язків; неправдоподібність і протиріччя в заяві про зникнення, суттєві розбіжності в показаннях сусідів, свідків, заявника про обставини, що передували зникненню; виявлення підстав для підозри в зацікавленості визначених осіб у смерті зниклого.

Результати вивчених кримінальних проваджень, наукових джерел, у яких досліджували аспекти розслідування насильницького зникнення людини, засвідчують, що необхідною є також перевірка версії про вчинення злочину (вбивства, викрадення особи тощо) стосовно особи з метою заволодіння її майном, транспортним засобом.

Такі факти є непоодинокими. У липні 2016 зникли троє молодих людей, які працювали в службі таксі Луганська. Всі три зникнення відбулися між 22.00 і 23.00. В цей час в місті починається комендантська година. Хоча у всіх трьох водіїв був дозвіл працювати і під час комендантської години. Молоді люди працювали в службі офіційно. Прийняли по раціях повідомлення на виклик в різні райони міста. Більше на зв'язок вони не виходили. Через кілька днів автомобілі всіх трьох зниклих хлопців були знайдені в різних районах міста. Одного з таксистів, 27-річного Дмитра Крилова, знайшли на ранок після зникнення мертвим без ножових і вогнепальних поранень. Варто також відзначити, що повідомлення про те, що з настанням комендантської години в

«республіках» тільки найвідважніші працівники таксі обслуговують населення в нічний час доби [1, с. 11].

Під час перевірки версії «безвісна відсутність особи, пов'язана з її викраденням» слід урахувати, що такий злочин передбачає переважно три послідовні дії: таємне або відкрите захоплення громадянина з останнього місця перебування, переміщення, подальше утримання. Від початку здійснення впливу (у формі телефонного дзвінка, передання відеозапису звернення потерпілого тощо) з метою отримання викупу на членів сім'ї потерпілого (компаньйонів у бізнесі) процес розслідування набуває цільової спрямованості. Такі обставини дають підстави стверджувати, що в цьому випадку йдеться саме про насильницьке зникнення людини, що звужує коло підозрюваних, допомагає визначити напрям розслідування, перекваліфікувати злочинну подію тощо [2, с. 54]. Викрадення людей вчиняють здебільшого організовані угруповання, до складу яких можуть входити громадяни України, а також іноземці. Кількісний склад злочинців може бути різноманітним.

Окремо варто розглянути особливості перевірки версії про викрадення та ймовірне взяття в полон військовослужбовця, інших громадян, які перебували на момент зникнення. Зокрема, відомі випадки зникнення військовослужбовців, під час перебування у відрядженні в зоні бойових дій журналістів, які найчастіше стають жертвами насильницького зникнення, а подеколи й убивства. Зокрема, у січні 2019 року до ГУНП в Миколаївській області звернулася мешканка м. Новий Буг Гриненко Ольга Петрівна 1978 р.н., щодо вжиття заходів до встановлення місця знаходження її сина, військовослужбовця за контрактом ЗС України, розвідника-телефоніста в/ч А-2900 – Гриненка Миколу Миколайовича 1998 р.н., який зник безвісно в зоні проведення Операції Об'єднаних Сил, неподалік м. Павлопіль Донецької області. В засобах масової інформації прес-службою незаконного збройного формування «ДНР» розповсюджено інформацію щодо взяття в полон 23.01.2019 року військовослужбовця 79 бригади, яким ймовірно може бути Гриненко М.М. За цим фактом було відкрито кримінальне провадження за ознаками ч. 2 ст. 146-1 КК України [3].

У сучасній практиці сформовано механізм реагування на заяви та повідомлення про насильницьке зникнення людини. Так, у ГУНП в Донецькій та Луганській областях діють робочі групи, завданням яких є внесення відомостей до ЄРДР про викрадення громадян або потрапляння осіб у полон, заведення ОРС, організація забору зразків біологічного походження в близьких родичів зниклих осіб і проведення молекулярно-генетичних експертиз для встановлення їхнього ДНК-профілю, порівняння з ДНК-профілями невпізнаних трупів, виявлених на території Донецької та Луганської областей. Складність

¹ Насильницькі зникнення в Україні та зникнення безвісти під час воєнного конфлікту. Харків, 2018. 48 с.

² Соколова Я. А. Розслідування викрадення людини : монографія. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2010. 229 с.

³ Кримінальне провадження № 1201915000000035000 від 31.01.2019 р. За матеріалами СУ ГУНП в Миколаївській області.

реалізації поставлених завдань пов'язана поміж іншого із суттєвим некомплектом (від 30 до 70 %) особового складу територіальних підрозділів НПУ в цьому регіоні [1].

На основі проведеного анкетування слідчих щодо удосконалення діяльності щодо розслідування насильницького зникнення людини виокремлені такі напрями удосконалення криміналістичного забезпечення діяльності Національної поліції України: 1) удосконалення нормативно-правових актів – 69 %; 2) розробка методики розслідування насильницького зникнення людини – 88 %; 3) підвищення ефективності використання даних обліків та інформаційних систем – 58 %; 4) удосконалення взаємодії з іншими підрозділами (експертна служба), правоохоронними органами (СБУ), міжнародними організаціями (ОБСЄ) – 54 %; 5) підвищення кваліфікації працівників оперативних та слідчих підрозділів НПУ – 48 %; 6) підвищення ефективності використання технічних засобів – 31 %.

2. Насильницьке зникнення людини не пов'язане з учиненням стосовно неї злочину. Типовими версіями є такі: особа не бажає повідомляти відомості про своє місцеперебування; затримана за вчинення злочину; стала жертвою нещасного випадку; померла ненасильницькою смертю; перебуває в тяжкому стані й не може повідомити жодних відомостей про себе [2, с. 78–79].

Перевіряючи такі версії з'ясовують імовірність затримання такої особи за вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення й утримання її в спеціально відведених установах. Перевіряють можливість перебування такої особи в далеких родичів або знайомих. Також встановлюють, чи не було на маршруті, яким могла прямувати особа в день зникнення, транспортних подій, катастроф, стихійних лих, масових бійок тощо. Якщо такі події траплялися – перевіряють лікарні, морги.

Під час перевірки майже всіх версій необхідним є встановлення наявності у зниклої людини мобільного телефону, здійснення ідентифікації абонентського номера. Також важливим є визначення контактів безвісно відсутньої особи у соціальних мережах. Використання можливостей операторів мобільного зв'язку сприяє згодом встановленню її місцеперебування в день зникнення, відтворенню маршруту переміщення тощо. Для перевірки висунутих версій слід також встановити наявність в особи електронної платіжної картки: її вид, банківську установу, у якій відкрито рахунок, наявність коштів на рахунку, коло осіб, яким відомий PIN-код [3, с. 139–142].

¹ Поліція Донеччини вживає заходів, аби вирішити проблему гострого кадрового некомплекту в зоні АТО. *ГУНП в Донецькій області*. 2019. 10 квітня. URL: <http://www.dn.npu.gov.ua/uk/publish/article/293791>.

² Мазурок О. Я. Криміналістичне забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісно відсутніх осіб: дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 255 с.

³ Мазурок О. Я. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з безвісним зникненням особи. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 23–24 жовт. 2015 р.). Запоріжжя, 2015. С. 128–131.

Під час перевірки висунутих версій постає потреба надіслання й отримання запитів стосовно відсутньої особи до компетентних установ: органів державного нагляду і контролю; повідомлень ЗМІ; заяв і звернень громадян; даних лікувальних закладів, підприємств, установ; органів реєстрації актів цивільного стану щодо випадків реєстрації фактів смерті особи, встановлених у судовому порядку [1]; Пенсійного фонду України за місцем мешкання (реєстрації зниклої безвісти особи) – про наявність випадків неотримання пенсії протягом тривалого часу самотніми пенсіонерами; спеціальних навчально-виховних закладів, притулків, приймальників-розподільників для неповнолітніх; психіатричних медичних установ; житлово-комунальних органів (щодо вибуття самотніх громадян з їхніх комунальних чи приватизованих квартир (будинків)); моргів і бюро судово-медичних експертиз (щодо проведення розтину й експертизи невідомих трупів) тощо.

2.3. Організація взаємодії слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів та іншими суб'єктами

Здійснити досудове розслідування на високому професійному рівні, досягти в стислі строки його результату можливо лише за умови спільної, чіткої, узгодженої діяльності (взаємодії) слідчого з працівниками оперативних підрозділів. У той же час, відповідно до ст. 2 Міжнародної Конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (2006 р.) насильницьким зникненням вважається арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону [2; 3].

Враховуючи, що особливістю досудового слідства у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення людини є співробітництво із компетентними органами іноземних держав, очевидним є те, що, по-перше, дослідженню підлягає питання, наскільки правові норми, які регламентують досудове слідство України та особливості його реалізації відповідають міжнародним стандартам щодо дотримання прав та свобод людини. По-друге,

¹ Про затвердження Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні : наказ Міністерства юстиції України від 18 жовт. 2000 р. № 52/5. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00>.

² Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: рішення Організації Об'єднаних Націй від 20 грудня 2006 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154

³ Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: Закон від 17 черв. 2015 р. № 525-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/525-19#n2>

важливим аспектом є дослідження спільних та відмінних ознак кримінального провадження України та інших держав, адже реалізація заходів міжнародного співробітництва пов'язана із взаємодією їх правових систем, екстратериторіальною дією кримінального процесуального закону, що визначає ефективність співробітництва, впливає на доказове значення отриманих результатів [1, с. 150].

В умовах протидії організованій міжрегіональній кримінальній протиправності особливої актуальності набувають питання взаємодії підрозділів поліції з іншими підрозділами, правоохоронними органами України і міжнародними правоохоронними органами, державними установами та організаціями, недержавними установами і підприємствами, а також організації обміну оперативно-розшуковою інформацією [2, с. 232]. Враховуючи актуальність проблеми взаємодії в протидії кримінальній протиправності, необхідно приділити увагу висвітленню сутності такої діяльності, а також розкрити сучасні особливості взаємодії слідчих підрозділів НПУ з правоохоронними органами інших держав під час розслідування насильницького зникнення людини.

З позитивного боку відзначають, що таке визначення має комплексний характер, тобто розглядається через призму діяльності, чітко окреслює мету взаємодії та акцентує увагу на її правовому характері. У свою чергу В. В. Топчій та В. Я. Горбачевський, під взаємодією розуміють як узгоджені, такі що ґрунтуються на завданнях кримінального провадження, комплексні (процесуальні й оперативно-розшукові) дії суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, метою яких є розкриття, розслідування і запобігання злочинам, притягнення до відповідальності винних осіб виключно на підставах, визначених нормами кримінального процесуального закону та іншими нормативними актами, що здійснюється при суворому розмежуванні їх компетенції, у межах наданих повноважень, шляхом найбільш ефективного сполучення дозволених для них заходів і відповідного матеріального забезпечення при збереженні таємниці досудового розслідування та джерел отримання конфіденційних відомостей [3, с. 126].

Систематизувавши й узагальнивши думки науковців, які в різні часи досліджували важливі аспекти взаємодії, варто констатувати, що під останньою переважно розуміють спільні дії оперативних та інших підрозділів і служб, як:

спільна комплексна діяльність взаємно не підпорядкованих служб і підрозділів, спрямована на вирішення загальних завдань;

¹ Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру: дис. . докт. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 556 с.

² Черноус Ю. М. Особливості взаємодії при розслідуванні злочинів міжнародного характеру. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. О. Е. Дідоренка*. 2012. № 1 (58). С. 231–239.

³ Топчій В. В., Горбачевський В. Я. Взаємодія правоохоронних органів у запобіганні транснаціональній організованій злочинності в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 4. С. 121–129.

спільні погоджені дії на підставі нормативно-правових положень, спрямованих на запобігання або розкриття злочинів, а також розшук злочинців, що втекли або переховуються;

спільна діяльність не підпорядкованих по службі оперативних підрозділів для максимальної концентрації спільних сил і засобів з метою найбільш ефективного вирішення тактичних завдань;

спільні комплексні або узгоджені за часом та місцем дії оперативних підрозділів із вирішення спільними зусиллями завдань під час протидії кримінальній протиправності;

спільна концентрація сил, засобів і методів для досягнення поставленої мети та здійснення відповідних спільних заходів.

Проведений аналіз широкого спектру поглядів щодо поняття взаємодії загалом, а також у правоохоронній діяльності зокрема, надає можливість висловити власне бачення щодо визначення цього терміну. Так, під взаємодією слідчих підрозділів НПУ з правоохоронними органами інших держав під час розслідування насильницького зникнення людини варто розуміти передбачену чинним законодавством та угоджену за часом, місцем і послідовністю проведення систему певних взаємодоповнюючих дій, включаючи обмін інформацією, направлених на реалізацію повноважень слідчих підрозділів у цій сфері, пошук і фіксації фактичних даних про злочини та осіб, які їх вчинили з використанням можливостей міжнародних організацій, а також закордонних правоохоронних органів та органів влади, неурядових організацій.

При розслідуванні насильницького зникнення людини слідчі підрозділи взаємодіють з іншими підрозділами НПУ, насамперед, оперативними. Враховуючи вимоги Інструкції з організації діяльності органів досудового розслідування НПУ ^[1], організація взаємодії слідчих підрозділів з іншими органами досудового розслідування у протидії злочинам може забезпечуватись шляхом:

комплексного використання сил і засобів усіх підрозділів органів поліції під час досудового розслідування насильницького зникнення людини;

створення для всебічного, повного та неупередженого дослідження обставин кримінального провадження насильницького зникнення людини слідчо-оперативних груп із включенням до їх складу працівників оперативних та інших підрозділів органів НПУ, а у разі необхідності – міжвідомчих слідчо-оперативних груп;

ефективного контролю за своєчасним та повним виконанням оперативними підрозділами доручень слідчих про проведення СРД, НСРД;

якісної підготовки матеріалів з проблемних питань діяльності органів досудового розслідування при розслідуванні насильницького зникнення людини та їх обговорення на колегіях (нарадах) МВС, НПУ, ГУНП, спільних

¹ Інструкція з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України, затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України 06 лип. 2017 р. № 570. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17>

колегіях і нарадах з іншими правоохоронними та державними органами та прийняття конкретних і ефективних управлінських рішень.

Організаційні аспекти взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами НПУ в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні розкриваються у відповідній Інструкції [220]. Аналіз викладених у ній положень показав, що там відсутній окремий розділ, який би передбачав взаємодію при виявленні та розслідуванні насильницького зникнення людини.

Більшість авторів, не наводячи визначення формам взаємодії, зазвичай поділяють їх на правові або процесуальні та організаційні або непроцесуальні [1; 2; 3; 4].

Серед процесуальних форм взаємодії, які використовують на практиці під час розслідування насильницького зникнення людини, опитані зазначили:

1. Виконання письмових доручень слідчого оперативними підрозділами щодо проведення СРД та НСРД (91 %).

Згідно зі ст. 41 КПК України, оперативні підрозділи органів НПУ здійснюють СРД та НСРД в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора. Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора [5; 6].

2. Здійснення розшуку підозрюваного оперативними підрозділами за дорученням слідчого, прокурора (55 %).

Згідно зі ст. 281 КПК України, якщо під час досудового розслідування місцеперебування підозрюваного невідоме або він перебуває за межами України та не з'являється без поважних причин на виклик слідчого, прокурора за умови належного повідомлення про такий виклик, то слідчий, прокурор оголошує його розшук. Про оголошення розшуку виносять окрему постанову.

Здійснення розшуку підозрюваного можуть доручити оперативним підрозділам.

¹ Тertiшник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Київ: Алерта, 2014. 768 с.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

³ Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.

⁴ Оперативно-розшукова діяльність та негласні слідчі (розшукові) дії у схемах : посіб. / за заг. ред. В. В. Коваленка. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. 156 с.

⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

⁶ Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07 лип. 2017 р. № 575. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0937-17>

Серед непроцесуальних (організаційних) форм взаємодії здебільшого використовують такі: обмін інформацією між суб'єктами взаємодії (96 %); узгоджена діяльність у складі слідчо-оперативних груп (62 %); планування проведення СРД і НСРД (53 %); надання допомоги слідчому оперативними підрозділами під час проведення окремих СРД, зокрема таких, що потребують значного обсягу роботи або забезпечення належної поведінки щодо осіб, які беруть у них участь (обшуки, огляди місць подій, слідчий експеримент) (60 %); спільне проведення тактичних операцій (48 %).

На питання, які чинники негативно позначаються на взаємодії слідчих та оперативних підрозділів під час розслідування насильницького зникнення людини, оперативні працівники вказали на: відсутність можливості ними здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою, звертатися з таким клопотанням до слідчого судді чи прокурора (ч. 2 ст. 41 КПК України) (85 %); постановка перед ними неконкретного завдання, формальність направлення слідчим доручення або дублювання аналогічних доручень (59 %); доручення слідчим їм значної кількості СРД, тобто його «самоусунення» від розслідування таких злочинів (35 %).

У свою чергу, слідчі вказали на проблеми, які виникають під час взаємодії з оперативними співробітниками й перешкоджають ефективному розшуку особи яка зникла: формальне надання оперативними працівниками відповіді на доручення слідчого (63 %); невиконання вказівок слідчого у визначений КПК України термін (26 %); ігнорування доручення слідчого (11 %).

З часу набуття незалежності Україна послідовно розбудовує систему міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю, у тому числі з питань взаємної правової допомоги у кримінальних провадженнях. Зазначені заходи включають як інституційне забезпечення цієї діяльності, так і розвиток нормативно-правової бази. Зокрема, наша держава приєдналася до численних багатосторонніх конвенцій у цій сфері, укладених в рамках ООН, Ради Європи, інших міжнародних організацій, а також підписала низку двосторонніх договорів з іншими державами у цій сфері.

Детальна регламентація у Кримінальному процесуальному кодексі України порядку та процедур правової допомоги під час кримінального провадження (окремий розділ IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження», який складається з 74 статей) свідчить про важливу увагу, яку приділяє український законодавець питанням міжнародної боротьби зі злочинністю, та прагнення чітко визначити процедури взаємної допомоги [1]. Це слід розцінювати як адекватну реакцію на сучасний стан міжнародної кримінальної протиправності.

Під час розслідування насильницького зникнення людини виникає необхідність у *міжнародному співробітництві* правоохоронних органів. Слід позитивно оцінити введення до КПК України, на відміну від КПК 1960 р.,

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

можливості зупинити досудове розслідування при необхідності виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва (п. 3 ч. 1 ст. 280) [1, с. 391]. Відповідно ж до ст. 542 КПК, міжнародне співробітництво під час кримінального провадження полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків тощо. Найбільш поширеними процесуальними діями в межах міжнародного співробітництва є такі: виконання запитів про міжнародну правову допомогу; видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція); перейняття кримінального провадження тощо. За необхідності виконання вказаних процесуальних дій слідчий за погодженням з прокурором виносить обґрунтовану постанову про зупинення досудового розслідування [2, с. 110].

Відповідно до ст. 1 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року, «Договірні Сторони зобов'язалися надавати одна одній, відповідно до положень цієї Конвенції, якнайширшу взаємну допомогу у кримінальному переслідуванні правопорушень, покарання яких, на момент прохання про надання допомоги, підпадає під юрисдикцію судових властей запитуючої Сторони» [3].

У ст. 6 Мінської Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (1993 р.) [4] закріплено обсяг правової допомоги, а саме Договірні Сторони надають одна одній правову допомогу шляхом виконання процесуальних та інших дій, передбачених законодавством запитованої Договірної Сторони, зокрема складання і пересилання документів, проведення обшуків, вилучення, пересилання і видачі речових доказів, проведення експертизи, допиту сторін, обвинувачених, свідків, експертів, порушення карного переслідування, розшуку і видачі осіб, що вчинили злочини, визнання і виконання судових рішень по цивільних справах, вироків у частині цивільного позову, виконавчих написів, а також шляхом вручення документів.

Основні положення щодо надання правової допомоги у кримінальних провадженнях з метою вирішення різних питань, які виникають у розслідуванні

¹ Татаров О. Ю. Екстрадиція: деякі проблеми теорії і практики. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2011. № 4. С. 387–400.

² Мірковець Д. М. Деякі питання зупинення досудового слідства. Проблеми діяльності слідчих органів внутрішніх справ України : тези доп. кр. столу (Київ, 22 квіт. 2010 р.). Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. С. 109–113.

³ Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 1959 року з Додатковими протоколами 1978 та 2001 року до неї : ратифікована Законом України від 16 січ. 1998 р. *Збірник міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори*. Київ, 2006. С. 112–232.

⁴ Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_009

насильницького зникнення людини закріплено у розділі IV «Правова допомога у кримінальних справах» Конвенції (статті 56–80).

Окрім того, Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах (2001 р.) передбачає різні форми взаємодії, як-от: тимчасова передача затриманих осіб, проведення допиту за допомогою відеоконференції та телефонної конференції, надання інформації, вручення документів, здійснення спільного таємного розслідування та транскордонного спостереження, створення спільних слідчих груп тощо [1].

Надання міжнародної правової допомоги здійснюється на підставі відповідного запиту (доручення, прохання), що складається у відповідності із міжнародним та національним законодавством. Крім загальних вимог, запит повинен містити перелік запитань, які повинні бути поставлені в обов'язковому порядку під час проведення допиту, або відомості, які слід отримати. Розглядаючи можливість направлення цього доручення, необхідно враховувати особливості національного законодавства держави-адресата, від чого значною мірою залежить позитивний результат співпраці. Більшість держав поширюють вимоги національного законодавства не лише на зміст заявлених клопотань, а й на процесуальну форму їх викладення.

Усі дії, які можуть бути проведені у межах міжнародної правової допомоги, можуть бути умовно розділені на дві групи: а) процесуальні дії, передбачені КПК України; б) процесуальні дії, передбачені міжнародними договорами України [2, с. 13].

Відповідно до п. 10 Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами [3] у разі необхідності проведення окремих СРД на території іншої держави слідчий за погодженням з прокурором надсилає до уповноваженого (центрального) органу України запит про міжнародну правову допомогу у кримінальному провадженні відповідно до розділу IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження» КПК України. При прийнятті рішення про направлення цього запиту уповноваженому (центральному) органу запитуваної сторони слідчий інформує про направлення запиту про міжнародну правову допомогу Департамент Інтерполу та Європолу НПУ.

Взаємодія оперативних підрозділів із закордонними правоохоронними органами здійснюється за допомогою утвореної 7 вересня 1923 року Міжнародної комісії кримінальної поліції, яка із прийняттям у 1956 році

¹ Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 8 листопада 2001 року. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_518

² Ударцов Ю. Протидія корупції та організованій злочинності в умовах дії нового Кримінального процесуального кодексу. *Вісник прокуратури*. 2012. № 12. С. 18–26.

³ Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07 лип. 2017 р. № 575. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0937-17>

відповідного Статуту [1] була перейменована у Міжнародну організацію кримінальної поліції – Інтерпол. СРСР вступив до Інтерполу 27 вересня 1990 року, а Україна – 4 листопада 1992 року. 15 жовтня 1996 року Генеральна Асамблея ООН запросила Інтерпол приймати участь у її сесіях і роботі у якості спостерігача [2]. Інтерпол являє собою міжнародну міждержавну організацію, яка володіє певними ознаками, що визначають її статус як суб'єкта міжнародного права та учасника міжнародних відносин [3, с. 14]. 25 березня 1993 року Уряд України приймає постанову про Національне центральне бюро Інтерполу [4], згідно зі зміненою редакцією [5] пункту 1 якої взаємодія правоохоронних органів України з компетентними органами зарубіжних держав щодо вирішення питань боротьби із злочинністю, що має транснаціональний характер або виходить за межі країни, здійснюється лише через Національне центральне бюро Інтерполу, що є самостійним структурним підрозділом у структурі НПУ [6].

У 2017 році, вже в структурі НПУ, Робочий апарат Укрбюро Інтерполу був реорганізований в Департамент Інтерполу та Європолу НПУ та утворений Департамент міжнародного поліцейського співробітництва (далі – ДМПС). Основним завданням, НЦБ Інтерполу є безпосереднє представництво та забезпечення виконання зобов'язань України в Міжнародній організації кримінальної поліції – Інтерполі [7, с. 193–194].

Сьогодні основним нормативно-правовим актом у забезпеченні вказаної взаємодії є Інструкція про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів 1997 року, яка регламентує: 1) порядок та особливості взаємодії з правоохоронними органами зарубіжних держав під час проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих дій з окремих категорій злочинів (п. 2); 2) ідентифікацію та перевірку осіб за обліками поліцій зарубіжних країн (п. 3); 3) міжнародний розшук каналами Інтерполу (п. 4); 4) особливості взаємодії правоохоронних органів України з правоохоронними органами

¹ Статут Міжнародної організації кримінальної поліції Інтерполу, набув чинності 13 червня 1956 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142

² Предоставление Международной организации уголовной полиции (Интерполу) статуса наблюдателя в Генеральной Ассамблее: Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 15 октяб. 1996 г. № A/RES/51/1. URL: http://www.un.org/russian/ga/51/docs/r51_1.htm

³ Смелік В. Б. Міжнародно-правові засади інституційної системи Інтерполу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 «Міжнародне право». Київ, 2006. 21 с.

⁴ Про Національне центральне бюро Інтерполу : постанова Кабінету Міністрів України від 25 берез. 1993 р. № 220. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-93-%D0%BF>

⁵ Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 25 березня 1993 року № 220 : постанова Кабінету Міністрів України від 13 груд. 2017 р. № 968. *Офіційний вісник України* від 29 груд. 2017 р., № 102, стор. 21, Ст. 3151.

⁶ Положення про Робочий апарат Укрбюро Інтерполу : затв. наказом МВС України від 17 жовтня 2014 року № 1092. *ЛІГА Закон*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MVS553?an=1&ed=2014_10_17

⁷ Паніотів Є. Правовий статус національного центрального бюро інтерполу в структурі Національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 191–195.

зарубіжних країн каналами Інтерполу при виконанні кримінально-процесуальних дій по розкриттю та розслідуванню злочинів (п. 5) [1; 2, с. 198].

В Конституції України [3] проголошується незворотність європейського курсу України, а також закріплюється стратегічний курс держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, чим обумовлюється актуальність взаємодії з *Європейською поліцейською установою (Європол)*, яка розпочала роботу у січні 1994 року [4]. 6 квітня 2009 року приймається Рішення Ради ЄС про її створення [5], яке замінило Конвенцію про Європол та набуло чинності 1 січня 2010 року. Компетенція Європолу згідно зі статтею 4 Рішення охоплює, у тому числі, організовану кримінальну протиправність і деякі інші тяжкі форми кримінальної протиправності, що зачіпають два або більше число держав-членів таким чином, що з огляду на масштаби, тяжкість та наслідки відповідних злочинів виникає нагальна потреба в спільних діях держав-членів. До таких тяжких форм кримінальної протиправності, серед іншого, відноситься і насильницьке зникнення людини.

На виконання положень Міжнародної Конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (2006 р.) [6; 7] заснований Комітет з насильницьких зникнень у складі десяти експертів. Будь-яка держава-учасниця в момент ратифікації цієї Конвенції чи в подальшому може заявити, що вона визнає компетенцію Комітету отримувати й розглядати повідомлення від осіб, які знаходяться під її юрисдикцією, або від імені таких осіб, які стверджують, що вони є жертвами порушення цією державою-учасницею положень цієї Конвенції.

Якщо Комітет отримує відомості, які, на його думку, містять достатньо обґрунтовані свідчення того, що на території, яка знаходиться під юрисдикцією будь-якої держави-учасниці, широко чи систематично практикуються насильницькі зникнення, він може, попередньо запитавши у відповідної держави-учасниці всю відповідну інформацію про становище в цій галузі, у

¹ Інструкція про порядок використання правоохоронними органами можливостей Національного центрального бюро Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів: затв. наказом МВС України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Держкомкордону України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України від 9 січ. 1997 р. № 3/1/2/5/2/2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0054-97#Text>

² Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру: дис. . докт. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 556 с.

³ Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

⁴ Європол: Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B>
В

⁵ Рішення Ради Європейського Союзу про створення Європейської поліцейської установи (Європолу) від 6 квіт. 2009 р. № 2009/371/ІНА. URL: http://eulaw.ru/translation/2009371?page=0,0#_ftn2

⁶ Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: рішення Організації Об'єднаних Націй від 20 грудня 2006 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154

⁷ Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: Закон від 17 черв. 2015 р. № 525-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/525-19#n2>

терміновому порядку довести це питання до відома Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй за посередництвом Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй.

Відповідно до ст. 6 Мінської конвенції 1993 р. з Протоколом 1997 року, Договірні Сторони надають одна одній правову допомогу шляхом виконання процесуальних та інших дій, передбачених законодавством запитованої Договірної Сторони, зокрема: складання та пересилки документів, проведення оглядів, обшуків, вилучення та передачі речових доказів, проведення експертизи, допиту сторін, третіх осіб, підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, свідків, експертів, розшуку осіб, здійснення кримінального переслідування, видачі осіб для їх притягнення до кримінальної відповідальності або приведення вироку до виконання, визнання та виконання судових рішень у цивільних справах, вироків у частині виконання цивільного позову, виконавчих написів, а також шляхом вручення документів [1].

Типовим договором про взаємну допомогу в галузі кримінального судочинства, прийнятим резолюцією 45/117 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 року, у межах правової допомоги рекомендовано проведення таких заходів: отримання свідоцьких показань та заяв від окремих осіб; сприяння у наданні затриманих або інших осіб для дачі свідоцьких показань або наданні допомоги у проведенні розслідувань; надання судових документів; проведення розшуків і арештів майна; обстеження об'єктів і ділянок місцевості; надання інформації і речових доказів; надання оригіналів чи завірених копій відповідних документів і матеріалів [2].

Законодавство України не встановлює вичерпного переліку процесуальних дій та заходів, які можуть бути проведені у порядку надання правової допомоги. Вони передбачені у главі 20 (слідчі (розшукові) дії) та главі 21 (негласні слідчі (розшукові) дії) КПК України. Перелік процесуальних дій не вичерпується посиланням на процесуальні дії, різновиди та порядок яких визначені КПК. Процесуальні дії можуть бути встановлені й у міжнародному договорі [3, с. 1107].

У рамках взаємодії при розслідуванні насильницького зникнення варто розглянути оголошення підозрюваного у міжнародний розшук. Відповідно до ст. 281 КПК України, якщо під час досудового розслідування місцезнаходження підозрюваного невідоме, то слідчий, прокурор оголошує його розшук, про що виноситься окрема постанова, якщо досудове розслідування не зупиняється, або вказується в постанові про зупинення досудового розслідування, якщо

¹ Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_009

² Типовий договір про взаємну допомогу в галузі кримінального судочинства : прийнятий резолюцією 45/117 ГА ООН від 14 груд. 1990 р. із Факультативним протоколом, що стосується доходів від злочинів. *Верховна Рада України*. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/mutual_assistance.shtml

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с

приймається таке рішення, відомості про що вносяться до ЄРДР. Здійснення розшуку підозрюваного може бути доручено оперативним підрозділам. У статті 335 КПК України зазначено, що розшук обвинуваченого, який ухилився від суду, оголошується ухвалою суду, організація виконання якої доручається слідчому та/або прокурору. Із цього слідує, що КПК України безпосередньо регулює процесуальні аспекти розшуку учасників кримінальних проваджень та вказує на порядок взаємодії з оперативними підрозділами з метою встановлення місця знаходження осіб, оголошених в розшук [1].

Державний розшук оголошується органом НПУ, на території обслуговування якого вчинено злочин, порушено кримінальне провадження, а потерпілого не вдалося знайти, підозрюваного (обвинуваченого) не вдалося затримати першочерговими (невідкладними) заходами. На етапі державного розшуку суб'єкти розшукової роботи здійснюють комплекс оперативних заходів для встановлення місцеперебування жертви або виявлення і затримання осіб, які переховуються, на підставі вихідної інформації, отриманої у процесі першочергових заходів. Під час здійснення розшуку вирішується його головне завдання – виявлення і затримання або встановлення місцезнаходження розшукуваної особи.

Міжнародний розшук – це сукупність ОРЗ, слідчих дій та адміністративно-перевірочних заходів, що координуються міжнародними спеціалізованими організаціями або вповноваженими органами держав та проводяться відповідно до норм міжнародного та національного права, закріплених у законодавчих нормативно-правових актах з ОРД, відомчих нормативно-правових актах. У вужчому розумінні міжнародний розшук є комплексом координованих Інтерполом за допомогою Національних центральних бюро ОРЗ, які проводяться у його країнах-членах оперативними підрозділами правоохоронних органів цих держав [2, с. 91; 3].

Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» (2018 р.) визначено правовий статус осіб, зниклих безвісти, та забезпечено правове регулювання відносин, пов'язаних із встановленням та обліком, розшуком і соціальним захистом таких осіб та їхніх родичів. Держава зобов'язана вжити всіх можливих заходів для розшуку особи, зниклої безвісти. У разі якщо особа, зникла безвісти на території України, є громадянином іншої держави, НПУ зобов'язана в установленому законодавством порядку повідомити уповноважені органи держави, громадянином якої така особа є, про факт її зникнення та про результати її розшуку. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про правовий статус осіб,

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

² Некрасов В. А., Смелік В. Б., Житняк С. Є. Використання можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у боротьбі зі злочинами : навч. посіб. Київ : КНТ, Видавничий дім «Скіф», 2008. 188 с.

³ Міжнародний розшук : теорія та практика : монографія / Г. О. Душейко, В. А. Некрасов, В. Я. Мацюк, Д. О. Компанієць. Київ : КНТ, 2006. 168 с.

зниклих безвісти за особливих обставин» (2018 р.) [1] в Україні створена та діє Комісія з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, яка утворена з метою забезпечення координації діяльності державних органів, уповноважених на облік та/або розшук осіб, зниклих безвісти, у тому числі розшук осіб, зниклих безвісти в районі проведення воєнних дій, районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ, та осіб, зниклих безвісти у зв'язку із збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру або іншими подіями, що можуть спричинити масову загибель людей. Залучення зусиль національних та міжнародних організацій для розшуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин [2].

Основним завданням Комісії є з'ясування долі та місця перебування осіб, зниклих безвісти за обставин, визначених у частині першій цієї статті, зокрема, які зникли: 1) під час участі (забезпечення проведення) в антитерористичній операції, у заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ; 2) під час постійного проживання або тимчасового перебування в районі проведення антитерористичної операції або заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ; 3) під час постійного проживання або тимчасового перебування на тимчасово окупованих територіях; 4) під час збройного конфлікту чи воєнних дій на території України; 5) під час масових заворушень всередині держави; 6) у зв'язку з надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру або іншими подіями, що можуть спричинити масову загибель людей. З метою збирання, накопичення та централізації відомостей про таких осіб, а також обліку інформації, необхідної для їх ефективного розшуку створений Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Внесення до Реєстру загальних відомостей про розшук осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, здійснюється Комісією, НПУ, Службою безпеки України, Міністерством оборони України, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, Національною гвардією України та місцевими органами виконавчої влади. Внесення відомостей до Реєстру щодо наявності інформації про зникнення особи за особливих обставин або заяви про розшук такої особи та безпосереднього розшуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, здійснюється НПУ.

Заява про розшук особи, зниклої безвісти, подається до відповідного територіального органу НПУ. Заява про розшук особи, зниклої безвісти, може бути подана родичем такої особи, представником військового формування,

¹ Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон від 12 лип. 2018 р. № 2505-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19>

² Voitovych Y. Organizacja współdziałania śledczych z pracownikami oddziałów operacyjnych oraz innymi podmiotami podczas dochodzenia dotyczącego wymuszonego zniknięcia człowieka. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. №1 (29). P. 194–209.

органом державної влади, органом місцевого самоврядування, об'єднанням громадян або будь-якою іншою особою, якій стало відомо про зникнення. Заява про розшук особи, зниклої безвісти, може бути подана Комісією. У заяві про розшук особи, зниклої безвісти, зазначається інформація, що може сприяти розшуку такої особи. У разі отримання інформації про зникнення особи за особливих обставин або заяви про розшук такої особи НПУ зобов'язана інформувати Комісію протягом трьох днів з моменту отримання такої інформації або заяви [1].

У разі встановлення особи підозрюваного, то рішення про оголошення розшуку може бути реалізовано в одному з двох варіантів: слідчим, прокурором вноситься окрема постанова про розшук підозрюваного, а у разі зупинення досудового розслідування – окремий пункт про розшук підозрюваного вноситься в постанову про зупинення досудового розслідування. До кожної з цих постанов приєднуються копії повідомлення про початок досудового розслідування (ст. 214 КПК), письмового повідомлення про підозру (ст. 277 КПК), ухвали про обрання запобіжного заходу (ст. 176 КПК). Згідно зі ст. 281 КПК України, якщо під час досудового розслідування місцезнаходження підозрюваного невідоме, то слідчий, прокурор оголошує його розшук. Про оголошення розшуку вноситься окрема постанова, якщо досудове розслідування не зупиняється, або вказується в постанові про зупинення досудового розслідування, якщо саме таке рішення приймається, відомості про що вносяться до ЄРДР. Здійснення розшуку підозрюваного може бути доручено оперативним підрозділам. Відповідно до ч. 2 ст. 280 КПК України до зупинення досудового розслідування слідчий зобов'язаний виконати всі СРД та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе, а також всі дії для встановлення місцезнаходження особи, якщо зупинити досудове розслідування необхідно у зв'язку з обставинами, коли підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме. В силу вимог ч. 5 цієї ж норми, після зупинення досудового розслідування проведення СРД не допускається, крім тих, які спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного [2]. Вказаний випадок І. В. Басиста відносить до безпосереднього виконання рішення слідчого (слідчого судді, який дав дозвіл на затримання та доставляння до суду під вартою) оперативним підрозділом, який є єдиним його виконавцем [3, с. 437].

У постанові, яка є підставою для розшуку підозрюваного, обов'язково повинні міститися відомості про зміст суспільно небезпечного діяння, кримінально-правову кваліфікацію кримінального правопорушення, дані про розшукувану особу. Окрім цього, слід приєднати до постанови довідку про зовнішність розшукуваної особи, її одяг, звички, особливі прикмети, родинні та

¹ Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон від 12 лип. 2018 р. № 2505-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19>

² Лобойко Л. М. Кримінальний процес: навч. посіб. Київ : Істина, 2014. 366 с.

³ Басиста І. В. Прийняття і виконання процесуальних рішень слідчого на стадії досудового розслідування: теоретичні і практичні проблеми : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 533 с.

інші зв'язки, останнє місце роботи, місця ймовірного перебування, паспортні дані, фотографії тощо [1].

Відомості про оголошення розшуку невідкладно, тобто не пізніше наступного дня, вносяться до ЄРДР. Слідчий здійснює розшук підозрюваного шляхом проведення гласних і негласних СРД, а також доручаючи його проведення оперативним підрозділам. В останньому випадку слідчий не вправі визначати методи, за допомогою яких повинен здійснюватися розшук такої особи [2; 3].

В рамках міжнародного розшуку осіб які вчинили арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі людини правоохоронні органи України мають можливість ініціювати проведення розшукових заходів на території однієї, декількох або усіх держав-учасниць Інтерполу, ініціювати публікацію міжнародного повідомлення Інтерполу, розмістити в банках даних Генерального секретаріату Інтерполу інформацію щодо розшукуваних або інших осіб, у тому числі громадян України, які не знаходяться в розшуку, але є членами організованої злочинної групи або схильні до вчинення тяжких злочинів на території різних держав [4, с. 488].

Аналіз нормативних документів, думок науковців та правозастосовної практики свідчить про те, що в Україні немає одностайної думки з приводу чіткого алгоритму дій під час міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні. Хотілося б зазначити, що процедура здійснення міжнародного розшуку безпосередньо регламентується відомчими нормативно-правовими актами, як правило, з обмеженим режимом доступу, де процедурі здійснення міжнародного розшуку присвячено окремі розділи, а також Інструкцією про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів, затвердженою спільним наказом МВС, СБУ, ДМС, Генпрокуратури, Держприкордону, ДПА від 9 січня 1997 року № 3/1/2/5/2/2, наказом МВС України «Про затвердження Положення про Робочий апарат Укрбюро Інтерполу» від 17 жовтня 2014 року № 1092, оскільки центральним органом, який забезпечує здійснення міжнародного розшуку, є Інтерпол.

Розшук осіб, що вчинили кримінальне правопорушення за ст. 146-1 КК України є *надсилання запиту про здійснення розшуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення на території України*. Слідчий та/або прокурор звертаються до Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва

¹ Кузьмічов В. С., Чорноус Ю. М. Розслідування злочинів: міжнародне і національне законодавство. Теорія і практика : навч. посіб. Київ : КНТ, 2008. 448 с.

² Мазурок О. Я. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з безвісним зникненням особи. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 23–24 жовт. 2015 р.). Запоріжжя, 2015. С. 128–131.

³ Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.

⁴ Гузела М. Проблема розшуку підозрюваного у процесі кримінального провадження: деякі аспекти міжнародного співробітництва. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 855. С. 487–493.

НПУ (в Україні НПУ виступає як Національне центральне бюро Інтерполу). Туди подається запит про публікацію щодо особи так званої «синьої картки», мета якої – встановлення реального місцезнаходження особи. У такому запиті має бути викладена повна та об'єктивна інформація про події та факти щодо розшукуваних осіб [1].

Інтерпол оголошує міжнародний розшук і не тільки дає сигнал про його початок у вигляді направлення до поліції всіх країн-учасниць відповідного повідомлення-циркуляра, а й визначає межі проведення розшукових заходів, тобто вирішує чи потрібно до нього залучати поліції усіх країн-учасниць цієї міжнародної організації, чи ж можна обмежитись тільки країнами одного-двох сусідніх регіонів. Інтерпол координує розшук, а після його завершення сповіщає поліцію країн, що брали в ньому участь, про його результати.

Норми КПК України не містять положень щодо переліку документів, які повинен направити ініціатор розшуку до Укрбюро з метою оголошення міжнародного розшуку, не говорячи вже про їх оформлення та зміст, тому проаналізуємо, як це питання регулюється нормами інших нормативно-правових актів України.

До документів, які необхідно направити до Укрбюро з метою оголошення міжнародного розшуку відповідно до Інструкції «Про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів» від 09 січня 1997 р. № 3/1/2/5/2/2, зареєстрованої в МінЮст України 26 лютого 1997 р. за № 54/1858 є запит, який виноситься ініціатором розшуку (відповідно до теми дослідження – слідчим) [2] слід віднести: 1) номер кримінального провадження, ким та коли його зареєстровано, назва органу, прізвище слідчого, який здійснює провадження, робочий телефон; 2) номер, дата заведення ОРС категорії «Розшук», прізвище та телефон оперативного працівника, який здійснює провадження у справі; 3) обставини провадження: які конкретні протиправні дії вчинені, де, коли, спосіб вчинення кримінального правопорушення, юридична кваліфікація (номер та текст статті КК України із зазначенням передбаченої нею міри покарання, а також стислий виклад вчиненого розшукуваною особою кримінального діяння), особи, причетні до кримінального правопорушення; 4) дані про особу, стосовно якої здійснюється запит: ПІБ (за можливості, дані обох батьків); повна дата і місце народження; громадянство, національність; номер національного та закордонного паспортів, дати їх видачі, яким органом видані; прізвиська розшукуваного, під якими він може бути відомим у злочинному середовищі; прикмети (зріст, будова тіла, колір волосся та очей);

¹ Тимошенко А. «Asters, ЮФ» юрист Яку мету мають правоохоронці, коли ініціюють міжнародний розшук осіб? URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/procedura-ogoloshennya-osobi-v-mizhnarodniy-rozshuk-etapi-ta-insaydi.html>

² Інструкція про порядок використання правоохоронними органами можливостей Національного центрального бюро Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів: затв. наказом МВС України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Держкомкордону України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України від 9 січ. 1997 р. № 3/1/2/5/2/2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0054-97#Text>

особливі прикмети (шрами, татуювання, фізичні вади, окуляри тощо); функціональні ознаки: заїкається, особливості ходи, звички тощо; дві фотокартки (по можливості, анфас та профіль), зазначивши дати їх виготовлення, а також, за наявності, дві дактилокартки; чи являє загрозу для оточення як психічно хворий, наркоман, озброєний, потенційний вбивця, гвалтівник, чи має захворювання інфекційного характеру тощо; професії, якими видами діяльності може займатися; мови, якими володіє; у яких країнах імовірно може перебувати, яка є щодо цього інформація, з ким із громадян інших країн має зв'язки; якщо встановлені співучасники, – перелічити їх, вказавши ім'я та повну дату народження; 5) який запобіжний захід обрано відносно розшукуваної особи, ким та коли винесено постанову про його застосування, а також чи буде в разі встановлення місця перебування розшукуваного направлятися клопотання до Генеральної України про його видачу, з яких держав.

Міжнародний розшук підозрюваних, обвинувачуваних, злочинців у системі Інтерполу – це частина співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю. Тому він може проводитись лише за неухильного дотримання загальних принципів міжнародного права, насамперед принципів співробітництва, суверенної рівності держав, невтручання у їхні внутрішні справи, поваги до прав людини. До них варто додати і головний принцип кримінального судочинства, що поєднує усі країни світового співтовариства у боротьбі зі злочинністю, забезпечення невідворотності відповідальності за вчинене протиправне діяння.

Таким чином, діяльність органів досудового розслідування України та компетентних органів іноземних держав пов'язана з реалізацією різних форм взаємодії, яким притаманні як процесуальні, так і криміналістичні особливості. Як свідчить вивчення емпіричних джерел, така взаємодія найчастіше здійснюється з метою: обміну інформацією; планування та проведення скоординованих заходів з метою розслідування насильницького зникнення людини; розшуку осіб та предметів; обміну законодавчими джерелами, статистичною інформацією, методичними рекомендаціями, досвідом роботи; проведення спільних наукових досліджень та ін. Вирішенню важливих завдань розслідування таких злочинів сприяють міжнародні організації глобального та регіонального рівнів. Проведені дослідження свідчать, що ефективною є взаємодія органів досудового розслідування з Комісією з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, Робочим апаратом Укрбюро Інтерполу. Потребують удосконалення заходи взаємодії з спеціалізованим органом Європейського Союзу – Європол, Бюро з координації боротьби з організованою злочинністю, Комітетом з насильницьких зникнень.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ ЛЮДИНИ

3.1. Тактико-криміналістичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування насильницького зникнення людини

Сучасні напрями та умови реформування системи правоохоронних органів України, підвищення уваги суспільства та держави до питань пов'язаних з ефективністю їх діяльності у сфері кримінального судочинства, а також стрімке оновлення чинного кримінального процесуального законодавства України, викликає нагальну потребу більш поглибленого вивчення проведення СРД на стадії досудового розслідування. Адже, після початку кримінального провадження здійснюють низку процесуальних, зокрема СРД, за допомогою яких збирають і перевіряють докази. Перелік цих дій чітко визначено в кримінальному процесуальному законі. Проте не є обов'язковим, щоб у процесі розслідування за кожним кримінальним провадженням усі вони виконувалися. Залежно від конкретних обставин, тобто від сформованої слідчої ситуації, особа, яка провадить розслідування, самостійно вирішує, які саме дії, коли і в якій послідовності слід проводити.

З прийняттям нового КПК України слід констатувати багатосуб'єктність у здійсненні слідчої діяльності, оскільки до розслідування злочинів (правопорушень) «причетні» не тільки слідчий, а й керівник органу досудового розслідування (п. 8 ч. 1 ст. 3 КПК), оперативні підрозділи (ст. 41), прокурор (п. 15. ч. 1 ст. 3), слідчий суддя (п. 18 ч. 1 ст. 3) [1]. А звідси й самостійність та процесуальна незалежність слідчого є обмеженою процесуальними механізмами. Таке положення у слідчій практиці, на справедливу думку В. Ю. Шепітько, припускає внесення певних змін у тактику проведення окремих СРД та їх системи [2, с. 211]. Наприклад, у зв'язку з імперативним приписом стосовно того, що слідчий, який буде проводити досудове розслідування визначається його начальником, то під час огляду місця події обмежуються можливості слідчого самостійно прийняти рішення щодо початку розслідування та проводити інші початкові слідчі дії по гарячим слідам; виникає потенційна можливість впливу інформації із ЄРДР щодо початку переслідування конкретної особи.

Не вдаючись до наукових дискусій з приводу поняття СРД зазначимо, що відповідно до п. 1 ст. 223 КПК України, слідчі (розшукові) дії є діями,

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

² Шепітько В. Ю. Криміналістика: підручник. Київ: ІнЮре, 2016. 640 с.

спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Відповідно до наданого законодавцем визначення поняття «слідчі (розшукові) дії», вони є основним інструментом процесу доказування в кримінальному провадженні, який, відповідно до п. 2 ст. 91 КПК України, полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, а отже, забезпечення реалізації завдань кримінального судочинства щодо повного, швидкого та неупередженого розслідування кримінального правопорушення [1, с. 88].

Для встановлення особи, яка вчинила злочин, і всіх обставин кримінального провадження слідчий на початковому етапі розслідування ставить перед собою наступні тактичні завдання: виявити та вилучити сліди злочину та інші предмети, що мають значення речових доказів; встановити місцезнаходження підозрюваного; виявити дані, що підтверджують або виключають винність підозрюваного. Також: застосування після внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення процесуальних засобів щодо встановлення особи, яка ймовірно вчинила це правопорушення (строки цього етапу кримінальним процесуальним законом не встановлені); проведення після встановлення такої особи стороною обвинувачення процесуальних дій і рішень, пов'язаних із повідомленням її про підозру, обранням заходу забезпечення кримінального провадження, а стороною захисту – дій, спрямованих на захист підозрюваного від підозри, обранням менш суворого заходу забезпечення кримінального провадження тощо; збирання стороною обвинувачення даних, необхідних для обґрунтування підозри, а також тих, що обтяжують кримінальну відповідальність підозрюваного; здійснення сторонами процесуальних дій, пов'язаних із взаємним відкриттям матеріалів досудового розслідування, прийняття стороною обвинувачення рішення, що є підсумковим для стадії [2, с. 102].

Засоби вирішення зазначених тактичних завдань складаються як з проведення окремих СРД, так і з проведення окремих НСРД співробітниками оперативних підрозділів НПУ за дорученням слідчого. До таких можна віднести: допит заявника про джерела повідомленої інформації та відомих йому обставин злочину; огляд місця події; встановлення і допит свідків про особу, який заподіяно шкоду, про обставини злочину та місцезнаходження підозрюваного; затримання і огляд підозрюваного, освідування (особливо це важливо під час затримання по гарячих слідах); допит підозрюваного; обшук за місцем проживання підозрюваного предметів, на яких виявлені сліди злочину; збір інформації оперативного характеру, що стосується злочину [3, с. 23].

¹ Актуальні питання кримінального процесу України: навч. посіб. / Блажівський Є. М., Козьяков І. М., Толочко О. М., Мірошніченко С. С., Власова Г. П. та ін.; за заг. ред. Є. М. Блажівського. Київ: Нац. акад. прокуратури України; Центр учбової літератури, 2013. 304 с.

² Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. Академічне видання. Київ Алерта, 2014. 440 с.

³ Слідча тактика : навч. посіб. / Є. В. Пряхін. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 116 с.

Відповідно до Конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (2006 р.) [1] кожна держава-учасниця вживає необхідних заходів для встановлення своєї компетенції здійснювати юрисдикцію стосовно злочину насильницького зникнення: а) коли злочин учинено на будь-якій території, що знаходиться під її юрисдикцією, або на борту морського чи повітряного судна, зареєстрованого в цій державі; б) коли особа, яка підозрюється у вчиненні правопорушення, є громадянином цієї держави; с) коли зникла особа є громадянином цієї держави і якщо ця держава вважає це доцільним.

Кожна держава-учасниця вживає також необхідних заходів для встановлення своєї компетенції здійснювати юрисдикцію стосовно злочину насильницького зникнення, коли особа, яка підозрюється у вчиненні правопорушення, знаходиться на будь-якій території під її юрисдикцією, лише якщо вона не видає або не передає його будь-якій іншій державі відповідно до своїх міжнародних зобов'язань або не передає його міжнародному кримінальному судові, юрисдикцію якого вона визнає.

Ця Конвенція не виключає жодної додаткової кримінальної юрисдикції, що здійснюється відповідно до внутрішнього права.

Виходячи з вищевикладеного, на підставі вивчених кримінальних проваджень, враховуючи специфіку вчинення протиправних дій пов'язаних з насильницьким зникненням людини, такі СРД розподілено за територіальним принципом на такі, коли: 1) особа зникла на території підконтрольній Україні (29 % кримінальних проваджень); 2) особа зникла на території не підконтрольній Україні (71 %).

Особа зникла на території підконтрольній Україні.

Особливості огляду місця. Огляд місця події – невідкладна слідча дія направлена на встановлення, фіксацію і дослідження обстановки місця події, слідів злочину і злочинця та інших фактичних даних, що дозволяють у сукупності з іншими доказами зробити висновок про механізм події та інші обставини того, що розслідується. Огляд місця події, як слідча дія, є важливим засобом отримання інформації про злочин, що розслідується. Від його якості у багатьох випадках залежить успіх розслідування, оскільки отримана при огляді місця події може носити доказовий характер.

Не безпідставно більшість науковців та практичних працівників огляд місця події вважають однією із найбільш важливих слідчих (розшукових) дій. Адже від своєчасності та результативності його проведення буде залежати побудова слідчих версій, планування та організація розслідування злочину, а це, відповідно, є гарантією досягнення завдань кримінального провадження щодо швидкого, повного та неупередженого проведення досудового розслідування [2, с. 109].

¹ Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: рішення Організації Об'єднаних Націй від 20 грудня 2006 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154

² Антошук А. О., Терещенко Ю. В. Процесуальні та тактичні засади проведення огляду трупа, виявленого у водоймі. *Правова позиція*. Київ. 2020. № 1 (26). С. 108–111.

Огляд є однією з невідкладних СРД, яка регламентується ст. 237–239, 241 КПК України. За його допомогою може бути отримана важлива інформація, яка здатна вплинути на ефективність розслідування злочину. Оглядом називається СРД, що полягає у безпосередньому спостереженні й дослідженні його учасниками матеріальних об'єктів, які пов'язані з обставинами вчинення кримінального правопорушення, що проводиться з метою їх виявлення та фіксації (ст. 237 КПК України). Огляд місця події належить до СРД, зволікання з проведенням яких може спричинити зміну обстановки, зникнення слідів кримінального правопорушення або особи, якою воно було вчинено, предметів, які можуть стати речовими доказами. Особливість даного виду огляду полягає у тому, що згідно ч. 3 ст. 214 КПК України, огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду [1].

До огляду місця події насильницького зникнення людини, як невідкладної СРД, спрямованої на безпосереднє сприйняття і вивчення обстановки місця події входить: виявлення, фіксація і вилучення різних слідів та інших речових доказів з метою з'ясування характеру події, що відбулася, особи злочинця, мотивів вчинення злочину, а також інших обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Серед основних принципів огляду місця події слід відзначити своєчасність і повноту, які у значній мірі забезпечують отримання максимально можливої інформації. Результати вивчення кримінальних проваджень даної категорії та аналіз думок співробітників правоохоронних органів, які здійснюють розслідування цих кримінальних правопорушень, свідчать, що огляд місця події проводився у 99 % випадків черговою СОГ, а у 1 % – постійно діючою СОГ. У 2 % випадків огляд не проводився взагалі, так як кримінальні провадження були внесені до ЄРДР після тривалого часу вчинення злочинів та була втрачена сама можливість проведення огляду.

Огляд місця події складається у безпосередньому вивченні слідчим та іншими учасниками огляду обстановки місця події, у виявленні, фіксації та вилученні слідів та інших речових доказів з метою з'ясування обставин, що мають значення для провадження. Це слідча дія завжди має носити дослідницький характер, для чого слід широко залучати для участі у ній спеціалістів, проводити експериментальні дії, які не потребують для їх проведення спеціального зміни матеріальної обстановки, а також активно висувати, а по можливості на місці події, перевіряти версії про обставини злочину [2, с. 45].

На нашу думку, огляд місця події повинен обов'язково завчасно готуватися та детально плануватися. У цьому слідчому може, на наш погляд, істотно допомогти знання наступних основних етапів планування:

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

² Аленин Ю. П., Тищенко В. В. Особенности расследования тяжких преступлений против личности: учеб. пособ. Одесса : БАХВА, 1996. 112 с.

- 1) виходячи зі слідчої ситуації, повинно бути визначено коло осіб, які беруть участь у огляді;
- 2) визначити послідовність дії осіб при огляді місця події;
- 3) заздалегідь запросити спеціалістів-криміналістів;
- 4) перед початком огляду, пояснити спеціалістам-криміналістам цілі проведення СРД та завдання, що стоять перед ними, а також їх права та обов'язки;
- 5) організувати участь понятих, роз'яснити їх та обов'язки [¹, с. 265].

Для виявлення слідів перебування учасників злочину, що розслідується, необхідно:

- 1) уважно і ретельно вивчити всі елементи обстановки місця події, особливо предмети, що там знаходяться;
- 2) враховувати результати опитування заявників, потерпілих, очевидців, осіб, які перші виявили пригоду. Зазначені категорії осіб під час опитування можуть повідомити про внесені в обстановку місця події зміни учасниками події або сторонніми особами, про залишені та забрані злочинцями, свідками, потерпілими предмети, про напрями зникнення злочинців. У першу чергу опитуються потерпілі, тому що вони можуть надати найточніші відомості про місцезнаходження слідів перебування учасників події;
- 3) прийняти до відома та оглянути можливі перешкоди на шляху слідування до місця події або її окремих об'єктів. Часто при пересуванні до місця події його учасники долають різні перешкоди (тин, город тощо), на яких можуть залишитися сліди учасників події;
- 4) враховувати спосіб вчинення злочину;
- 5) при виявленні предметів злочинного посягання уважно оглянути як самі предмети, так і місця їх приховування;
- 6) враховувати специфіку місця виявлення предметів злочину і характер сприймаючої поверхні при слідовому контакті. Якщо місцем події є житлове приміщення, то об'єктом огляду буде певне приміщення в цілому, а також прилегла територія, підсобні приміщення [², с. 27].

Дотримання цих рекомендацій та попереднє вивчення події злочину й обстановки місця події дозволить слідчому зібрати достатню кількість слідів учасників пригоди.

Огляду підлягають здебільшого останнє відоме місцеперебування насильницької зниклої особи, місце мешкання або відвідування. Водночас, залежно від конкретної слідчої ситуації, специфіки наявної інформації про відсутню особу та відомих обставин її зникнення, може постати необхідність у проведенні інших видів огляду.

Огляд місця захоплення потерпілого проводиться з метою є виявлення слідів, що можуть сприяти встановленню особистості викрадачів та їх розшуку.

¹ Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Слідчий огляд: поняття та види. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 264–269.

² Адельханян Р. А. Расследование похищения человека. 2-е изд., испр. и доп. : МЗ Пресс, 2003. 212 с.

При підготовці до огляду місця захоплення потерпілого необхідно докладно допитати свідків-очевидців нападу, а також самого потерпілого, якщо він уже звільнений. Окрім того за участю названих осіб необхідно скласти схему місця події, у якій зазначити, звідки рухався потерпілий і звідки з'явилися викрадачі. З урахуванням отриманої інформації складається план проведення цієї слідчої дії, підбираються його учасники, серед яких можуть бути свідки-очевидці або потерпілий, а також спеціалісти – експерт-криміналіст та інструктор-кінолог. У тому випадку, якщо потерпілий знаходиться в руках злочинців, цю СРД не потрібно проводити демонстративно, відкрито, тому що з боку учасників злочинної групи може бути організоване спостереження.

Після прибуття на місце огляду свідки-очевидці (потерпілий) можуть бути додатково опитані про обставини захоплення.

Залежно від того, чи є місце події приміщенням або ділянкою місцевості, обираються межі та прийоми огляду. При огляді приміщення доцільним є метод суцільного огляду із застосуванням концентричного прийому [1, с. 12]. На входних дверях, насамперед, оглядаються замикаючі пристрої, фіксується їх положення (замкнене або відкрите), наявність ключів у серцевині, пошкоджень на виступаючих частинах замикаючих пристроїв, дверному полотні і дверній коробці. Крім того, на дверній ручці, кнопці дверного дзвінка за допомогою дактилоскопічних порошків можуть бути виявлені потожирові сліди рук викрадачів. Копії виявлених слідів разом із замикаючими пристроями вилучаються з місця події.

Далі в приміщенні фіксується загальна обстановка місця події. До ознак досліджуваної події, на нашу думку, можна віднести пошкоджені і перекинуті меблі, розбитий посуд, вибиті шибки, обірвані штори і фіранки, елементи і мікроволокна одягу, сліди взуття, сліди крові тощо.

Важливо не тільки виявити перераховані ознаки, але й визначити їх взаємне розташування, форму, розмір, час і механізм утворення. Виявлені ознаки дозволяють висувати припущення про зміст дій викрадачів, у результаті яких утворилися знайдені сліди. Висунуті припущення дають можливість для гіпотетичного висновку про існування інших слідів передбачуваних дій і вжити заходів до їх виявлення. У такий спосіб виявляються як ознаки викрадення, так і його інсценування, тобто створення штучної обстановки події.

У випадку викрадення злочинцями будь-яких предметів (коштовностей, аудіо-, відеоапаратури тощо) з метою їх наступного розшуку необхідно встановити їх ознаки і вилучити технічну документацію.

Вивчення кримінальних проваджень (додаток А) засвідчило, що в результаті проведення огляду вилучалися фотознімки (96 %), предмети – носії ДНК-інформації (96 %), паспорт чи інші документи насильницької зниклої особи (56 %), сліди пальців рук (45 %), медичні документи (6 %).

При огляді як місця події відкритої ділянки місцевості обирається вибірковий, суб'єктивний метод огляду із застосуванням ексцентричного

¹ Алексейчук В. І. Огляд місця події: тактика і психологія: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2007. 241 с.

прийому, тобто огляд рекомендується починати від центру місця події, яким пропонуємо вважати ділянку, де було вчинено напад на потерпілого. Ця ділянка, а також межі огляду визначаються за участю свідків-очевидців або потерпілих, якщо вони до цього часу вже звільнені. Вказані особи можуть повідомити про напрямок, звідки з'явилися учасники нападу, місце, де відбулося захоплення потерпілого, а також напрямок, куди зникли викрадачі разом із викраденим.

Насамперед, важливо зафіксувати, які будинки, споруди знаходяться поблизу місця викрадення, які вікна і двері виходять на нього, які маршрути громадського транспорту проходять неподалік, де знаходяться їх зупинки, чи є поруч місця громадського харчування тощо. Все це необхідно для встановлення в подальшому інших свідків викрадення, крім того, для визначення наявності у потерпілого можливості сховатися від нападаючих або звернутися за допомогою до навколишніх, а також для висунення припущення про те, звідки могли з'явитися нападники.

Якщо з часу викрадення пройшло небагато часу, на місці події можуть бути виявлені сліди ніг, як потерпілого, так і викрадачів. Їх взаємне розташування, а також час і механізм відображення допоможуть перевірити показання свідків-очевидців або одержати первинну інформацію про подію, коли свідки відсутні. Зокрема, розташування слідів ніг декількох людей навколо слідів взуття однієї людини може свідчити про те, що вона була оточена. Про стеження за потерпілим говорить доріжка слідів ніг, що йде паралельно слідам взуття викраденого або прямо по ним.

Про волочіння за руки потерпілого, який упирався ногами, говорять змазані сліди взуття викраденого. Сліди взуття викрадачів, при цьому, можуть мати різну довжину кроку однойменних ніг (як правої, так і лівої), що пов'язано з необхідністю посилення упору ногами для підштовхування захопленого.

У результаті волочіння знесиленої людини, або такої, що втратила свідомість, ноги якої пересуваються по землі, утворюються рівнобіжні траси. При перенесенні потерпілого на руках доріжка слідів ніг викрадачів, які несуть жертву, будуть мати невелику ширину і звивисту траєкторію.

Поруч зі слідами ніг можуть бути виявлені недопалки сигарет, шматки одягу потерпілого або нападників, волосся, сліди слини, крові тощо.

В усіх випадках з місця події повинні відбиратися зразки ґрунту, а також ушкоджених рослин, що надалі можуть знадобитися для експертизи з метою встановлення факту перебування підозрюваних на місці викрадення.

Сліди ніг, що ведуть до проїзної частини дороги вказують на можливість використання автотранспорту для переміщення захопленого. Про це також можуть вказувати свідки-очевидці.

Якщо насильницьке зникнення людини відбулося за допомогою транспортного засобу, або на його використання вказав заявник, свідок, або були вилучені сліди транспортного засобу, то при огляді та фіксації слідів транспорту на місці пригоди обов'язково треба вказувати: місце розташування слідів; вид поверхні, на якій вони виявлені (асфальт, чорнозем, глина, пісок, сніг тощо), та її стан (суха, мокра, рівна, нерівна тощо); вид слідів гальмування,

кочення, ковзання, проковзування, бокового зсуву (об'ємні, поверхневі); початок, довжина і вид слідів гальмування (суцільні, перервані); інтенсивність гальмування обох коліс; кількість доріжок слідів та їхнє відносне розташування; до яких коліс (задніх, передніх) вимірний слід; відмінність у слідах, залишених задніми, передніми, лівими та правими колесами; довжину сліду гальмування на кожній ділянці окремо при його проходженні через ділянки з різним покриттям; ознаки напрямку руху; ширину сліду протектора [1, с. 422–423].

Сліди транспортних засобів стають об'єктами криміналістичного дослідження тоді, коли транспорт використовували, у нашому випадку, як засіб учинення злочину або пересування, пов'язаного з учиненням злочину, переміщення злочинців, потерпілих. У ході проведення огляду місця події усі сліди, та речові докази перед вилученням фотографуються методом масштабної фотозйомки [2, с. 242].

При виявленні автотранспорту, на якому перевозився викрадений, він підлягає ретельному огляду. При цьому необхідно мати на увазі, що учасники злочинних груп переважно використовують для вчинення злочинів викрадені автомобілі. Тому при огляді автомобіля необхідно приділити особливу увагу номерам двигуна і кузова, які можуть бути перебиті, а також фарбі автомобіля, тому що він може бути перефарбований.

Обстеження рекомендується починати з зовнішніх частин елементів коліс, крил, внутрішніх і зовнішніх частин бамперів. При цьому вилучаються частини ґрунту, рослин, інших речовин, що могли бути перенесені з місця захоплення потерпілого, ділянок поблизу місць його насильницького утримання тощо. На склі, дверних ручках, зовнішніх поверхнях дверей можуть бути виявлені сліди рук потерпілого і викрадачів, сліди крові, слини тощо.

У ході обстеження агрегатів автомобіля встановлюється, звідки могли відокремитися паливно-мастильні матеріали, частки інших рідин, виявлених на місці події.

У салоні автомобіля, насамперед, оглядаються внутрішні частини дверей, скла, кришки і вміст попільниць, поверхня передньої панелі, керма. Рекомендується також вилучати килимки з підлоги, тому що на них можуть перебувати мікрочастинки ґрунту, сліди крові тощо. Таким же чином вилучаються і чохла на сидіннях автомашини. Якщо чохла відсутні, ретельно досліджується оббивка сидінь, на якій за допомогою ультрафіолетових освітлювачів, пілососів зі спеціальними фільтрами і липкого паперу здійснюється пошук мікрочастинок від одягу викрадачів і потерпілого. На ній також можуть знаходитися сліди крові, слини, поту та інших виділень організму людини.

¹ Разумов Э. А., Молибога М. П. Практическое руководство по осмотру места происшествия: учеб.-практ. пособ. / под ред. И.П. Красюка. Киев, 2015. 750 с.

² Криміналістика: підручник / В. В. Пяковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко та ін. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.

Огляд місця насильницького утримання потерпілого. Як нами вже вказувалося раніше, місцями утримання захопленого найчастіше є житлові приміщення – будинки, квартири, а також різні підсобні, господарські будівлі.

Метою огляду зазначеного місця події є: виявлення слідів перебування на місці події осіб, причетних до викрадення; виявлення слідів, що підтверджують показання потерпілого про обставини його насильницького утримання; виявлення аудіо- і відеотехніки, на якій було записане звернення потерпілого до близьких йому осіб; виявлення заборонених предметів: зброї, вибухових пристроїв і речовин, наркотичних засобів, психотропних речовин.

Насамперед, у протоколі огляду необхідно вказати місце, де розташоване приміщення, в якому утримувався викрадений. Далі – чи були замкнені двері до нього і на який замикаючий пристрій, а також, яким чином вони були відкриті.

Як правило, вибір прийомів і послідовності проведення огляду вказаних місць у значній мірі залежить від того, чи звільнений потерпілий. Це питання вирішується ще на стадії підготовки до огляду.

У тих випадках, коли огляд проводиться в межах операції зі звільнення потерпілого, необхідно відразу ж зафіксувати положення викраденого, наявність на ньому засобів, що обмежують свободу пересування – мотузок, ременів, наручників, липкої стрічки, пов'язки на очах (на них можуть бути виявлені волосся і частки шкірного епітелію потерпілого); чи був потерпілий пристебнутий або прив'язаний до радіатора опалення, стільця, ліжка тощо. При цьому важливим завданням є встановлення наявності або відсутності у потерпілого можливості самостійно залишити приміщення або звернутися за допомогою до присутніх.

У приміщенні, де утримувався викрадений можуть бути виявлені сліди насильства: на підлозі, меблях, знаряддях і засобах вчинення злочину, інших предметах. Виявленню подібних слідів можуть сприяти потерпілі, які вкажуть, де конкретно застосовувалося насильство, які при цьому використовувалися знаряддя і засоби тощо (наприклад, праски, паяльники, на яких можуть знаходитися сліди пальців рук осіб, які катували потерпілих). Ці сліди надалі будуть використовуватися для спростування можливих заяв підозрюваних (обвинувачених), про те, що потерпілий знаходився в приміщенні з власної волі.

Про насильницький характер утримання потерпілого можуть також свідчити пошкоджений одяг потерпілого, відібрані його особисті документи, грошові кошти тощо.

У місці утримання потерпілих можуть бути виявлені записи викрадачів, чернетки листів з вимогами, виконання яких ставилось як умова звільнення потерпілого. Чернетки можуть бути виконані одним із суб'єктів злочину, а потім надані викраденому для переписування. В інших записах можуть міститися відомості про інших співучасників, їх адреси, телефони, а також результати спостережень за потерпілим, контакти з потерпілим, а також його близькими і родичами.

Рекомендується звертати увагу і на чистий папір, а також пишучі прилади, оргтехніку (комп'ютер, принтер), що могли використовуватися для

написання листів з вимогами викупу або виконанні інших дій. На чистому аркуші паперу, що знаходився під документом з вимогами, можуть залишитися вдавнені знаки, що є копією виконаного тексту. Цей папір, лист з вимогами, пишучий прилад і засоби оргтехніки можуть бути надалі піддані експертному дослідженню.

Огляду, крім того, повинні піддаватися всі виявлені аудіо- або відеокасети, незалежно від того, що на них наявні надписи, тому що на них можуть бути зафіксовані сцени насильства над потерпілим, катування або звернення останнього про передачу викупу, містити інформацію, що підтверджує зв'язки з особами, які входять до злочинної групи.

Важливе значення також має виявлення в приміщенні, де утримувався потерпілий, слідів, що належать викрадачам. На допитах вони можуть заявити, що виявилися в місці утримання потерпілого випадково, а якщо вони затримані через деякий час після звільнення потерпілого, взагалі можуть заперечувати факт свого перебування в місці насильницького утримання викраденого.

У зв'язку з цим, повинен бути організований пошук таких слідів, виникнення яких не може бути пояснено випадковими причинами. До них, насамперед, належать сліди рук на посуді, знаряддях і засобах злочину, на телефонних апаратах, побутовій техніці, мікрволокна одягу на меблях та інші сліди. Наявність у шафах, інших подібних місцях особистих речей суб'єкта злочину, можуть свідчити про те, що їх власник неодноразово бував у названому місці. У деяких випадках можуть бути виявлені також і сліди ніг.

Так, викрадена особа тривалий час утримувалася в підвалі з земляною підлогою. В ході огляду на цій підлозі було виявлено декілька об'ємних слідів, залишених, як було встановлено надалі, взуттям підозрюваного.

Огляд місць звільнення викрадачами потерпілого. Він починається з ділянки, на якій викрадену особу перестали насильно утримувати. Біля неї можуть знаходитися сліди автотранспорту, на якому доставили потерпілого, сліди викрадачів, які приймали участь у звільненні. Тут можуть знаходитися засоби, що використовувалися для обмеження можливостей пересування потерпілого, а також сприйняття ним навколишньої обстановки – мотузки, якими був зв'язаний викрадений, пов'язки, якими йому зав'язували очі, сліди крові, волосся потерпілого, частини його одягу тощо.

Як місце події можуть також оглядатися приміщення, ділянки місцевості, де, або звідки велися переговори з родичами і близькими потерпілого про сплату викупу або про виконання інших вимог. У ході проведення цієї слідчої дії вирішуються завдання тотожні тим, що ставляться при проведенні інших оглядів і використовуються подібні прийоми і методи.

Підтримуючи В. С. Кузьмічова зазначимо, що для встановлення належності залишених у конкретному місці слідів кожного з учасників розслідуваної події варто провести комплекс відповідних заходів, зокрема:

1) при огляді місця події необхідно оцінювати виявлені сліди перебування учасників події, які зіставляються з усією сукупністю обставин місця події, виявленими доказами, а також інформацією, отриманою в результаті оперативно-розшукових заходів;

2) необхідно по можливості встановити, хто, крім злочинців, перебував на місці події й міг залишити там свої сліди. Це проводиться шляхом опитування потерпілих і свідків;

3) щоб визначити, чи не залишені сліди взуття, пальців рук на місці події свідками або потерпілими, необхідно порівняти їх з підошвами взуття та дактилокартами зазначених осіб [1, с. 102].

У той же час, з урахуванням методичних рекомендацій В. П. Бахіна, В. К. Весельського, Н. І. Клименко [2], можна сформулювати такі тактичні правила, яких необхідно дотримуватися слідчому при огляді місця події:

1) перед тим, як приступити до огляду окремих об'єктів (предметів, речей, слідів тощо), слід намітити найбільш доцільну послідовність їх вивчення;

2) кожен об'єкт потрібно оглядати спочатку у тому стані, в якому він виявлений, потім його можна переміщати;

3) об'єкт до його переміщення (якщо це за обставинами кримінального провадження необхідно) описується й фотографується;

4) якщо виникає припущення про наявність на предмет слідів, які не видно неозброєним оком необхідно застосувати спеціальні способи для їх виявлення;

5) найкраще вилучати сліди разом з предметом слідоутворення, на якому вони виявлені, або з частиною цього предмета (вирізати, випилати), але якщо цього зробити не можна, то слід вилучається шляхом копіювання на слідчо-копіювальну плівку або виготовлення зліпка (з гіпсу, пластиліну), а також за допомогою його фотографування методом детальної зйомки;

6) вилучені дрібні предмети у кінці огляду необхідно упакувати так, щоб не пошкодити їх та сліди на них;

7) обов'язково фіксуються негативні обставини. Аналіз протоколів огляду місця події по вивченим кримінальних провадження про насильницьке зникнення людини, традиційно дозволяє виділити наступні типові сліди та предмети, які виявляються та вилучаються у процесі проведення СРД, а саме:

а) предмети – одяг потерпілого, злочинця (у 50 %); інші предмети, залишені злочинцем (у 16 %);

б) сліди – кров (у вигляді змивів та зіскрібків – у 82 % випадків); відбитки пальців рук (у 44 %); волосся (у 20 %); мікрочастинки (у 8 %); взуття (у 6 %); слюна (у 4 %); сліди застосування паливно-мастильних матеріалів (у 1 %) (Додаток Б).

Разом з цим, дослідженню також підлягають обстановка місця події, сліди боротьби та інші сліди, що свідчать про насильницький характер злочину та його окремих обставин. Особливо відзначимо, що при дослідженні місця події велике значення мають мікросліди, носіями яких є одяг потерпілого, предмети,

¹ Слідчий огляд: сутність, види, тактика проведення огляду місця події і тактика використання техніко-криміналістичних засобів та спеціальних знань / В. О. Комаха та ін.; заг. ред. В. О. Комаха. Донецьк: ІМА-прес, 2004. 396 с.

² Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: наук.-практ. посіб. / за ред. Н. І. Клименко. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 216 с.

використані злочинцем для нанесення тілесних ушкоджень. За допомогою вищевказаних слідів у подальшому може бути встановлений факт фізичного контакту потерпілого зі злочинцем, виявлено місце вчинення злочину або приховання трупа (якщо воно не збігається з місцем події), встановлення особи невідомого злочинця.

Проведене нами дослідження показує, що однією з вирішальних умов якісного розслідування насильницького зникнення людини є своєчасний виїзд на місце події (або на те місце де в останній раз бачили потерпілого, або на яке вказав заявник) профільної СОГ, яка складається із співробітників, що спеціалізуються на розслідуванні злочинів даної категорії.

На даний час існують різні точки зору з питання чисельного та персонального складу СОГ, яка виїжджає на огляд місця події за такими повідомленнями. Так, на думку одних дослідників, до її складу повинні входити слідчий – керівник групи, фахівець-криміналіст, оперативний працівник, інспектор-кінолог, дільничний офіцер поліції. На думку інших, досить участі у її роботі лише: слідчого прокуратури, співробітника карного розшуку та дільничного офіцера поліції [1]. При цьому, наголошено, що у деяких випадках СОГ повинен очолювати прокурор району чи прокурор-криміналіст [2; 3; 4].

Відповідно до Інструкції «Про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України для участі в проведенні огляду місця події», як спеціалістів для участі в цій слідчій дії слід залучати інспекторів-криміналістів, старших інспекторів-криміналістів, техніків-криміналістів, а в разі утворення секторів техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій – керівників зазначених секторів, які входять до структури відповідних органів досудового розслідування (інспектори-криміналісти). Цих спеціалістів залучають до огляду з метою надання консультативної допомоги слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок щодо порядку й особливостей виявлення, вилучення, закріплення та пакування слідів, об'єктів-слідоносіїв, окреслення можливостей дослідження виявлених слідів, об'єктів, речей, документів тощо. Інспектор-криміналіст має надавати допомогу слідчому в описуванні специфічних ознак (виду та кількості виявлених слідів, їх локалізації, способу виявлення тощо) [5].

¹ Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Київ : Ін Юре, 2011. 736 с.

² Бахін В. П., Волобуєва О. О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час огляду місця події (збір інформації про особу, що скоїла злочин): наук.-практ. реком. Донецьк: ДЮІ, 2005. 71 с.

³ Гордін Л. Я. Слідчо-оперативна група: проблеми створення та діяльності: монографія. Харків: ФІНН, 2009. 192 с.

⁴ Письменний Д. П. Розслідування злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою: правові й організаційні засади: монографія / Д. П. Письменний, В. М. Федченко. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т. внутр. справ, 2006. 204 с.

⁵ Інструкція про порядок використання правоохоронними органами можливостей Національного центрального бюро Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів: затв. наказом МВС України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Держкомкордону України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України від 9 січ. 1997 р. № 3/1/2/5/2/2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0054-97#Text>

З нашої точки зору, викладений склад СОГ не враховує обов'язковість участі лікаря-спеціаліста у галузі судової медицини, а при неможливості його участі іншого лікаря для зовнішнього огляду слідів на місці події.

У свою чергу, аналіз матеріалів вивчених кримінальних проваджень про розслідування насильницького зникнення людини, дозволяє проаналізувати склад СОГ, що проводила огляд місця події. Так, у 92 % випадків до її складу входили слідчий та експерт-криміналіст, у 84 % випадків, крім вищезазначених – оперуповноважений карного розшуку, у 83 % – судмедексперт, у 54 % – дільничний офіцер поліції, у 35 % – прокурор, у 22 % – інші спеціалісти (Додаток А). З приводу зазначеного варто відзначити, що, на нашу думку, до складу СОГ у кримінальних провадженнях про злочини даної категорії в обов'язковому порядку разом з судмедекспертом повинен входити дільничний офіцер поліції. Відомо, що він постійно за родом своєї діяльності спілкується з місцевим населенням, обізнаний про виниклі у цьому середовищі конфлікти, знає, до кого звернутися за потрібною слідству інформацією, позаяк проведені ним опитування, на наш погляд, будуть найбільш інформативні. На підтвердження цього наведемо такий приклад зі слідчої практики. *Так, 8 листопада 2019 р. надійшло повідомлення громадянки Б., 1985 р.н., уродженки м. Бердянська Запорізької області, громадянки України, тимчасово не працює, в декретній відпустці, раніше не судима, про те що 27 серпня 2014 р., представники незаконного збройного формування так званої «Донецької народної республіки» діючи умисно, застосовуючи фізичне насильство незаконно затримали та позбавлений волі гр-на Х. 1981 р.н., громадянина України, та незаконно утримують в невідомому місці по теперішній час [1].*

У такій ситуації огляд місця події проводити не доцільно, так як пройшло забагато часу з моменту зникнення (5 років), однак варто провести опитування дільничного офіцера поліції про обставини події.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень показує, що основною причиною неякісного огляду місця події, часто буває дезорганізація роботи на місці події, викликана прибуттям великої кількості осіб, безпосередньо не беручих участі в огляді, а також керівників правоохоронних органів різного рангу. Для усунення зазначеного недоліку, на нашу думку, необхідно, щоб вимоги та вказівки слідчого на місці події виконувалися усіма особами, незалежно від займаної посади. У свою чергу, слідчий перед виїздом на місце події зобов'язаний упевнитися у повному складі співробітників, необхідних для повноцінної та результативної роботи СОГ.

Проведене дослідження показує, що у ході огляду місця події дуже рідко використовуються такі науково-технічні засоби, як пошукові прилади (всього у 11 % випадків) та відеозапис (у 17 %), дуже рідко вилучаються запахові сліди для проведення у подальшому одорологічної експертизи (0,5 %). В якості

¹ Кримінальне провадження № 1201905000000612000. Волноваський відділ поліції ГУНП в Донецькій області.

основного засобу фіксації при проведення даної СРД у 100 % випадків застосовується фотографування.

Поділяючи думку ряду вчених, ми також вважаємо, що значно скоротити час роботи з огляду місця події та підвищити його якість дозволяє диктування слідчим тексту протоколу огляду на диктофон з наступною роздруковкою або складанням протоколу огляду під диктування. Виграш у часі у цьому випадку, як показує експеримент, досягає 30 %. Це скорочує витрату слідчим часу на технічну роботу [1, с. 97]. Останнє має важливе значення, так як у 94 % випадків тривалість огляду місця події віднімає у членів СОГ близько 5 годин часу.

З урахуванням даних, отриманих під час огляду місця події, слідчий оперативно висуває версії про подію, що відбулася, про осіб, які вчинили злочин, організовує невідкладні оперативні заходи щодо розшуку та затримання злочинців, планує проведення розслідування.

Під час розслідування насильницького зникнення людини важливе значення має своєчасне та якісне проведення *допиту* (100 % кримінальних проваджень). У ст. 224–227 КПК України регламентовано порядок проведення допиту. На етапі підготовки до проведення цієї СРД необхідно визначити коло осіб, які підлягають допиту за фактом насильницького зникнення, з огляду на обставини кримінального провадження; черговість проведення допитів, місце їх проведення, спосіб виклику на нього; визначити та забезпечити явку осіб, які повинні бути присутніми під час допиту; з'ясувати, які засоби фіксації перебігу й результатів допиту доречно застосувати, підготувати необхідні матеріали кримінального провадження; скласти план допиту. Предмет допиту залежить як від процесуального статусу допитуваного, так і від того, якою інформацією він володіє. Під час розслідування цієї категорії злочинів першочергово допиту підлягає особа, яка заявила про зникнення члена своєї сім'ї або знайомої особи, родичі, сусіди, друзі, знайомі, колеги безвісно відсутньої особи. Залежно від обставин у конкретному кримінальному провадженні, може постати необхідність у допиті інших осіб [2, с. 55, с. 111–112].

Допит заявника та інших очевидців про джерела повідомленої інформації та відомих йому обставин злочину. Умови цієї слідчої ситуації вказують слідчому, що доцільно почати збір інформації про те, що трапилося з допиту заявника. У такій ситуації допит очевидців злочину для слідчого – є перша дія, спрямована на встановлення злочинної події. Першочерговість таких допитів у подальшому дозволяє слідчому уявити цілісну «картину» вчиненого злочину.

У зв'язку з цим, особливо при розслідуванні кримінальних проваджень насильницького зникнення людини є важливим допит таких осіб.

¹ Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: наук.-практ. посіб. / за ред. Н. І. Клименко. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 216 с.

² Мазурок О. Я. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з безвісним зникненням особи. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 23–24 жовт. 2015 р.). Запоріжжя, 2015. С. 128–131.

Під час досудового розслідування допиту належить визначальне місце: з усього бюджету часу, що витрачається слідчим на проведення СРД, інших процесуальних дій, на допит витрачається понад 80 %. Допит розглядають як процес передачі слідчому особою, що допитується, інформації про подію, яка розслідується, або про пов'язані з нею обставини й осіб. Але, як спосіб отримання відомостей від особи, якій відомі дані, що цікавлять слідство, допит виступає лише в інформаційному плані. На практиці – це одна з найбільш складних СРД. Складність допиту визначається не тільки тим, що слідчому нерідко протистоїть особа, яка не бажає давати показання, але і тим, що у показаннях добросовісної особи, яка допитується, можуть міститися помилки, перекручування і вигадки, які необхідно виявити і врахувати на шляху встановлення об'єктивних обставин кримінального провадження. Допит вимагає від слідчого високої професійної майстерності [1, с. 24].

Допит – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є одержання показань від особи, яка володіє відомостями, що мають значення для розслідуваного кримінального правопорушення. Допит можна охарактеризувати як процес передачі інформації про розслідуване кримінальне правопорушення, пов'язані з ним обставини і людей. Ця інформація надходить до допитуваного в момент сприйняття ним тих або інших явищ або предметів, запам'ятовується і потім при допиті відтворюється і передається слідчому [2, с. 241].

Головне завдання слідчого при допиті свідків – заявників та очевидців подвійна: він повинен піклуватися про те, щоб все при допиті було з'ясовано, і ні одна суттєва обставина не була оминута увагою; також він повинен звертати увагу на те, щоб все, про що свідчив допитуваний, було правдою. Для досягнення правдивих показань слідчому доводиться долати перешкоди, помітні у двох аспектах. Або свідок має намір сказати правду, але не говорить її, тому що неправильно зрозумів те, про що знає, або по якомусь іншому непорозумінні, або ж свідок має прямий намір дати завідомо неправдиве показання. В обох випадках для запобігання виникаючих труднощів потрібні різні прийоми. На нашу думку, найбільш серйозні труднощі першого виду і протистояти їм значно важче. Як свідчить практика, досить складно з'ясувати в процесі допиту, коли заявник бажає дати правдиві свідчення. Перш за все, із загальної точки зору, слід зазначити, що у повсякденному житті сама звичайна подія сприймається людьми неоднаково, так само як неоднаково утримується в пам'яті і неоднаково передається від одного іншому. У цьому неважко переконатися при порівнянні оповідань кількох осіб, про подію, вчинену у їх присутності. Таке різночитання виникають у зв'язку з тим, що кожен сприймає й акцентує свою увагу лише на тих моментах, які вважає важливими.

Зокрема, під час допиту заявника необхідно з'ясувати повні анкетні дані про особу, яка зникла із застосуванням насильства (прізвище, ім'я та по батькові, дата і місце народження, місце роботи або навчання). Слід установити

¹ Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология: учеб. пособ. Харьков: Консул, 1999. 157 с.

² Криміналістика: підручник / за ред. В. В. Тіщенко. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2017. 556

вік, зріст, розміри взуття, одягу та головного убору, групу крові, стан фізичного і психічного здоров'я (можливі перенесені захворювання), стан зубів, особливості зовнішності та характерні прикмети (татуювання, сліди від перенесеної хірургічної операції, тілесних ушкоджень, ампутацій, фізичні недоліки, вади розвитку). Варто уточнити риси характеру зниклої особи, її спосіб життя, наявність шкідливих звичок (уживання алкоголю, наркотичних засобів, куріння), релігійні переконання, відносини зі знайомими, друзями, інформацію про судимість, наявність інтимних зв'язків, настроїв напередодні зникнення, можливу мету залишення місця мешкання (від'їзду), місце, куди особа планувала прибути, тощо.

З'ясуванню підлягає точний час залишення місця мешкання (від'їзду) особи (години та хвилини), можливий напрямок і шлях пересування. Встановлюють наявність документів, грошей (сума), інших цінних речей у момент зникнення особи, а також дрібних речей (запальничок, ключів). Уточнюють дані про наявність у розшукуваного мобільного телефону, його номер та IMEI. Обов'язково встановлюють, чи всі речі, які належать безвісно відсутній особі, наявні, а які речі (зокрема документи, гроші) залишилися за місцем мешкання або роботи особи, хоча зазвичай мали б бути при ній. Доречно з'ясувати, як часто користувалася зникла особа комп'ютерною технікою, чи мала свою сторінку в соціальних мережах Інтернет. Слід дізнатися адресу електронної пошти безвісно відсутньої особи. Вставивши електронні адреси користувачів, з якими листувалася особа, можна знайти домашню сторінку цього користувача, отримати відомості або згадування про нього на інших WEB-сторінках. Там можливо знайти ім'я власника адреси, його фото, навіть його контактний телефонний номер [1].

Встановлення та допит свідків про насильницьке зникнення людини. Аналіз кримінальних проваджень показує, що насильницьке зникнення людини, як правило, ретельно готується. Незважаючи на те, що ці злочини найчастіше вчинюються у присутності свідків-очевидців, встановити останніх можливо не в усіх випадках, що обумовлено наступними обставинами: по-перше, викрадачі прагнуть звести до мінімуму небезпеку появи очевидців (намагаються вчиняти викрадення в малолюдних місцях, здійснюють його швидко, тобто, витрачають на захоплення і переміщення викраденого якомога меншу кількість часу, використовують «маскування поведінки»); по-друге, через почуття страху громадяни не бажають брати участь у кримінальному провадженні як свідки.

У першу чергу встановлюють: а) очевидців злочину; б) осіб, яких незадовго до злочину бачили поруч з місцем події або у компанії зниклого; в) знайомих потерпілого і (або) злочинця (родичів, друзів, співмешканців), обізнаних про його спосіб життя, розпорядок дня, останні наміри, зв'язки, проблеми та конфлікти; г) сусідів потерпілого; д) тих, хто бачив потерпілого незадовго до зникнення та може пояснити, з ким і куди він прямував або де знаходився.

¹ Мазурок О. Я. Криміналістичне забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісно відсутніх осіб: дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 255 с.

Специфіка вчинення такого виду злочинів дозволяє виділити наступні категорії свідків. У 34 % вивчених нами кримінальних провадженнях як свідки були допитані сусіди, родичі знайомого та ін.; 23 % особи, яким пред'являлися вимоги про виплату викупу за звільнення викраденого; у 7 % – були встановлені і допитані очевидні спостереження за жертвою, яке здійснювалося викрадачами перед її викраденням; у 29 % – очевидці захоплення потерпілого; у 7 % – очевидці насильницького утримання викраденого (Додаток А).

Особами, яким пред'являються вимоги про виплату викупу, найчастіше є родичі і близькі викраденого. При допиті цих осіб, насамперед, з'ясовується, від кого і за яких обставин їм стало відомо про викрадення; які події передували цьому; чи не спостерігали вони чого-небудь незвичного в настрої і поведінці викраденого (дратівливість, зміна у зв'язку з цим звичного розпорядку дня, відмова від раніше запланованих заходів тощо); чи не розповідав викрадений перед зникненням про погрози, вимагання, стеження за ним; чи не помічали допитувані спостереження за викраденим тощо.

Потім у допитуваного з'ясовують, хто і в якій формі висунув вимоги про викуп. Якщо це робилося по телефону, варто поставити запитання про те, коли надійшов дзвінок, чим до цього займався допитуваний, з ким перебував, чи не могли викрадачі здійснювати за ним спостереження. Бажано одержати показання про те, що саме говорили викрадачі з дослівним відтворенням їх фраз.

У випадках, коли викрадачі заявляли свої вимоги при особистій зустрічі, у цієї категорії свідків встановлюються обставини зустрічі з викрадачами або їх посередниками, зі з'ясуванням запитань, чи була зустріч заздалегідь призначена, якщо так, то яким чином; як і звідки з'явилися викрадачі; як свідок впізнав їх; хто перший і як почав розмову; які вимоги пред'являлися їй в якій формі; як на них реагував свідок; чим закінчилася зустріч.

Якщо в ході переговорів викрадачам були передані гроші або інші цінності, допитуваному ставляться запитання про те, як збирався викуп; хто може це підтвердити; як були упаковані передані предмети; за яких обставин передавалися.

У процесі допиту свідків, які виявилися очевидцями спостереження за жертвою злочину, що здійснювалося перед її викраденням, необхідно з'ясувати, коли вони помітили спостереження за викраденим, хто і яким чином його здійснював: прикмети цих осіб, їх кількість, характер і зміст дій, що виконувалися ними, чи використовувався при цьому автотранспорт, інші технічні засоби і які саме тощо. Важливо встановити, де знаходилися зазначені особи, хто міг їх ще бачити, які сліди вони могли залишити. Якщо допитуваний розмовляв із суб'єктами спостереження, то про що, чи пояснювали вони причини своєї поведінки, якщо так, то яким чином тощо. Іншими словами, при допитах такого роду осіб основним тактичним прийомом є максимальна деталізація показань [1, с. 85].

¹ Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинів : курс лекцій / В. К. Весельський, А. В. Іщенко, В. С. Кузьмічов, Д. Б. Сергєєва, Ю. М. Черноус. Київ : ХмЦНП, 2011. 178 с.

Слід зазначити, що спостереження може полягати не тільки у прихованому стеженні, супроводі потерпілого, але й у розпитуванні сусідів, близьких, колег по службі з метою встановлення розпорядку дня, маршруту пересування потерпілого в різний час, обстановки на різних ділянках його переміщення – наявності людей, що можуть перешкодити реалізації задуму викрадачів. Тому до проблем допиту розглянутої категорії свідків належить з'ясування питання про ознаки, за якими очевидець визначив, що за потерпілим здійснюється спостереження. Зробив він такий висновок після того як довідався про викрадення жертви або йому здалася підозрілою поведінка спостерігачів.

Необхідно вказати, що більшість свідків не завжди можуть назвати ознаки такого роду поведінки, дати пояснення власним висновкам. У зв'язку з цим їм необхідно ставити запитання про те, на якій відстані знаходилися суб'єкти спостереження від потерпілого, як і навіщо вони рухалися за ним, як поводитися, коли потерпілий зупинявся, повертав, заходив до якихось приміщень, а потім виходив з них. Підозрілою, з погляду свідка, може бути поява якихось, раніше незнайомих йому осіб безпосередньо перед викраденням, спроби таких осіб приховати, закрити обличчя при зустрічі з людьми, відвернутися від них, змінити напрямок руху, сховатися тощо.

Свідки, які розмовляли з такими особами, можуть звернути увагу на пояснення причин інтересу до потерпілого, що не відповідають властивостям його особи або обстановці розмови. Наприклад, особи, які з'ясовують місце проживання або роботи потерпілого, можуть назватися його родичами, хоча свідкові точно відомо, що у потерпілого таких родичів не має.

У свідків, які були очевидцями захоплення потерпілого з'ясовується, де вони знаходилися в момент захоплення; на якій відстані від учасників події перебували; чи були між ними якісь об'єкти, що перешкоджали сприйняттю дій нападників і потерпілого; з якого моменту спостерігали напад – із самого початку, або, коли відносно потерпілого вже чинилося насильство.

Якщо свідок спостерігав подію із самого початку, йому ставиться запитання про те, що робив потерпілий у момент, коли з'явилися викрадачі; чи визначили вони жертву самі, або хтось подав їм сигнал; як вони вступили в контакт; про що говорили, чи висловлювали погрози, вимоги про що-небудь тощо. Далі йому пропонується розповісти про те, як почали здійснюватися насильницькі дії – у відповідь на відмову потерпілого виконати вимоги нападаючих або без будь-яких видимих причин; у чому полягало насильство; чи чинив потерпілий опір; куди направилися нападники з жертвою; які сліди залишилися або могли залишитися на місці злочину.

Коли в нападі брало участь декілька осіб, у свідків необхідно одержати відомості про роль, виконувані дії і прикмети кожного з них.

Велику групу свідків у вивчених нами кримінальних справах склали очевидці пред'явлення родичам або близьким потерпілих вимог, із задоволенням яких пов'язувалося звільнення викраденого, а також очевидці передачі викупу викрадачам. Таким свідкам ставляться запитання про те, як вони опинилися в місці, де викрадачами пред'являлися вимоги – чи були вони спеціально запрошені родичами або близькими потерпілих, іншими особами, або виявилися

там випадково; звідки з'явилися викрадачі; як вони представилися; що говорили, чи висловлювалися ними погрози; які вимоги ними пред'являлися; чи висловлювали невдоволення з приводу присутності сторонніх; на чому закінчилася зустріч; куди пішли (поїхали) викрадачі. У ході допиту необхідно спробувати встановити, про що дослівно говорили учасники переговорів.

Якщо викрадачі невідомі свідкові, ставляться запитання про ознаки їх зовнішності для подальшого вирішення питання про їх впізнання.

Коли свідок був присутнім при телефонних переговорах з викрадачами, потрібно з'ясувати, чи був дзвінок несподіваним для родичів або близьких потерпілого, або вони чекали його; про що говорили співрозмовники; чи виявляли вони занепокоєння; чи просили про щось; чи намагалися сперечатися; про що, зрештою, була досягнута домовленість; чи не здалася свідкові підозрілою їх поведінка після цієї розмови.

Якщо родичі або близькі потерпілого приховували його викрадення, то як пояснювали телефонний дзвінок; як змінилася після цього їх поведінка і стан.

Крім допитів свідків-очевидців викрадення, великого значення також набувають допити колег по службі, сусідів, знайомих і родичів потерпілих. У цих осіб з'ясовують: інтереси потерпілого, його характер, особливості поведінки, наявність хвороб, ставлення до спиртного і наркотиків; з ким він дружив (спілкувався, проводив дозвілля); з ким у нього були ворожі або неприязні стосунки, з чим були пов'язані, в чому проявлялися; хто міг бути зацікавлений у його викраденні; коли і з ким останній раз бачили потерпілого, які плани, наміри у нього були в день перед викраденням; за яких обставин свідок довідався про викрадення; прикмети викраденого (його одягу і речей, що знаходилися при ньому), чи були при ньому гроші, документи, цінності.

При спілкуванні з родичами і близькими викраденого необхідно враховувати стан їх психіки, проявляти тактовність, вживати заходів до нейтралізації негативних емоцій. Доцільно ставити більше контрольних і перевірочних запитань. Особливу увагу варто приділяти з'ясуванню оточення викраденого і його близьких, поведінці їх родичів і знайомих.

Іноді родичі викраденого відмовляються давати показання для протоколу, але повідомляють деякі відомості в усній формі. Тому в цих випадках не доцільно наполягати на негайній дачі ними показань, у низці випадків потрібно тимчасово обмежитися бесідою і відкласти допит.

Якщо про обставини злочинної події розповідав один із викрадачів, бажано з'ясувати, чи не повідомляв він, хто був організатором злочину; як був обраний потерпілий; хто дав відомості про нього; хто здійснював спостереження за жертвою; як здійснювався напад і захоплення викраденого; куди і яким чином він доставлявся для насильницького утримання; в яких умовах утримувався і де; чи застосовувалося відносно нього фізичне і психічне насильство; кому, де і які пред'являлися вимоги, за виконання яких давалася обіцянка звільнення викраденого; чи були виконані умови викрадачів; де і як відбулася передача викупу і звільнення викраденого; яка роль у злочині оповідача та інших учасників; яка частина з отриманого викупу йому дісталася тощо.

У ситуаціях, коли свідок одержав інформацію від потерпілого, бажано, крім докладних показань, про те, що розповідав потерпілий про обставини його викрадення й утримання, з'ясувати, чи не розповідав останній про події, які передували злочинів: чи не виникало у нього конфліктів з ким-небудь; чи не одержував він погроз; чи не помічав за собою спостереження; чи не було незвичних телефонних дзвінків, відвідувань; чи не відбувалося дивних, малозрозумілих подій тощо.

Варто підкреслити важливу, на наш погляд, тактичну особливість «яка полягає в тому, що якщо в ході допиту свідка у слідчого виникають будь-які підозри щодо причетності допитуваного або іншої особи у вчиненні нею злочину, то ні в якому разі не можна висловлювати їх вголос. Найдоцільніше в даній ситуації докладно зафіксувати ці свідчення в протоколі допиту, а потім забезпечити їх перевірку. У разі їх підтвердження, у слідчого з'являється хороша перспектива швидкого розслідування кримінального провадження.

Свідки, які підлягають первинному допиту, встановлюються з урахуванням обстановки та обставин вчинення злочину. При відсутності відомостей про конкретних осіб, які мають необхідну інформацію про те, що сталося, пошук свідків доводиться вести серед широкого кола людей. Допитувати кожного з них недоцільно – це досить довго та неефективно, а тому спочатку проводяться опитування, що носять характер розшукових дій. Зазвичай це короткі неформальні бесіди. Якщо з'ясується, що опитуваний має відомості, які можуть виявитися істотними для кримінального провадження, працівник поліції повідомляє про це слідчому. Допит такої особи слідчий проводить сам або доручає його оперативним працівникам.

Можливі такі слідчі ситуації, що складаються під час допитів названих осіб:

1. свідок дає показання, що відповідають обставинам кримінального провадження, які слідчий вважає встановленими (82 % випадків);
2. показання свідка непослідовні, не відповідають обставинам того, що сталося, які слідчий вважає встановленими (11 %);
3. свідок заявляє, що обставини, які цікавлять слідство йому не відомі або йому не вдається їх згадати (7 %).

Перша слідча ситуація є найбільш сприятливою і не викликає труднощів з точки зору досягнення цілей проведення даної СРД. Разом з тим не слід забувати, що допит, як своєрідна форма спілкування того хто допитує та допитуваного, неминуче тягне за собою виникнення у людей, що спілкуються (у більшій мірі допитуваного) деякої напруги, стресу. Без урахування цього чинника, без прийняття з боку слідчого заходів до нівелювання його впливу може не дати потрібних результатів [¹, с. 50].

Більшого професіоналізму вимагає від слідчого проведення допиту в умовах другої зазначеної слідчої ситуації. У разі, якщо у показаннях свідка мають місце прогалини та неточності, слідчому необхідно вжити заходів до їх

¹ Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): монографія. Харків: Правник-НАВСУ, 1999. 126 с.

усунення, характер застосовуваних при цьому тактичних прийомів залежить від причин виникнення таких невідповідностей та прогалин: небажання допитуваного дати повні та правдиві свідчення або його помилки, що може бути встановлено шляхом використання спеціально розроблених у криміналістиці методів. Небажання свідка (потерпілого) повідомити достовірні та повні відомості щодо злочинної події може бути викликано різними мотивами. У кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення людини, найбільш характерний зв'язок неправдивих показань свідка з прагненням останнього не допустити притягнення до відповідальності родича або знайомого. При цьому спотворення обставин того, що сталося може мати місце як при першому допиті свідка, так і після певного часу, коли допитуваний, усвідомлюючи можливість залучення заподіювача шкоди до кримінальної відповідальності та не бажаючи цього, змінює свої показання з метою зменшити ступінь його провини у вчиненому.

У кримінальних провадженнях, пов'язаних із насильницьким зникненням людини, свідки нерідко вагаються з пригадування обставин того, що сталося у силу свого стану в момент сприйняття місця події. У значній кількості випадків злочинних посягань такого роду свідок знаходиться у стані алкогольного сп'яніння, яке має суттєвий вплив на процес сприйняття та запам'ятовування обставин злочинної події. У такого роду ситуаціях слідчому необхідно з'ясовувати причини, з яких допитуваний заявляє про неможливість дати пояснення щодо обставин, що з'ясовуються. При труднощах з спогадом обставин злочинної події можуть застосовуватися тактичні прийоми, спрямовані на активізацію пам'яті допитуваного. При з'ясуванні небажання свідка повідомити відомі йому відомості необхідно застосовувати тактичні прийоми, спрямовані на спонукання допитуваного до дачі показань: роз'яснення серйозності наслідків такої поведінки, звернення до позитивних якостей особистості допитуваного та ін.

Щодо проведення СРД, якщо особа зникла на території не підконтрольній Україні, якщо особа, яка підозрюється у вчиненні злочину насильницького зникнення, виявляється на території, що знаходиться під юрисдикцією держави-учасниці, і якщо ця держава не видає зазначеної особи чи не передає її іншій державі згідно зі своїми міжнародними зобов'язаннями або міжнародному кримінальному судові, чю юрисдикцію вона визнає, то вона передає справу своїм компетентним органам для кримінального переслідування (ст. 11 Конвенції). У разі встановлення місцеперебування насильницько зниклої людини на території іншої держави, або на території не підконтрольній Україні вона оголошується в розшук відповідно до положень Міжнародної Конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (2006 р.) [1] та Закону України

¹ Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: Закон від 17 черв. 2015 р. № 525-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/525-19#n2>

«Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» (2018 р.) [1] (див. п. 2.3 монографії).

У разі встановлення особи підозрюваного, який перебуває на території іншої держави, або на території непідконтрольній Україні (у 89 % кримінальних провадженнях) така СРД як проведення допиту здійснюється у двох формах:

1) виклик зазначених осіб на підставі запиту про міжнародну правову допомогу, сприяння їх прибуттю, проведення допиту компетентними органами запитуючої держави;

2) допит зазначених осіб на підставі запиту про міжнародну правову допомогу компетентними органами запитуваної держави.

Допит та інші форми отримання показань учасників кримінального провадження регламентуються міжнародними договорами України. Наприклад, Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року веде мову про виконання судових доручень, які стосуються допиту, ставки віч-на-віч щодо свідка, експерта (ст. ст. 7-12) [2].

Мінська конвенція 1993 року з Протоколом 1997 року до неї передбачає надання правової допомоги шляхом «допиту сторін, третіх осіб, підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, свідків, експертів» (ст. 6). Стаття 9 регламентує порядок виклику свідків, потерпілих, цивільних позивачів, цивільних відповідачів, їх представників, експертів.

Відповідно до ч. 1 ст. 566 КПК України особу, яка перебуває за межами України, для провадження слідчих чи інших процесуальних дій на території України викликають повісткою на підставі запиту (доручення) про міжнародну правову допомогу. У свою чергу, допит підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, його представника у порядку міжнародної правової допомоги регламентований ст. 552 КПК України у формі запиту про міжнародну правову допомогу [3].

Слід зауважити, що виконання запитуваних українським органом досудового розслідування процесуальних дій із додержанням українського процесуального законодавства для компетентних органів іноземних країн є досить складним. Особливо це стосується держав, в яких кримінальний процес значною мірою відрізняється від українського. Тому навіть при дотриманні українською стороною при складенні запиту усіх вимог немає гарантій того, що запит буде виконано іноземним компетентним органом повною мірою відповідно до законодавства України. Порушення ж вимог процесуального законодавства України при виконанні запиту може призвести до того, що докази, отримані при наданні правової допомоги, будуть визнані

¹ Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон від 12 лип. 2018 р. № 2505-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19>

² Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: рішення Організації Об'єднаних Націй від 20 грудня 2006 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154

³ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

недопустимими.

Відповідно до ч. 2 ст. 550 КПК України відомості, що містяться в матеріалах, отриманих у результаті виконання дій, передбачених у запиті про міжнародне співробітництво, органами іноземної держави та за процедурою, передбаченою законодавством запитуваної держави, не потребують легалізації і визнаються судом допустимими, якщо під час їх отримання не було порушено засади справедливого судочинства, права людини і основоположні свободи.

З огляду на викладене вважаємо за доцільне рекомендувати слідчим і прокурорам звертатися до компетентних органів на невідконтрольній Україні території із проханням виконати запит за процедурою, визначеною чинним кримінальним процесуальним законодавством України, лише у разі нагальної потреби у цьому.

Зміст ч. 1 ст. 553 КПК України вказує на те, що під час отримання міжнародної правової допомоги доказ може бути отриманий в результаті виконання запиту про міжнародну правову допомогу. Необхідно пам'ятати, що докази та відомості, одержані від запитуваної сторони в результаті виконання запиту про міжнародну правову допомогу, можуть бути використані лише у кримінальному провадженні, якого стосувався запит, крім випадків, коли досягнуто домовленостей про інше із запитуваною стороною. У ч. 2 ст. 553 КПК України міститься застереження, що відомості, які містяться в матеріалах, отриманих внаслідок виконання запиту про міжнародну правову допомогу, не можуть визнаватися судом допустимими, якщо запит компетентного органу України був переданий запитуваній стороні з порушенням передбаченого порядку, встановленого цим Кодексом або міжнародним договором України.

Однак, у вивчених кримінальних провадженнях такий запит на проведення СРД у 99 % ігнорувалася.

3.2. Тактико-криміналістичне забезпечення проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування насильницького зникнення людини

Насильницьке зникнення людини у 92 % випадках вчиняється таємно, з додержанням конфіденційності спілкування, причому злочинці майже не залишають слідів, що мають значення для слідства, а можливість фіксування події злочину значно ускладнена. Усе вищезазначене окреслює актуальність і необхідність дослідження особливостей виявлення та розслідування насильницького зникнення людини шляхом проведення НСРД.

КПК України 2012 р. запроваджує нові підходи й способи діяльності правоохоронних органів, розширює їх можливості щодо отримання інформації про злочин і злочинця та забезпечує досягнення позитивних результатів. Серед них розширення можливостей слідчого завдяки об'єднанню слідчої та розшукової діяльності та запровадження нових засобів збирання доказів – НСРД. Одночасно з прийняттям КПК України внесено зміни та доповнення до 75 законів України, у

тому числі до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Законодавець звужив підстави для проведення ОРД і доповнив кримінальне провадження інститутом «негласні слідчі (розшукові) дії (глава 21 КПК України)» [1, с. 18; 2]. Зокрема, ч. 1 ст. 246 КПК України визначено, що НСРД – це різновид СРД, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України [3].

Їх негласність означає неочевидність, скритність слідчих (розшукових) дій, що проводяться, від осіб, які в них не беруть участь, у тому числі й від співробітників слідчих і оперативних підрозділів, але передусім від «об'єктів», відносно яких вони проводяться. Проведення СРД в такій формі покликане забезпечити збір відомостей про злочин і особу, що його вчинила, встановити її місцезнаходження і місцезнаходження речей і документів, що мають значення для кримінального провадження, попередити протидію розслідуванню злочину, забезпечити безпеку учасників кримінального судочинства і членів їх сімей в ситуаціях, коли проведенням «звичайних» СРД це здійснити неможливо тощо. Таким чином, НСРД «набули» ознак ОРЗ [4]. Револьюційним є і те, що результати НСРД за своїм доказовим значенням прирівнюються до тих, які були одержані в ході інших процесуальних дій – відбулась, так звана «процесуалізація» ОРД [5]

Досліджуючи понятійний апарат НСРД, Д. А. Нескоромний запропонував своє визначення як дії уповноваженого органу, що спрямовані на отримання (збирання) доказів, які неможливо отримати в інший спосіб, або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, крім випадків, передбачених КПК України, та проведення яких зумовлено наявністю достатніх приводів і підстав [6, с. 21]. Своєю чергою, А. Р. Омеляненко під терміном НСРД розуміє різновид слідчих (розшукових) дій, які проводяться слідчим по кримінальному провадженню, або за його дорученням – уповноваженими оперативними підрозділами та спрямовані на отримання або перевірку доказів у конкретному кримінальному провадженні та здійснюються у разі, якщо відомості про злочин і особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають

¹ Ударцов Ю. Протидія корупції та організованій злочинності в умовах дії нового Кримінального процесуального кодексу. *Вісник прокуратури*. 2012. № 12. С. 18–26.

² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

³ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

⁴ Татаров О. Ю. Прогалини в таємному, що стало відомим. *Закон і Бізнес*. 17.10-23.10.2015. № 42 (1236). URL: http://zib.com.ua/ua/119240-yak_udoskonaliti_pravovu_reglamentaciyu_neglasnoi_slidchoi_d.html

⁵ Яковенко М. О. Актуальні питання організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій. URL: <http://www.corp-iguvd.lg.ua/d130204.html>.

⁶ Нескоромний Д. А. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій працівниками СБ України при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 2. С. 20–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2014_2_7

розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України [¹, с. 139-140].

С. Р. Тагієв під інститутом НСРД розуміє різновид правозастосовної діяльності, що є видовим відносно кримінально-процесуального інституту слідчих (розшукових) дій, який використовує можливості оперативно-розшукової діяльності (оперативно-розшукові дії, заходи й методи), здійснюється у негласних формах уповноваженими державними органами або їх спеціальними (оперативними) підрозділами у сфері протидії кримінальна протиправність і службовими особами (слідчими) з метою забезпечення нормального функціонування громадянського суспільства та його публічно-владного інституту – правової держави [², с. 11]. Дане визначення, на наш погляд, є досить «широким», оскільки поєднує в собі не лише інститут НСРД, а й оперативно-розшукову діяльність.

Більш повно, на нашу думку, з приводу поняття НСРД висловилися О. А. Білічак, на переконання якого, такими є дії суб'єктів досудового розслідування на визначених законом підставах із застосуванням спеціальних засобів і методів, відомості про які становлять державну таємницю, що полягають у негласному спостереженні та (або) контролі за діями й поведінкою окремих осіб, річчю або місцем, здобутті зразків для порівняльного дослідження з метою отримання (збирання) доказів або перевірки вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, встановлення місцезнаходження осіб, котрі переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді чи суду та оголошені в розшук тощо [³, с. 202]. Між тим, дещо спірним є використання О. А. Білічак термінології «із застосуванням спеціальних засобів та методів, відомості про які становлять державну таємницю», оскільки не кожна НСРД передбачає застосування спеціальних засобів і методів, наприклад, НСРД, «Зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту», що полягає в отриманні відомостей з електронних інформаційних систем без обов'язкового застосування технічного обладнання. Як зазначив М. Л. Грібов, і ми цілком підтримуємо його думку, криміналістичне забезпечення НСРД – це система заходів з одержання максимальної ефективності цих дій для виконання завдань кримінального провадження [⁴, с. 39].

¹ Омеляненко А. С. Особливості підготовки та проведення негласних слідчих (розшукових) дій у виняткових та невідкладних випадках *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 1. С. 138–142.

² Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2015. 440 с.

³ Білічак О. А. Загальні положення про втручання в приватне спілкування за КПК України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 9–1. С. 201–204.

⁴ Грібов М. Л. Зміст криміналістичного забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 35–41.

НСРД є новим інструментом для роботи з матеріальними й ідеальними джерелами інформації. Запровадження цього інституту розширило пошукові можливості слідчого, які використовує НПУ під час розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого.

Таким чином, на нашу думку, *НСРД під час розслідування насильницького зникнення людини слід визначити як СРД, які здійснюються уповноваженим суб'єктом із застосуванням спеціальних засобів або методів з урахуванням визначених законом підстав у розслідуванні встановлення місцеперебування людини та її звільнення, яка уважається незаконно арештована, затримана, викрадена чи позбавлена волі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, і відмовляються визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, встановлюються та скасовуються відповідно до законодавства, а результати їх проведення можуть використовуватись у кримінальному судочинстві.*

НСРД проводяться:

1. Слідчим особисто (зняття інформації з електронних інформаційних систем або їх частин, доступ до яких не обмежується її власником – ч. 2 ст. 264 КПК України, негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження – ст. 274 КПК України тощо). Протокол про хід і результати проведення складає слідчий.

2. Слідчим спільно з уповноваженими оперативними підрозділами (зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж – ст. 263 КПК України тощо). Слідчий не приймає участі на певних етапах проведення НСРД, наприклад, не здійснює технічне зняття інформації. Проте отримує рапорти, довідки-меморандуми від залучених до спільного проведення оперативних або оперативно-технічних підрозділів та на підставі їх дослідження, що є невіддільним етапом проведення цієї НСРД, складає протокол.

3. Уповноваженим оперативним підрозділом на підставі доручення слідчого, прокурора (установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу – ст. 268 КПК України, контроль за вчиненням злочину – ст. 271 КПК України тощо). Працівник оперативного або оперативно-технічного підрозділу складає протокол про хід та результати проведеної ним особисто (можливо спільно з іншими оперативними працівниками) НСРД, користуючись при цьому повноваженнями слідчого.

4. Відповідний оперативний або оперативно-технічний підрозділ на підставі завдання уповноваженого оперативного підрозділу (зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж – ст. 263 КПК України тощо). Протокол про хід і результати НСРД складає: 1) уповноважений працівник оперативного підрозділу, керуючись при цьому повноваженнями слідчого на підставі рапортів, довідок-меморандумів тощо, наданих відповідним оперативним або оперативно-технічним підрозділом, що безпосередньо

здійснював захід; 2) слідчий, що давав доручення уповноваженому оперативному підрозділу. Вважаємо, що такий порядок складання протоколу є таким, що не відповідає загальним засадам фіксації кримінального провадження [¹, с. 32-42], про що йшлося вище.

Будь-який із перерахованих вище суб'єктів безпосереднього проведення НСРД може залучати до їх проведення інших осіб (ч. 6 ст. 246 КПК України). Так, до проведення накладення арешту на кореспонденцію залучаються працівники установи зв'язку, до «інших осіб» можна віднести потерпілого, свідка, залученого до дослідження інформації, знятої з телекомунікаційних мереж, зокрема, з метою роз'яснення ними змісту певних розмов між ним і, наприклад, підозрюваним. Іншою особою, що залучається до проведення НСРД є також власник, володілець місця, у якому здійснюється аудіо-, відеоконтроль у випадку, якщо слідчого цікавлять поведінка, розмови у цьому місці інших осіб, а розкриття форм і методів здійснення контролю власнику, володільцю є тактично доцільним щодо [², с. 137].

Відтак, НСРД може проводити слідчий або за дорученням уповноважений оперативний підрозділ.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень (додаток А) та слідчої практики (додатки Б, В), щодо досудового розслідування та виявлення кримінальних правопорушень насильницького зникнення людини, свідчить про те, що правопорушення цієї категорії нерідко вчиняються угрупованнями, до складу яких входять як окремі особи, так і службові особи органів державної влади, правоохоронних, судових та інших органів влади.

Специфіка початку досудового розслідування кримінальних правопорушень щодо насильницького зникнення людини полягає в тому, що внести відомості до ЄРДР виявлені кримінальні правопорушення можна лише за наявності достатніх фактичних даних, які вказують на насильницьке зникнення, а людини виступає об'єктом злочинного посягання, тобто лише після винесення відповідних відомостей за предикатним злочином.

Нерідко як окремі особи, так і угруповання при вчиненні насильницького зникнення людини, застосовують сучасні заходи протидії правоохоронним органам у виявленні та документуванні їх протиправної діяльності, а тому своєчасне виявлення підготовки і вчинення зазначених правопорушень лише кримінальними процесуальними і криміналістичними засобами або є неможливим, або недостатньо ефективним. Тому для швидкого, повного і неупередженого досудового розслідування зазначених кримінальних правопорушень важливе значення має ОРД. Вона посідає чільне місце і у кримінальному процесуальному доказуванні цих правопорушень, оскільки їй властиві специфічні форми й методи, що дозволяють таємно проникати в такі угруповання, виявляти протиправні задуми на стадіях їх виникнення, а також

¹ Сергеева Д. Б. Щодо визначення безпосереднього суб'єкта проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. Ч. 2. С. 34–42.

² Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні: навч.-практ. посіб. / С. С. Кудінов та ін. Харків: Оберіг, 2013. 344 с.

оперативно-розшуковими засобами на цій та послідуючих стадіях приготування та вчинення правопорушення їх документувати.

Прийнятий у 1992 р. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» зі змінами від 2012 р. [1] відкрив нові перспективи для використання в процесі доказування матеріалів, отриманих оперативним шляхом, вніс низку принципово нових положень у правові основи, теорію і практику збирання та дослідження доказів на стадії досудового розслідування. Виходячи зі змісту ст. 1 даного закону, завданнями ОРД є пошук та фіксація фактичних даних про фіктивне підприємництво з метою припинення правопорушень і в інтересах кримінального провадження.

КПК України 2012 року запроваджено новий порядок документування протиправної діяльності. Так, за наявності оперативної інформації про готування або вчинення злочину, пов'язаного з насильницьким зникненням людини, оперативний працівник складає рапорт про виявлене кримінальне правопорушення, що є підставою для внесення відомостей про цей факт до ЄРДР і початку досудового розслідування. Лише після цього, слідчий має право ініціювати проведення необхідних СРД та НСРД [2; 3, с. 61].

У разі необхідності провести НСРД, здійснення якої неможливе без оперативного забезпечення, слідчому слід рекомендувати спрямовувати доручення на її проведення з комплектом необхідних документів до уповноваженого оперативному підрозділу НПУ (який дає завдання з комплектом необхідних документів безпосередньо в підрозділи оперативної служби чи оперативно-технічних заходів). Протокол про результати проведення НСРД з відповідними додатками складається уповноваженим оперативним підрозділом.

Порядок взаємодії слідчих та співробітників оперативних підрозділів під час організації і проведення НСРД передбачає такі спільні заходи:

1) складання слідчим клопотання про надання дозволу на проведення НСРД (ч. 2 ст. 248 КПК України) та погодження його з прокурором (ч. 3 ст. 246 КПК України);

2) подання клопотання про надання дозволу на проведення НСРД слідчому судді, у межах територіальної юрисдикції якого перебуває орган досудового розслідування (голова чи інший визначений ним суддя апеляційних судів АРК, областей, м. Києва та Севастополя (ст. 247 КПК України);

3) розгляд клопотання слідчим суддею протягом шести годин з моменту отримання такого звернення за участі слідчого або прокурора (ч. 1 ст. 248 КПК України) і, якщо злочин відповідної тяжкості, за можливості отримати докази, які мають значення для провадження (ч. 3 ст. 248 КПК України), і неможливості

¹ Про оперативно-розшукову діяльність: Закон від 18.02.1992 р. № 2135-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: zakon.rada.gov.ua/go/2135-12.

² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

³ Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2015. 440 с.

отримати їх іншим шляхом (ч. 2 ст. 246 КПК України), постановлення ухвали про дозвіл на проведення НСРД;

4) складання слідчим у двох примірниках доручення на проведення НСРД на офіційному бланку органу досудового розслідування та надання його разом з ухвалою слідчого судді керівнику підрозділу внутрішньої безпеки, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення і у складі якого знаходяться оперативні підрозділи, уповноважені на її проведення;

5) визначення керівником оперативного підрозділу, під юрисдикцією якого перебуває місце вчинення кримінального правопорушення і у складі якого знаходяться орган розслідування та/або оперативні підрозділи, виконавця доручення слідчого (оперативні підрозділи поліції, інші оперативні підрозділи органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства) залежно від функціональних повноважень підрозділу та скерування доручення до виконання;

6) з урахуванням встановленого в ухвалі слідчого судді строку безпосереднє проведення НСРД підрозділом-ініціатором у взаємодії з підрозділом, який залучений;

7) виготовлення додатків до протоколу, упакування їх з метою надійного збереження, а також засвідчення підписами осіб, які виконували НСРД (ст. 105 КПК України);

7) ужиття співробітниками (працівниками) оперативних підрозділів необхідних заходів щодо забезпечення збереження і цілісності одержаних матеріалів у період до передачі їх прокурору;

8) складання уповноваженим працівником підрозділу-ініціатора протоколу за результатами проведення НСРД (ст. 252 КПК України), підготовка рапорту начальнику уповноваженого оперативного підрозділу та надання прокурору, зазначеному в дорученні, протоколу з додатками не пізніше 24 годин після його складання.

Аналіз практики доводить, що така форма взаємодії, як допомога оперативного підрозділу під час провадження НСРД у процесі виявлення, припинення та розслідування насильницького зникнення людини необхідна слідчому для провадження тих із них, що потребують значного обсягу роботи або додаткових гарантій для осіб, які беруть у них участь, а також, коли у зв'язку з НСРД, що проводиться, необхідне здійснення функцій, специфічно притаманних оперативним підрозділам. Відомі такі види допомоги оперативних підрозділів слідчому під час проведення НСРД у процесі виявлення, припинення та розслідування насильницького зникнення людини: безпосередня участь у НСРД; виконання спеціального завдання під час упровадження в організовану групу чи злочинну організацію під легендою прикриття з метою викриття її протиправної діяльності; профілактика і припинення порушень порядку під час провадження НСРД; оточування й охорона місця, приміщення або іншого володіння особи, де проводяться НСРД; застосування спеціальних знань працівниками оперативно-технічних підрозділів, які беруть участь у НСРД як спеціалісти. Спосіб допомоги під час проведення НСРД залежить від конкретних обставин

кримінального провадження, від СРД, що проводиться, та інших умов. Допомога буде ефективною, якщо слідчий заздалегідь роз'яснить оперативному працівнику завдання і порядок проведення НСРД [¹, с. 247–248].

Письмові доручення щодо проведення СРД, у тому числі НСРД, надані слідчим чи прокурором у межах кримінального провадження та їх компетенції, вказівки прокурора, ухвали та рішення слідчого судді, надані в установленому порядку, є обов'язковими для виконання співробітниками оперативних підрозділів [²].

Після того, як слідчий, прокурор надсилає доручення керівнику органу, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення і у складі якого знаходяться оперативні підрозділи, уповноважені на проведення НСРД (ст. 246 КПК України), керівник органу відповідно до відомчих нормативно-правових актів визначає виконавця – оперативний підрозділ (оперативні підрозділи) – і здійснює контроль за їх роботою у відповідності до відомчих нормативно-правових актів. Вказані підрозділи мають право використовувати спеціальні технічні засоби та конфіденційне співробітництво у встановленому порядку [³, с. 17].

Насамперед, керівники оперативних підрозділів повинні слідкувати, щоб уповноважені оперативні підрозділи не виходили за межі доручень слідчого, прокурора (ст. 41 КПК України). За необхідності вони зобов'язані повідомляти про виявлення обставин, які мають значення для кримінального провадження та вимагають нових процесуальних рішень слідчого, прокурора. Водночас під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітники уповноваженого оперативного підрозділу не мають права здійснювати процесуальні дії за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора.

За результатами виконання доручення оперативний співробітник складає рапорт із зазначенням доручення, що підлягало виконанню, залучених при цьому сил і засобів, а також результатів виконання.

Начальник уповноваженого оперативного підрозділу приймає рішення шляхом накладення резолюції на рапорті стосовно можливості направлення протоколу та додатків до нього прокурору чи вжиття заходів щодо належного виконання доручення. Протокол та додатки до нього не пізніше 24 год після складання надаються прокурору, зазначеному в дорученні. Матеріали, що можуть розшифрувати конфіденційні джерела отримання інформації, не надаються. Подальший контроль за проведенням НСРД керівниками

¹ Грибовський О. В. Взаємодія оперативних і слідчих підрозділів під час виявлення, припинення та розслідування тяжких злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 246–254.

² Про оперативно-розшукову діяльність: Закон від 18.02.1992 р. № 2135-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: zakon.rada.gov.ua/go/2135-12.

³ Скулиш Є. Д. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 2. С. 15–23.

оперативних підрозділів здійснюється після виконання відповідної НСРД [1, с. 214].

Важливим аспектом контролю за проведенням НСРД є контроль за дотриманням режиму секретності. Правову основу захисту інформації при проведенні НСРД становлять Закон України «Про державну таємницю», Порядок організації та забезпечення режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 р. № 1561-12, Звід відомостей, що становлять державну таємницю, затверджений наказом Служби безпеки України від 23 грудня 2020 р. № 383 та інші нормативно-правові акти.

Після завершення проведення НСРД прокурор складає постанову про прийняття рішення щодо розсекречення їх матеріалів. Постанова прокурора, який здійснює повноваження прокурора в конкретному кримінальному провадженні у формі процесуального керівництва, погоджується з керівником відповідного органу прокуратури. Керівник органу прокуратури надсилає керівнику органу, яким засекречено матеріали, клопотання, в якому зазначаються підстави для скасування грифа секретності, обліковий номер та назва матеріалів.

Керівник органу, де здійснено засекречування матеріалів, після одержання клопотання в максимально стислий строк, але не більше 10 діб, створює експертну комісію з питань таємниць, яка вирішує питання розсекречення матеріалів [2, с. 134].

Згідно з вивченими матеріалами слідчої практики, найчастіше у провадженнях досліджуваної категорії проводяться такі НСРД (додаток А): зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (83 %); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (72 %); здійснення спостереження за особою, річчю або місцем (35 %); аудіо-, відеоконтроль особи (31 %); зняття інформації з електронних інформаційних систем (28 %); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (17 %) тощо.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж є різновидом втручання у приватне спілкування, яке проводиться без відома осіб, які використовують засоби телекомунікацій для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження. Воно полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою, а також одержанні, перетворенні і фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст,

¹ Кислий А. М. Актуальні питання організації відомчого контролю за оперативно-розшуковою діяльністю. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 1 (29). С. 212–216.

² Денисенко М., Стрелюк Я. Окремі аспекти організації контролю за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2015. С. 130–135.

зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду). Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж поділяється на:

– контроль за телефонними розмовами, що полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), які передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюється;

– зняття інформації з каналів зв'язку, що полягає в негласному одержанні, перетворенні і фіксації із застосуванням технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, у відповідній формі різних видів сигналів, які передаються каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, що контролюються (ч. 1 ст. 263 КПК України). Підставами для проведення цієї НСРД є відомості, що особа, користуючись засобами телекомунікації, передає чи отримує інформацію, що має значення для досудового розслідування [1].

Алгоритм взаємодії слідчих, оперативних підрозділів та підрозділів ОРЗ під час організації та проведення цієї НСРД:

1. Складання слідчим клопотання про надання дозволу на проведення НСРД (ч. 2 ст. 248 КПК України) та погодження його з прокурором (ч. 3 ст. 246 КПК України).

2. Подання клопотання про надання дозволу на проведення НСРД слідчому судді, у межах територіальної юрисдикції якого перебуває орган досудового розслідування (відповідно до ст. 247 КПК України).

3. Розгляд клопотання слідчим суддею протягом шести годин з отримання такого звернення за участі слідчого (прокурора) (ч. 1 ст. 248 КПК) і, якщо злочин відповідної тяжкості, за можливості отримати докази, які мають значення для провадження (ч. 3 ст. 248 КПК України), і неможливості отримати їх іншим шляхом (ч. 2 ст. 246 КПК України), постановлення ухвали про дозвіл на проведення НСРД.

4. Складання слідчим у двох примірниках доручення на проведення НСРД на офіційному бланку органу досудового розслідування [2, с. 80; 3, с. 66].

5. Визначення керівником оперативного підрозділу виконавця доручення слідчого – підрозділу ОТЗ та скерування доручення до виконання.

6. Залучення до проведення НСРД оперативних або/та оперативно-технічних підрозділів.

7. З урахуванням установленого в ухвалі слідчого судді строку безпосереднє проведення НСРД підрозділом-ініціатором у взаємодії з підрозділом, який залучений.

¹ Процесуальний порядок проведення негласних слідчих дій <http://www.ord-irina.pp.ua/>

² Виявлення, припинення та розслідування зловживань владою або службовим становищем в ОВС : метод. рек. / О. С. Тулаєв, С. С. Чернявський, А. А. Вознюк та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 130 с.

³ Багрій М. В., Луцик В. В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія. Харків: Право, 2017. 376 с.

8. Виготовлення додатків до протоколу, упакування їх з метою надійного збереження, а також засвідчення підписами осіб, які виконували негласну слідчу (розшукову) дію (ст. 105 КПК України).

9. Ужиття співробітниками (працівниками) оперативного підрозділу необхідних заходів щодо забезпечення збереження і цілісності одержаних матеріалів у період до передачі їх прокурору.

10. Складання уповноваженим працівником оперативного підрозділу протоколу за результатами проведення (ст. 252 КПК України), підготовка рапорту начальнику уповноваженого оперативного підрозділу та надання прокурору, зазначеному в дорученні, протоколу з додатками не пізніше 24 год після його складання.

У разі встановлення осіб, щодо яких можливо зробити припущення, що вони причетні до вчиненого кримінального правопорушення, слідчий прокуратури звертається до слідчого судді апеляційного суду з клопотанням, погодженим з прокурором, про дозвіл на проведення відносно них НСРД, а саме:

1) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України);

2) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 250, ч. 4 ст. 268 КПК України, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу може бути розпочато до постановлення ухвали слідчого судді, за постановою слідчого, погодженої з прокурором або прокурора, а продовжена лише за наявності ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням прокурора.

Загальними умовами їх проведення згаданих НСРД є такі: неможливість одержати в інший спосіб відомості про злочин та особу, яка його вчинила; проведення виключно за тяжкими або особливо тяжкими злочинами (за виключенням установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, що дозволяється проводити в кримінальних провадженнях за злочинами будь-якого ступеня тяжкості); проведення виключно на підставі ухвали слідчого судді (крім установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, який у згаданих випадках дозволяється розпочати за постановою слідчого, погодженою з прокурором); проведення за розпочатим кримінальним провадженням (після внесення відомостей до ЄРДР).

Проведення цієї НСРД дозволяє вирішити розшукове завдання щодо встановлення факту знаходження в певному місці та в певний час конкретної особи, якій належить (перебуває в користуванні) радіоелектронний засіб (інший радіовипромінювальний пристрій), активований у мережі оператора рухомого (мобільного) зв'язку [1].

¹ Відповідальність за вбивства в Україні з січня 2014 року по травень 2016 року. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/OHCHRThematicReportUkraineJan2014-May2016_UA.pdf.

Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу проводиться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої у порядку, передбаченому ст. 246, 248–250 КПК України. В ухвалі слідчого судді про дозвіл на встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу додатково має бути зазначено ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, транспортну телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання. Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу до постановлення ухвали слідчого судді може бути розпочато на підставі постанови слідчого, прокурора лише у випадку, передбаченому ч. 1 ст. 250 КПК України, за такими варіантами:

відповідно до ст. 250, 251, ч. 1, 4 ст. 268 КПК України, тобто у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину (зокрема, передбаченого ст. 146-1 КК України);

установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу може бути розпочато до постановлення ухвали слідчого судді за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором або прокурора. У такому разі прокурор зобов'язаний невідкладно після початку такої НСРД звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами ст. 248 КПК України. Якщо слідчий суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення цієї НСРД, то її проведення має бути негайно припинено. Отримана внаслідок такої НСРД інформація має бути знищена в порядку, передбаченому ст. 255 КПК України;

у разі, якщо слідчий самостійно приймає рішення про проведення цієї НСРД, він, відповідно до ст. 110 і 251 КПК України, виносить відповідну постанову та узгоджує її з прокурором [1].

Алгоритм дій у цій ситуації є таким:

1) слідчий (прокурор) вносить відомості до ЄРДР про вчинений злочин і розпочинає досудове розслідування, направляє прокурору відповідне повідомлення;

2) слідчий приймає рішення та виносить постанову про проведення НСРД – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, у якій зазначається, що про результати проведення поінформувати саме слідчого;

3) цю постанову слідчий погоджує з прокурором, який здійснює нагляд за додержанням законності під час досудового розслідування у формі процесуального керівництва;

4) слідчий звертається до слідчого судді (апеляційного суду) з клопотанням про надання дозволу на проведення НСРД.

5) після утримання ухвали слідчий надає доручення щодо проведення НСРД (установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу), яке

¹ Практикум з негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні: навчально-методичний посібник для студентів (курсантів) I курсу другого (магістерського) рівня галузь знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право». Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. 200 с. http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2016/-NMP_164.pdf

направляє підрозділу оперативно-технічного забезпечення, до компетенції якого належить її проведення;

б) керівник оперативного підрозділу визначає виконавця, який оформляє результати проведення НСРД протоколом.

У разі ж, якщо для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні відомості про місцезнаходження конкретного радіоелектронного засобу в певному місці та в певний час, слідчий складає клопотання про дозвіл на проведення установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу до апеляційного суду, у межах територіальної юрисдикції якого перебуває орган досудового слідства (ст. 247 ПК України), узгоджує його з прокурором та отримує ухвалу слідчого судді про проведення установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу або про відмову в наданні дозволу на його проведення.

Таке клопотання має бути укладеним відповідно до ч. 2 ст. 248 КПК України. До клопотання додається витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, у межах якого подається клопотання.

У разі, якщо прокурор відмовляє в погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про проведення установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу слідчий, відповідно до ч. 3 ст. 40 КПК України, має право звернутися до керівника органу досудового слідства, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, звертаючись до нього про погодження клопотання до слідчого судді про проведення установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє в його погодженні.

За результатами проведення даної НСРД слідчий або особа уповноваженого оперативного підрозділу НПУ, якій доручено її проведення, у порядку п. 3 ч. 1 ст. 40, ч. 6 ст. 246 КПК України складає протокол відповідно до вимог ст. 104–107, 252 КПК України, до якого за необхідності долучаються додатки. Протокол про проведення НСРД з додатками не пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту припинення цієї дії передається прокурору. Прокурор вживає заходів щодо збереження отриманих під час проведення НСРД речей і документів, які планує використовувати у кримінальному провадженні (ст. 252 КПК України).

Спостереження за особою, річчю або місцем (35 %) проводять з метою пошуку, фіксації та перевірки відомостей про особу, її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, певної речі чи місця в публічно доступних місцях. Наприклад, у ситуації, коли особу було викрадено, невдовзі злочинці можуть виходити на зв'язок з родичами зниклої особи. Вони вимагають викуп, а також погрожують убивством викраденої особи, якщо про це буде повідомлено правоохоронним органам. За таких умов доцільно застосовувати цю НСРД [1].

¹ Мазурок О. Я. Криміналістичне забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісно відсутніх осіб: дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 255 с.

Поширеними об'єктами спостереження в досліджуваній категорії кримінальних проваджень є: особи, підозрювані в учиненні насильницького зникнення людини; особи, які володіють інформацією про те, що стосовно зниклої особи вчинено злочин, а також причетних до цього осіб (родичі та знайомі підозрюваного, якщо є підстави вважати, що спостереження за ними надасть можливість відшукати або дізнатися про його місцеперебування; інші особи, спостереження за якими може сприяти встановленню доказової інформації, яка сприятиме визначенню кола СРД і НСРД, які необхідно провести; місця (публічно доступні); речі [1]).

Важливе значення має питання дотримання загальних вимог до процесуального оформлення рішень про проведення НСРД.

Під час розслідування насильницького зникнення людини, працівники підрозділів ОТЗ також залучаються при проведенні:

1. Аудіо-, відеоконтролю особи (ст. 260 КПК України), якщо є достатні підстави вважати, що розмови певної особи або інші звуки, рухи, дії, пов'язані з її діяльністю або місцем перебування тощо, можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування. Шляхом аудіо- та відеоконтролю особи може здійснюватися спостереження за діями та розмовами окремих осіб у житлі або іншому володінні особи або ж в інших приміщеннях, транспортних засобах, інших місцях, що не є житлом чи іншим володінням особи. Аудіоконтроль полягає у прослуховуванні та фіксації розмов, що відбуваються в зазначених об'єктах, та може здійснюватися епізодично або безперервно на проміжок часу, визначений у рішенні слідчого судді, що надав дозвіл на його проведення (ст. 249 КПК України). Безперервний аудіоконтроль з фіксацією та обробкою отриманої за ним інформації здійснюється, як правило, цілодобово. Відеоконтроль особи здійснюється технічними засобами, що забезпечують негласне візуальне спостереження за діями, розмовами, поведінкою підозрюваного та осіб, які контактують з ним у зв'язку з їх причетністю до злочину у сфері службової діяльності. Відеоконтроль особи забезпечує не лише негласне спостереження за діями окремих осіб, а й відеозапис та аудіо фіксацію інформації, що вказує на ознаки вчинення злочину. Відеоконтроль обстановки та дії осіб, їх фіксація може здійснюватися в житлі або іншому володінні особи, а також у службових приміщеннях, транспортних засобах та інших місцях, які не відносяться до житла та не є іншим володінням особи. Проведення цього заходу дозволяє виявляти та фіксувати інформацію, що свідчить про підготовку або вчинення окремими особами незаконних дій з вилученими речовими доказами, з'ясовувати місця збереження, можливість визначення осіб, які відвідують певні місця та інше, що становить інтерес для підрозділів внутрішньої безпеки НПУ.

¹ Негласні слідчі (розшукові) дії: юридичні та фактичні підстави їх провадження. URL: https://vuzlit.ru/1373226/neglasni_slidchi_rozshukovi_diyi_yuridichni_ta_faktichni_pidstavi_yih_provadhennya

Проведенню аудіо- та відеоконтролю особи завжди передує обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, в результаті таємного проникнення до яких встановлюються технічні засоби аудіо- та відеоконтролю особи (п. 5 ч. 1 ст. 267 КПК). У разі отримання відомостей слідчим, прокурором, які мають значення для кримінального провадження, про розмови конкретної особи або інші звуки, рухи, дії, пов'язані з її діяльністю та перебуванням усередині публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння цієї особи, вони звертаються з клопотанням до слідчого судді про дозвіл на проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи для встановлення технічних засобів аудіо- та відеоконтролю особи і про дозвіл на проведення аудіо- та відеоконтролю особи всередині цих місць.

Об'єктом аудіо- та відеоконтролю особи є приватне спілкування цієї особи у публічно недоступних місцях у вигляді розмов або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування, зміст яких має значення для досудового розслідування.

2. Аудіо-, і відеоконтролю місця (ст. 270 КПК України) шляхом встановлення спеціальних технічних засобів у публічно доступних місцях за наявності відомостей про те, що розмови і поведінка осіб у цьому місці, а також інші події, що там відбуваються, мають значення для кримінального провадження. Аудіо-, відеоконтроль місця доцільно проводити також у місцях імовірного перебування або появи осіб, які підозрюються у причетності до злочину у сфері службової діяльності, з метою фіксації інформації, що може використовуватись у доказуванні на досудовому розслідуванні та в суді.

Відповідно до Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача полягає в одержанні інформації, зокрема із застосуванням технічного обладнання, яка міститься в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматичних системах, комп'ютерній мережі [1].

3. Зняття інформації з електронних інформаційних систем надає можливість з'ясувати місцезнаходження підозрюваного, коло його злочинних зв'язків, виявлення нових епізодів злочинної діяльності. Така НСРД може здійснюватися шляхом отримання інформації, що оброблялася, зберігається або зберігалася на персональному комп'ютері чи декількох персональних комп'ютерах, об'єднаних у локальну мережу, або ж зовнішніх накопичувачах інформації, що приєднувалися до електронних інформаційних систем. Водночас отримання такої інформації в межах зняття інформації з електронних

¹ Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Інструкція, затв. спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерством фінансів України, Адміністрацією ДПС України та Міністерством юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51. Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>

інформаційних систем можливе лише в разі, якщо жоден з елементів локальної мережі не під'єднаний до глобальної мережі.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем або їх частин може здійснюватися як шляхом безпосереднього фізичного доступу до них фахівцями уповноважених підрозділів правоохоронних органів, так і програмного проникнення. Негласне зняття інформації із засобів електронно-обчислювальної техніки полягає у застосуванні засобів спеціальної техніки із великими ресурсами оперативної та довготривалої пам'яті, яка забезпечує повне копіювання інформації із жорсткого диска (дисків) та інших електронних носіїв інформації підозрюваного, обвинуваченого, що можуть містити інформацію, яка має значення у кримінальному провадженні. Програмне проникнення до електронних інформаційних систем (їх частин) здійснюється шляхом застосування спеціальних програмних продуктів, які забезпечують копіювання інформації, що обробляється на комп'ютері підозрюваного, обвинуваченого, на віддалений комп'ютер, що перебуває у користуванні уповноваженого органу, який проводить цю негласну слідчу (розшукову) дію [1, с. 670–671].

Важливо, щоб під час складання клопотання про отримання дозволу на зняття інформації з електронних інформаційних систем слідчий зазначав такі дані: найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; стислий виклад обставин злочину, у зв'язку з розслідуванням якого подають клопотання; правова кваліфікація злочину із зазначенням статті (частини статті) КК України; відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести НСРД; обставини, що дають підстави підозрювати особу в учиненні злочину; обґрунтування строку проведення зняття інформації з електронних інформаційних систем; обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб; відомості про ідентифікаційні ознаки електронної інформаційної системи; обґрунтування можливості отримання під час проведення цієї НСРД відомостей, які самостійно або сукупно з іншими доказами можуть мати істотне значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили. До клопотання слідчого, прокурора додають витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, у межах якого подають клопотання [2, с. 205].

4. Обстеження публічно не доступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК) полягає в таємному проникненні слідчого чи уповноваженої особи без відома власника чи володільця, приховано, під псевдонімом або із застосуванням технічних засобів у приміщення та інше володіння для встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи або безпосередньо з метою виявлення і фіксації слідів злочину, проведення огляду, виявлення документів, речей, що мають значення для досудового розслідування, виготовлення копій чи їх зразків, виявлення осіб, які

¹ Кримінальний процесуальний кодекс. Науково-практичний коментар: у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація. Харків: Право, 2012. Т. 1. 768 с.

² Луцик В. В. Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. С. 202–205.

розшуковуються, або з іншою метою для досягнення цілей кримінального провадження [1].

Відтак, слідчий (або за його дорученням уповноважений оперативний працівник) має право обстежити публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, у тому числі з використанням технічних засобів, з метою: виявити слідову картину злочинного діяння; встановити місцезнаходження документів, грошових коштів; виявити місця де були виготовлені копії документів; виявити та вилучити зразки для дослідження під час досудового розслідування; виявити осіб, які розшуковуються; встановити технічні засоби аудіо-, відеоконтролю особи.

Таким чином, з допомогою цієї НСРД можна встановити відомості про обставини вчинення злочину, що зберігають у документах або на носіях електронної інформації, зробити їх копії, або ж знайти самого злочинця, який розшукується, встановити його контакти, співучасників, корупційне прикриття тощо.

З набранням чинності КПК України запроваджено нову процедуру одержання дозволів на проведення НСРД за участю слідчого, прокурора, судді, а також уповноваженого оперативного підрозділу. Функціонування цієї схеми призводить до значних часових витрат для взаємодії згаданих суб'єктів на всіх її стадіях. Відтак, окремі завдання надходять до підрозділів оперативної служби із значним запізненням або взагалі вже після перебігу конкретних термінів виконання обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, визначених у відповідних ухвалах.

3.3. Використання спеціальних знань під час розслідування насильницького зникнення людини

Спеціаліст у кримінальному процесі має статус учасника кримінального провадження, з відповідними правами й обов'язками (згідно з п. 25 ст. 3 КПК України) [2].

У вітчизняному кримінальному процесі фігурує два учасники кримінального провадження, що володіють спеціальними знаннями, – експерт (ст. 69 КПК України) і спеціаліст (ст. 71 КПК України).

Зокрема, згідно зі ст. 69 КПК України, експертом у кримінальному провадженні є особа, яка *володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями*, має право відповідно до Закону України «Про судову

¹ Практикум з негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні: навчально-методичний посібник для студентів (курсантів) І курсу другого (магістерського) рівня галузь знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право». Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. 200 с. http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2016/~NMP_164.pdf

² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

експертизу»^[1] на проведення експертизи та якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження та стосуються сфери її знань. Відповідно до ст. 71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє *спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів*, і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань та навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування та судом під час судового розгляду. Сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги^[2].

Спеціаліст має право: 1) ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду; 2) користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням; 3) акцентувати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів; 4) ознайомлюватися з протоколами процесуальних дій, у яких він брав участь, і подавати до них зауваження; 5) одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження; 6) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом^[3].

Спеціаліст зобов'язаний: 1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду й мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади; 2) виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду, давати пояснення щодо поставлених запитань; 3) не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювали) під час нього, і які стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків; 4) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених цим Кодексом. У разі неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття на спеціаліста суд покладає всі витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні (ст. 72 КПК України).

Отже, правові інститути «спеціальні знання» та «спеціаліст» мають низку відмінностей правового регулювання. Особами, які володіють спеціальними знаннями, у науковій літературі традиційно вважають спеціаліста, експерта,

¹ Про судову експертизу: Закон від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>

² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

перекладача, сурдоперекладача, педагога, психолога та ін. Однак ст. 71 КПК України визначає, що спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду із цих питань. Спеціаліст може бути залучений для надання технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду [¹, с. 43].

Тобто поняття «спеціальні знання» є ширшим і частково регламентованим законодавчо, охоплює рівні форми використання спеціальних знань з будь-якої галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, водночас, поняття «спеціаліст», його процесуальний статус, права й обов'язки чітко визначено законодавчо (ст. 71, 72, 75, 77, 79, 105, 228, 236, 237, 240, 242 КПК України) і стосується, насамперед, надання допомоги з техніко-криміналістичного забезпечення проведення СРД.

Порівнюючи регламентацію процесуального статусу експерта та спеціаліста, слід акцентувати на деяких відмінностях. Так, експертом є особа, «яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями...». Водночас спеціалістом є особа, яка «володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів...». Поряд з іншими відмінностями, які об'єктивно обумовлені компетентністю та виконуваними завданнями, вважаємо не цілком точним підхід законодавця до визначення спеціальних знань, якими володіють ці учасники кримінального провадження. Стосовно експерта йдеться про «наукові, технічні або інші спеціальні знання», а щодо спеціаліста – «спеціальні знання та навички застосування технічних та інших засобів». За такого формулювання складається враження, що спеціаліст – це лише технічний помічник слідчого. Однак спеціальні знання, про що влучно зазначили В. К. Лисиченко та В. В. Циркаль, – це не загальновідомі в судочинстві наукові, технічні та практичні знання, отримані внаслідок професійного навчання або роботи за певною спеціальністю особою, залученою як спеціаліст з метою сприяння слідчому чи прокурору в з'ясуванні обставин справи або дачі висновку з питань, для вирішення яких потрібне їх використання [², с. 22].

На практиці під час проведення СРД, зокрема огляду, у низці випадків необхідними є спеціальні знання із психології, медицини, географії, біології, зоології тощо. З огляду на це, визначення спеціальних знань, якими повинен володіти спеціаліст, у контексті ст. 71 КПК України є вужчим за реальний зміст і потребує доповнення, узгодження із характеристикою спеціальних знань

¹ Даніч Є. О. Використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту: дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 238 с.

² Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных познаний в следственной и судебной практике. Киев : Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко, 1987. 100 с.

експерта як спільних за сутністю, а також гармонізації з іншими статтями КПК України (ст. 101 КПК України).

Це засвідчує аналіз й інших статей КПК України. Наприклад, згідно зі ст. 236 КПК України, під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів. Аналогічно в ст. 237 КПК України «для участі в огляді, з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор може запросити спеціалістів».

Для однозначного тлумачення сутності спеціальних знань доцільно, на нашу думку, доповнити ч. 1 ст. 71 КПК України, у якій визначити, що «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок».

Запропоновані доповнення підтримали й практичні працівники. Так, на питання, чи доцільним є доповнення ч. 1 ст. 71 КПК України й закріплення в такій редакції: «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями та навичками...», позитивно відповіли 70 % слідчих (додаток Б).

Емпіричні дані (додатки Б) засвідчили, що до проведення СРД під час розслідування насильницького зникнення людини залучали таких спеціалістів: інспектора-криміналіста (81 %), спеціаліста в галузі комп'ютерної техніки (79,8 %), судово-медичного експерта або лікаря (13 %), педагога, психолога (11 %) та ін.

На підставі проведеного дослідження встановлено, що основними напрямками надання спеціалістом допомоги слідчому під час розслідування насильницького зникнення людини є:

ознайомлення із сучасними можливостями дослідження речових доказів, слідів насильницького зникнення людини (іншого злочину), виявлених під час проведення СРД;

визначення технічних засобів, які необхідно використовувати, методів і прийомів їх застосування (залежно від обставин зникнення особи; злочину, який було вчинено);

допомога в залученні експерта й підготовці матеріалів для його роботи (наприклад, формулювання питань експерту), оцінюванні експертного висновку.

КПК України регламентує залучення спеціаліста до виконання таких завдань кримінального провадження щодо насильницького зникнення людини під час проведення процесуальних дій:

1. Під час проведення тимчасового вилучення майна в разі необхідності слідчий або прокурор із залученням спеціаліста здійснює копіювання інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах,

телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомунікаційних системах, їх невід'ємних частинах (ч. 4 ст. 168 КПК України).

2. Під час пред'явлення особи для впізнання залучають спеціалістів (психологів, педагогів та інших) для фіксування впізнання технічними засобами (ч. 8 ст. 228 КПК України).

3. Під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи для одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів (ст. 236 КПК України).

4. Для участі в огляді з метою одержання допомоги щодо питань, які потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор може запросити спеціалістів (ст. 237 КПК України).

5. Отримання зразків для експертизи. У разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи їх відбирає сторона кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У разі якщо проведення експертизи доручене судом, відібрання зразків для її проведення здійснює суд або за його дорученням залучений спеціаліст (ст. 245 КПК України).

6. Залучення спеціаліста до проведення НСРД (ст. 246 КПК України). Згідно зі ст. 262 КПК України, огляд затриманої кореспонденції проводять в установі зв'язку, якій доручено здійснювати контроль і затримувати цю кореспонденцію, за участю представника цієї установи, а за необхідності – за участю спеціаліста. У присутності зазначених осіб слідчий вирішує питання про відкриття й оглядає затриману кореспонденцію; дослідження інформації, отриманої внаслідок застосування технічних засобів, у разі необхідності здійснюють за участю спеціаліста. Носії інформації і технічні засоби, за допомогою яких отримано інформацію, можуть бути предметом дослідження відповідних спеціалістів або експертів у порядку, передбаченому КПК України (ст. 266).

У ст. 71 КПК України передбачено, що слідчий під час досудового розслідування може залучити спеціаліста до проведення будь-якої СРД для досягнення завдань кримінального провадження.

Участь фахівця у галузі медицини при огляді відіграє важливу роль при розслідуванні насильницького зникнення людини. На місці події у багатьох випадках залишаються сліди крові та інші виділення організму. Правильна їх оцінка спеціалістом – медичним працівником допомагає змодельовати деякі обставини та обстановку цієї події. За слідами крові спеціаліст – медичний працівник може дати пояснення слідчому щодо місця вчинення злочину, переміщення тіла потерпілого, розташування його в момент нанесення тілесних пошкоджень тощо. На місці події спеціалістом можуть бути виявлені відбитки рук чи ніг з кров'ю, волосся, частинки слини, речовини біологічного походження тощо. Виявлене допоможе дати відповідь на низку питань, що стосуються факту вчинення злочину. Якщо неможливо залучити до проведення цієї СРД судово-медичного експерта, то слідчий зобов'язаний запросити лікаря. Залежно від характеру злочину слідчий вирішує, якою спеціальністю повинен

володіти лікар [1, с. 47]. Наприклад, участь спеціаліста – медичного працівника при проведенні СРД є однією із форм використання медичних знань у розслідуванні насильницького зникнення людини, що розширює можливості слідчого у встановленні і дослідженні слідів та обставин вчинення злочину. Однак, проведене нами анкетування показало, що лише у 17 % кримінальних провадженнях слідчі залучали спеціалістів – медичних працівників або судово-медичних експертів до участі в СРД.

В окремих випадках кримінальний процесуальний закон зобов'язує слідчого залучити до проведення СРД особу, що володіє спеціальними знаннями. Так, згідно із ст. 226 КПК України, допит малолітньої або неповнолітньої особи проводять у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Під час проведення СРД за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечують участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря (ст. 227 КПК України) [2].

Слід окреслити межі компетенції слідчого та спеціаліста під час використання спеціальних знань. Закон не заперечує можливість слідчого використовувати спеціальні знання, однак за умови, якщо виявлені ним факти не використовують у доказуванні. Слідчий, який володіє спеціальними знаннями щодо застосування науково-технічних засобів, може їх використовувати в практичній діяльності. Однак зроблені на підставі цих знань висновки про наявність чи відсутність тотожності не фіксують як джерело доказів, а використовують в оперативно-тактичних цілях. У практичній діяльності трапляються випадки, коли для спростування тотожності не треба володіти спеціальними знаннями, наприклад, коли слід взуття, вилучений на місці події, відрізняється за формою чи розміром від взуття підозрюваного або зразок відбитка штампу за формою, розміром і змістом тексту не збігається з досліджуваним відбитком. Ідеться про відмінність групових ознак об'єктів, і тому кожний співробітник, який володіє знаннями в галузі криміналістики, дійде висновку про відсутність тотожності.

Основну групу процесуальних суб'єктів застосування спеціальних знань формують спеціалісти. Вони є особами, які володіють певними спеціальними знаннями, досвідом і навичками, їх залучає слідчий до процесу розслідування для надання консультативної, технічної, методичної та іншої допомоги під час проведення слідчого експерименту. Безпосереднє залучення спеціаліста до розслідування має на меті розширення практичних можливостей слідчого пізнання, ефективного виявлення та вилучення доказів під час проведення слідчого експерименту, правильного прийняття процесуальних рішень.

З позицій криміналістики для виявлення, фіксації дослідження слідової та іншої криміналістично значущої інформації участь спеціаліста є обов'язковою.

¹ Галдецька І. Г. Правові та наукові основи використання спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів : дис. . канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 231 с.

² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Тому, на наш погляд, при огляді місця події про насильницьке зникнення людини участь спеціаліста є обов'язковою. Тобто, попри те, що залучення спеціаліста до проведення огляду є правом слідчого або прокурора, вважаємо безсумнівно доцільним залучення спеціаліста до проведення такої СРД.

Нормативно не регламентовано питання процесуального оформлення рішення про залучення спеціаліста під час проведення СРД. Зокрема, ст. 237 КПК України передбачає, що слідчий може запросити спеціаліста, однак форма такого запрошення законом не встановлена.

За змістом рішення слідчого про залучення спеціаліста є процесуальним. Згідно з ч. 1 ст. 110 КПК України, процесуальними є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого, судді, суду. Відповідно до ч. 3 ст. 110 КПК України, рішення слідчого, прокурора приймають у формі постанови. Постанову виносять у випадках, передбачених КПК України, а також коли слідчий, прокурор визнають це за необхідне. Постанова слідчого, прокурора містить: 1) вступну частину, яка повинна містити відомості про: місце і час прийняття постанови; прізвище, ім'я, по батькові, посаду особи, яка прийняла постанову; 2) мотивувальну частину, що має відображати відомості про: зміст обставин, які є підставами для прийняття постанови; мотиви прийняття постанови, їх обґрунтування та посилення на положення цього Кодексу; 3) резолютивну частину, яка повинна висвітлювати відомості про: зміст прийнятого процесуального рішення; місце та час (строки) його виконання; особу, яка має виконати постанову; можливість і порядок оскарження постанови. Постанову слідчого, прокурора виготовляє на офіційному бланку та підписує службова особа, яка прийняла відповідне процесуальне рішення. Постанова слідчого, прокурора, прийнята в межах компетенції згідно із законом, є обов'язковою для виконання фізичними та юридичними особами, прав, свобод чи інтересів яких вона стосується (ч. 5–7 ст. 110 КПК України) [1].

Оскільки процесуальне рішення слідчого має бути оформлене постановою, то обґрунтування необхідності запрошення певного спеціаліста й питання, що потребують спеціальних знань, можуть бути закріплені в постанові про проведення СРД. Постанову виносять у випадках, передбачених зазначеним Кодексом, а також коли слідчий, прокурор визнають це за необхідне (ст. 110 КПК України)]. Ідеться про слідчі ситуації, коли, наприклад, потрібно залучити спеціаліста, який працює в певній установі, організації, державних чи правоохоронних органах, з метою забезпечення належної правової підстави для його участі в кримінальному провадженні, унаслідок якої він відсутній на робочому місці; за умови, коли слід надати рішенням про залучення спеціаліста обов'язкового характеру.

Думку про те, що процесуальне рішення слідчого, прокурора про залучення спеціаліста до проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення людини може бути оформлене постановою, з метою

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

виконання процесуальних і тактичних завдань, поділяють 69 % слідчих, 71 оперативних працівників (додатки Б, В).

Отже, оформлення процесуального рішення слідчого, прокурора щодо залучення спеціаліста до проведення огляду у вигляді постанови сприяє його виконанню, надає йому обов'язковості. Відповідно, участь спеціаліста фіксують у протоколі СРД та додатках до нього.

Окремою формою використання спеціальних знань є залучення стороною кримінального провадження експерта та проведення експертизи [¹; ²]. Згідно зі ст. 244 КПК України, у разі якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання, сторони кримінального провадження мають право звернутися з клопотанням про проведення експертизи до слідчого судді. Експертизу проводять експертна установа, експерт або експерти за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження, або якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права (ст. 242 КПК України) [³]. Фактичною підставою для призначення експертизи є потреба у наукових, технічних або інших спеціальних знаннях, які потрібні для вирішення певних питань у кримінальному провадженні. Слід мати на увазі, що до спеціальних не належать загальновідомі і загальнодоступні наукові знання в галузі матеріального і процесуального права, якими повинні володіти слідчі, прокурори, судді. Саме тому закон прямо забороняє проведення експертизи для з'ясування питань права. На неприпустимість ставити експерту правові питання (наприклад, про вину обвинуваченого у смерті потерпілого або заподіянні йому тілесних ушкоджень, про осудність особи, а не про її психічний стан тощо) вказує і постанова Пленуму Верховного суду України від 30 травня 1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» (п. 2). Водночас кримінально-процесуальне право передбачає проведення судової правової експертизи у судочинстві України [⁴, с. 40–41].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [⁵].

¹ Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства: навч. посібник. Київ: Видавничий Будинок «Аванпост-Прим», 2010. 304 с.

² Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посібник / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ: Вид-во «Ліра-К», 2019. 424 с.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

⁴ Кравчук О. В., Циганюк Ю. В. Порядок призначення судових експертиз у сфері інтелектуальної власності за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Криміналістичний вісник*. 2013. № 2 (20). С. 34–45.

⁵ Про судову експертизу: Закон від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>

Обґрунтовано, що найпоширенішою формою застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку з насильницьким зникненням людини, є залучення експерта та проведення експертизи. Зокрема, ідеться про такі судові експертизи (додаток А): дактилоскопічну (81 %), трасологічну (82 %), відео-звукзапису (відеофоноскопична, фоноскопична, фонетична) (58 %), судово-біологічну (48 %), комп'ютерно-технічну (24 %), телекомунікаційних систем і засобів (18 %), почеркознавчу (15 %), психіатричну (12 %), портретну (11 %), мікрочастин, матеріалів і речовин (10 %), судово-балістичну (3 %), експертизу холодної зброї (2 %), хімічну (2 %), технічну експертизу документів (1 %) тощо. Кількість зазначених експертиз відображає співвідношення слідової інформації, яку вилучали.

Названі експертизи в процесі розслідування цих кримінальних проваджень призначаються залежно від способу вчинення злочину, від слідчої ситуації, що склалася.

Емпіричні дані засвідчують, що однією з найпоширеніших є *дактилоскопічна експертиза* (81 %, додатки А, Б). Унаслідок її проведення серед виявлених слідів папілярних узорів виокремлюють сліди зниклої особи. Завданнями дактилоскопічної експертизи є ідентифікація особи за слідами її рук, які залишені на місці події. Експертиза слідів рук вирішує і низку неідентифікаційних завдань, пов'язаних з визначенням механізму слідоутворення, особливостями будови руки, яка залишила слід. Сліди рук можливо вилучити при дослідженнях листів, аудіо-відео касетах, оптичних дисках [¹, с. 93].

Якщо вчинено вбивство, замасковане під безвісну відсутність особи, після виявлення трупа потерпілого дактилоскопічна експертиза надає можливість ідентифікувати особу за слідами пальців рук. Крім цього, якщо на місці події буде виявлено сліди пальців рук підозрюваного, після перевірки за криміналістичними обліками доцільно призначити дактилоскопічну експертизу [², с. 102].

У разі виявлення на місці події або поблизу слідів транспортного засобу та за наявності інформації про використання злочинцями певного виду транспорту під час учинення злочину або з метою приховати сліди його вчинення, слід призначити *трасологічну експертизу* [³, с. 49]. Завданнями такої експертизи також є ідентифікація людини за слідами (босих ніг, шкарпеток, панчох, взуття) і встановлення особливостей пересування людини, а також встановлення типу, моделі транспортного засобу.

¹ Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні: навч. посібник. Дніпро: Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ, 2019. 140 с.

² Мазурок О. Я. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з безвісним зникненням особи. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 23–24 жовт. 2015 р.). Запоріжжя, 2015. С. 128–131.

³ Кофанов А. В., Волошин О. Г., Літвінова О. В. Трасологічні дослідження: курс лекцій. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. 304 с.

Під час установаження обставин насильницького зникнення людини важливим завданням є визначення походження, механізму утворення слідів і мікрочастинок на місці мешкання, останнього місця перебування, роботи потерпілого. За необхідності здійснюють експертне дослідження ґрунту, частки якого виявлено під час проведення огляду й обшуку (наприклад, виявлені частини ґрунту на лопаті, взутті особи).

За виявленими слідами крові може бути призначено низку експертиз. Зокрема, якщо за одними й тими самими слідами крові необхідно встановити механізм їх утворення та групову приналежність, доцільно спочатку призначити експертизу для встановлення механізму утворення слідів, а потім біологічну експертизу [1, с. 67].

Молекулярно-генетична ідентифікація має низку переваг, порівняно з іншими традиційними методами дослідження біологічних слідів людини. Сучасний рівень розвитку ДНК-аналізу засвідчує необхідність використання його результатів під час розшуку безвісно відсутніх осіб і розкриття злочинів за цими фактами [2, с. 45–46; 3, с. 177–178].

Зокрема, збіг групи крові, статі, визначеної за слідами біологічного походження людини (крові, волосся, поту тощо) на місці події та зразками біологічного матеріалу людини, дає підстави для висновку тільки про можливу причетність конкретної підозрюваної особи до вчинення злочину, а під час проведення ДНК-аналізу можливо здійснити ідентифікацію з високим ступенем вірогідності, на відміну від інших методів дослідження (наприклад імунологічних).

Для призначення молекулярно-генетичної експертизи до експертної установи надають: вилучені зразки біологічного походження; зразки слідів біологічного походження осіб, що проходять у справі, для порівняння (кров, слина). Вилучення зразків біологічного походження проводять за визначеною КПК України процедурою. При цьому, автори звертають увагу на те, що з огляду на наявні проблемні аспекти отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні, відсутність механізму примусового відбирання біологічних зразків в особи, ефективність і правомірність проведення цієї процесуальної дії безпосередньо залежить від професійної компетентності суб'єкта розслідування, а саме від правильного розуміння виду зразків, якісної організації проведення слідчої (розшукової) дії, вибору тактичної лінії поведінки з метою впливу на слідчу ситуацію [4, с. 288].

¹ Гора І. В., Колесник В. А. Криміналістичні експертизи та дослідження, що проводяться у системі правоохоронних органів України : наук.-практ. посіб. Київ : Акад. СБУ, 1999. 80 с.

² Петричук С. В. Особливості призначення та проведення молекулярно-генетичної експертизи. *Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів* : матеріали круглого столу, Київ, 25 лют. 2015 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 45–48

³ Мазурок О. Я. Криміналістичне забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісно відсутніх осіб: дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 255 с.

⁴ Антонюк П.Є., Антошук А.О., Куций Р.В. Тактика отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. № 5. 2021. С. 281–289.

В ухвалі слідчого судді про проведення експертизи (ст. 244 КПК України) дають дозвіл на часткове або повне використання слідів під час проведення досліджень; дозвіл на зміну об'єкта дослідження. Зазначене пов'язано з тим, що методи дослідження ДНК є руйнівними і повторне дослідження неможливе.

У разі якщо після зникнення особи її родичам або знайомим надходили будь-які листи, записки або телеграми від її імені, доречним є призначення *почеркознавчої та авторознавчої експертиз* [¹, с. 412]. Якщо це рукописний текст, у ньому відобразяться особливості: почерку особи, яка його написала; використаного письмового приладу (ручки, фломастера), барвника (пасти, фарби).

Завданнями почеркознавчої експертизи є ідентифікація виконавця рукописного тексту і підписів. Ця експертиза вирішує й діагностичні питання з метою встановлення за почерком незвичних умов виконання рукописів (функціональних і патологічних станів) і зовнішніх (чинників обстановки), а також належність до певної вікової групи. Завданнями авторознавчої експертизи у розслідуванні насильницького зникнення людини є ідентифікація автора тексту за його змістом (стиль викладення, граматичні та орфографічні помилки).

У ситуації, коли під час огляду чи обшуку виявляють сліди дії вогнепальної зброї, власне зброю, сліди пострілу, необхідно призначити судово-балістичну експертизу. Для дослідження фото-, аудіо- або відеодокументів призначають фототехнічну, фоноскопичну або відеотехнічну експертизи [², с. 214].

Завданнями *фототехнічної експертизи* є ідентифікація фотоапаратури за негативами, ідентифікація негативу за позитивами, ідентифікація предметів, приміщень і ділянок місцевості, зображених на знімках (негативах) та ін. Визначають певні види завдань цієї експертизи: ідентифікаційні: ототожнення фотоапаратури за негативами, ототожнення лабораторного устаткування за фотовідбитками тощо; діагностичні: встановлення умов зйомки і виготовлення знімка, особливостей освітлення, чи застосовувалися ретуш, монтаж, які розміри об'єктів та фотознімку, яка відстань між ними тощо [³].

Завданнями *відео і фоноскопичної експертизи* є встановлення: ідентичності відео,- аудіо запису (оригінальність запису); з'ясування чи відео,- фонограма є оригіналом чи копією, чи відео,- аудіо запис зроблений на одному й тому ж пристрої, який номер телефону було набрано при фіксації безпосередньо з телефонної лінії, які шуми є на відео,-аудіо запису з подальшим проведенням шумоочищення; відновити дослівний зміст розмови, записаної на відео,- фонограмі; установити, скільки осіб брало участь у розмові (фоноскопична), з'ясувати, що конкретно говорила та чи інша особа;

¹ Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с.

² Гончаренко В. Г., Гора І. В., Будко Т. В. Експертизи у судочинстві України: наук.-практ. посіб. Київ : ЮрінкомІнтер, 2015. 504 с.

³ Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.

ідентифікація голосу конкретної особи; установлення параметрів відео,- звукозаписувальної апаратури, з'ясування обстановки, у якій проводився відео,- аудіо запис, установлення його справжності тощо.

Також за допомогою фоноскопичної експертизи можна встановити: скласти уявлення про викрадача за записом телефонних переговорів чи за наданою фонограмою; викрити підозрюваного (обвинуваченого) у причетності до вчинення ним викрадення встановивши, що він вів усні переговори з близькими викраденого; отримати доказ того, що саме на цій звукозаписувальній апаратурі, виявленій під час огляду або обшуку, було виготовлено касету зі зверненням про передачу викупу тощо [1, с. 144–145].

Аудіо аналіз дає можливість визначити (з деякою ймовірністю) національність того, хто говорить, стать, вік, регіон формування усного мовлення і можливого місця тривалого проживання особи, її професії, рівень і характер освіти, емоційний стан у момент розмови, психічний і фізичний стан та ін. [2, с. 72].

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень (додаток А) показує, що поряд з іншими видами експертиз, що найбільш часто призначаються при даній категорії кримінальних проваджень є *судово-психологічна експертиза* – 12 %.

Проте необхідність та можливість проведення зазначеного виду експертиз є більшою, або буде такою у разі направлення проваджень до суду, але опитані нами слідчі (додаток Б), які мали в провадженні кримінальні провадження зазначеної категорії, вказують на складність їх проведення у силу ряду об'єктивних та суб'єктивних факторів, серед яких виділяють специфіку призначення та тривалість проведення зазначених експертиз, складність методик та самого об'єкта дослідження – людини як особистості з властивими їй якостями. Це значно знижує можливість використання судово-психологічних експертиз при розслідуванні даного виду злочинів, а тому потребує більш глибокого криміналістичного аналізу та надання відповідних рекомендацій з метою досягнення повноти та всебічності розслідування насильницького зникнення людини [3].

Під час розслідування таких кримінальних проваджень, та у разі звільнення потерпілого й встановлення підозрюваних спеціальні психологічні знання можуть бути використані для: встановлення можливості потерпілого давати об'єктивні правдиві свідчення; вивчення особи злочинця та мотивації його злочинних дій.

Перше завдання вирішується у ситуаціях, коли потерпілі відмовляються

¹ Милоков С. В. К вопросу об идентификационно значимых свойствах человека при установлении личности в ходе раскрытия и расследования пре ступлений. *Вестник криминалистики*. 2011. Вып. 1 (37). С. 142–145.

² Пиріг І. В. Технічне забезпечення експертної діяльності. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2 (24). С. 70–77.

³ Бурлака В. В. Використання результатів судово-психологічних експертиз під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/5363/%C2>

від раніше наданих ними показань або не підтверджують окремі їх деталі, посилаються на прогалини у пам'яті, не бажають брати участі в СРД, не виявляють зацікавленості ходом і результатами розслідування, тобто не сприяють йому. При цьому, така їх поведінка не пов'язана з впливом з боку підозрюваних або інших осіб, зацікавлених у результатах провадження. Причиною такої поведінки, є *стан посттравматичного стресу, якій супроводжується наступними ознаками*: нав'язливі спогади про обставини викрадення, які супроводжуються надзвичайно яскравим переживанням окремих деталей; несподівані «відключення» потерпілого від реальності (дисоціації); активне прагнення свідомо чи несвідомо уникати усього, що нагадує про викрадення (витиснення з пам'яті події, що травмувала); регресивні тенденції (виникнення поведінки, характерної для минулих подій, підвищена залежність від ситуації або загальної думки, небажання використовувати нові стереотипи поведінки); прагнення до самотності; виникнення страхів (темряви, закритих просторів); тривожність, відчуття небезпеки; зниження здатності до співчуття; суїцидальні тенденції (у тому числі в закамурфльованій формі через алкоголь, наркотики, ризиковане водіння автомобіля); невмотивовані і неконтрольовані приступи агресії, гніву, радості [¹, с. 87–88].

В інших випадках, при необхідності отримання експертного висновку, який мав би значення та силу доказу у кримінальному провадженні, необхідним є призначення судово-психологічної експертизи потерпілого, з метою визначення його стану, моральної шкоди, яка була завдана, а також визначення віктимності його поведінки.

У випадку негативної відповіді на поставлені питання, вирішення як тактичних задач розслідування, так і досягнення загальних цілей судочинства ускладнюється. Тому, завданням слідчого в цьому випадку є надання допомоги потерпілому в подоланні наслідків даного стану.

Безпосереднє психологічне дослідження особи обвинуваченого у кримінальних провадженнях повинно проводитися в двох взаємозалежних напрямках: перший – діагностика стійкої системи мотивів, широти відображення в них існуючих у суспільстві сфер відносин, стійкості домінуючих спонукань, їх ієрархічності, змісту, співвідношення з вимогами суспільства; другий – дослідження характеру, особистісних захисних механізмів, стереотипів поведінки, звичайних способів адаптації до труднощів, особливостей пізнавальної сфери (мислення, уяви, пам'яті, сприйняття, темпу протікання психічних процесів) [², с. 211–215].

Окремим видом психологічного дослідження є судово-психологічна експертиза фонограм і відеозаписів допитів та інших СРД для встановлення факту психічного впливу на допитуваного з боку слідчого або третіх осіб. Як правило, подібні експертні дослідження проводяться в тих випадках, коли

¹ Охріменко І. М., Лузанова Г. О. Організаційно-психологічні особливості професійної компетентності слідчого як суб'єкта призначення судово-психологічних експертиз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2014. Вип. 28. Т. 3. С. 86–90.

² Балабанова Л. М. Судебная патопсихология (вопросы определения нормы и отклонений) : монография. Дніпропетровськ : Сталкер, 2008. 432 с.

допитуваний стверджує, що безпосередньо в процесі допиту на нього чинився тиск, і тому він повідомив інформацію, яку від нього вимагав слідчий. Особливо слід підкреслити, що в рамках психологічного дослідження аудіо і відеозаписів обов'язково проводиться експериментально-психологічне обстеження допитуваного, в ході якого встановлюється його інтелектуальні, особистісні, емоційно-вольові особливості, а також схильність до фантазування і спроможність протистояти впливу [¹, с. 131].

Таким чином, в умовах набуття кримінальною протиправність нових та особливо небезпечних форм, з одного боку, й реформування органів кримінальної юстиції, адаптації законодавства України до європейського – з другого, актуальним є питання аналізу теоретичного підґрунтя та вивчення судово-експертної практики задля виявлення проблемних питань, які існують у сфері експертного забезпечення правосуддя, та на підставі цього – розроблення шляхів вирішення цих проблем. Судова експертиза все більше стає затребуваною під час досудового розслідування кримінальних проваджень про насильницьке зникнення людини.

¹ Коновалова В. О. Допит: тактика і психологія. Харків : Консум, 1999. 157 с.

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове розв'язання наукового завдання, що полягає в комплексному дослідженні особливостей методики розслідування насильницького зникнення людини. Одержані в процесі дослідження наукові результати дали змогу сформулювати низку рекомендацій та узагальнень, що мають як теоретичне, так і прикладне значення. Найсуттєвішими з них є такі:

1. Насильницьке зникнення становить одне з найбільш жорстоких порушень прав людини. Такі прояви є особливо поширеним явищем в державах, в яких відбуваються внутрішні конфлікти. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 р. стала першим міжнародно-правовим зобов'язальним актом, в якому гарантується абсолютне право людини не піддаватися насильницьким зникненням. Актуальність даної теми підкреслюється і приєднанням України до цієї Конвенції у 2015 році, а отже і необхідністю внесення ряду змін до національного законодавства з метою запобігання практиці насильницького зникнення, яка характеризується поширеним та системним характером на території України.

2. Криміналістична характеристика насильницького зникнення – сукупність взаємозалежних, динамічних загальних та індивідуальних ознак вчиненого злочину, які відображають об'єктивну інформацію про способи підготовки, учинення та приховування; мотиви та цілі; слідову картину злочину; обстановку, місце та час; особу злочинця; особу потерпілого, на підставі якої визначаються напрями розслідування кримінальних проваджень.

Основними способами вчинення такого злочину є: 1) арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, поєднане з подальшою відмовою визнати факт таких дій; 2) позбавлення волі людини, поєднане з подальшим приховуванням даних про долю такої людини чи місце її перебування; 3) неповідомлення компетентних органів про злочин керівником, якому стало відомо про вчинене його підлеглими позбавлення волі людині, поєднане з подальшою відмовою визнати факт такого позбавлення волі або приховуванням даних про долю такої людини чи її місце перебування; 4) невжиття керівником, якому стало відомо про вчинення його підлеглими позбавлення волі людини, заходів для його припинення, поєднане з неповідомленням компетентних органів про цей злочин; 5) видання наказу або розпорядження про позбавлення волі людини або про відмову визнати факт такого позбавлення волі, або про приховування даних про долю такої людини чи її місце перебування.

Наголошено на обов'язковості встановлення місця вчинення кримінальних правопорушень, яке служить джерелом одержання доказової інформації про обставини вчинення правопорушення. Його аналіз дозволяє встановити місце перебування зниклої особи, виявити, зафіксувати й вилучити сліди вчинення кримінальних правопорушень, встановити спосіб вчинення

кримінального діяння й механізм події. Це місце визначає територіальну підслідність кримінального провадження (ст. 218 КПК України).

Особливість слідової картини насильницького зникнення людини характеризується багатоманітністю слідів, що належать різним особам; відносно великим об'ємом чи вагою викраденого, що свідчить про неможливість самотійного вчинення злочину; встановленням факту одночасного використання декількох технічних засобів, пристроїв, які керувалися чи використовувалися не самотійно; відносно коротким часовим проміжком реалізації злочинного наміру.

3. Відомості про злочинні групи, які вчиняють насильницькі дії по викраденню людей, як елемент криміналістичної характеристики складається з відомостей про: 1) види злочинних груп (до складу входять і представники органів влади), які вчиняють насильницьке зникнення людей, та їх характеристики; 2) особливості формування і функціонування злочинних груп; 3) особу членів і лідерів злочинних груп. Результати дослідження свідчать про те, що насильницьке зникнення однією особою – явище досить рідке (2,7 % випадків); насильницьке зникнення людей в переважній більшості випадків вчиняється групами злочинців: групою осіб за попередньою змовою (56,2 % випадків) та організованою злочинною групою (41,1 % випадків) до складу яких входять і представники органів влади.

4. Своєчасність прийняття рішення про внесення відомостей до ЄРДР за фактом насильницького зникнення людини залежить: від часу повідомлення про злочинне діяння, повноти та достовірності отриманої первинної інформації; встановлення факту зникнення; швидкого та повного зібрання необхідних матеріалів. Вивчення кримінальних проваджень даної категорії показало, що причинами для внесення відомостей до ЄРДР є: заява або повідомлення від рідних та близьких потерпілого (57 %), громадськості, моніторингових візитів до населених пунктів вздовж лінії військових дій (23 %); виявлення ознак злочину безпосередньо правоохоронними органами (8 %); повідомлення (заяви) знайомих, колег по службі, партнерів по бізнесу потерпілого (8 %); повідомлення службових осіб державних органів, підприємств, організацій (2 %); жертви викрадення (незаконно позбавленої волі) після її звільнення про вчинений відносно неї злочин (2 %).

Початковий етап розслідування насильницького зникнення людини використовується для позначення певного періоду досудового розслідування, під час якого слідчий здійснює організаційні заходи для встановлення усіх обставин злочину, розшуку потерпілого та особи підозрюваного. Основна спрямованість початкового етапу розслідування – інтенсивний пошук, виявлення і закріплення доказів шляхом проведення СРД та НСРД. На цьому етапі здійснюється основна робота по розслідуванню насильницького зникнення людини.

5. На підставі узагальнення судово-слідчої практики слідчі ситуації у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення людини, які виникають на початковому етапі розслідування, варто класифікувати на три групи залежно від обсягу й змісту даних, що слугували підставою для внесення

відомостей до ЄРДР, та інформації про злочинців, зокрема: 1) наявні ознаки насильницького зникнення людини і злочинці залишаються невідомими (41 %); 2) наявні ознаки насильницького зникнення людини, викрадений звільнений, проте злочинці залишаються невідомими (33 %); 3) наявні ознаки насильницького зникнення людини і є відомості про злочинців (26 %).

Типовими загальними версіями у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення людини є наступні: 1) факт вчинення насильницького зникнення людини незаперечний; 2) має місце насильницьке зникнення людини, пов'язане з учиненням інших злочинів (ст. 115 «Умисне вбивство», ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 189 «Вимагання», ст. 257 «Бандитизм» КК України тощо); 3) вчинено не насильницьке зникнення людини, а інший злочин (ст. 146 (незаконне позбавлення волі), ст. 147 «Захоплення заручників», ст. 189 «Вимагання» КК України та ін.); 4) факт вчинення насильницького зникнення людини відсутній; має місце інсценування з метою одержання грошових коштів або матеріальних цінностей від рідних, знайомих, ділових партнерів нібито зниклої людини; 5) факт вчинення насильницького зникнення людини відсутній; має місце зникнення людини за інших обставин (у тому числі некримінальних).

6. Розслідування насильницького зникнення людини передбачає залучення до проведення відповідних заходів широкого кола суб'єктів, які визначаються в залежності конкретної ситуації, а також від їх повноважень і компетенції. Досягнення позитивного результату в роботі з виявлення та припинення злочинів, їх розслідування залежить від налагодження дієвого механізму взаємодії як елементу організації діяльності слідчого.

Організація взаємодії слідчих підрозділів з правоохоронними органами інших держав забезпечується через Департамент міжнародного співробітництва та європейської інтеграції МВС і Департамент міжнародного поліцейського співробітництва НПУ. Така взаємодія може відбуватись, зокрема, у формі обміну оперативною значимою, криміналістичною та іншою інформацією, обміну архівною інформацією, виконання запитів та доручень, взаємного сприяння в проведенні СРД, НСРД, спільного здійснення спеціальних операцій, а також обміну досвідом роботи та проведення міжвідомчих наукових досліджень. При цьому використовуються можливості Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол, членом якої є Україна, а також Європейської поліцейської установи (Європолу), з якою у нас чинною є Угода про процесуальне та стратегічне співробітництво.

7. На підставі вивчених кримінальних проваджень, враховуючи специфіку вчинення протиправних дій пов'язаних з насильницьким зникненням людини, такі СРД розподілено за територіальним принципом на такі, коли: 1) особа зникла на території підконтрольній Україні (29 % кримінальних проваджень); 2) особа зникла на території не підконтрольній Україні (71 %).

Окреслено тактичні засади проведення таких СРД: огляд (останнє відоме місцеперебування потерпілого, місце її мешкання, ймовірне місце події, транспортний засіб, що знаходився у власності або яким користувалася особа, речі та документи); допит (свідків); обшук.

8. Запровадження в кримінальному процесуальному законодавстві інституту НСРД та обумовлені ним зміни і доповнення до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (1992) мають особливе значення, адже організація таких дій пов'язана зі створенням належних оперативних (технічних, агентурних) умов їх проведення під час розслідування насильницького зникнення людини. Відтак, до розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії доцільно залучати оперативні підрозділи як на підставі доручень у порядку ст. 36, 40 КПК України, так і шляхом закріплення оперативного працівника для постійної допомоги слідчому та створення міжвідомчих слідчо-оперативних груп (на підставі спільних наказів), що є головними формами взаємодії слідчих та співробітників оперативних підрозділів у провадженнях цієї категорії. З урахуванням потреб практики запропоновано внесення змін до ч. 6 ст. 246 КПК України з наданням права уповноваженим оперативним підрозділам, які виконують доручення слідчого, залучення до проведення НСРД інших осіб

Розглянуто організаційно-тактичні засади проведення НСРД: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (80 %); негласне установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (73 %); аудіо-, відеоконтроль особи (32 %); зняття інформації з електронних інформаційних систем (28 %); спостереження за особою, річчю або місцем (21 %); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (18 %); отримання зразків для порівняльного дослідження (13 %).

9. Важливою формою застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом насильницького зникнення людини є залучення експерта та проведення експертизи. Особливе місце у розслідуванні таких злочинів належить дактилоскопічній експертизі. Однак, доцільно активніше застосовувати геноідентифікаційні експертизи головним завданням яких є ідентифікація конкретної особи на основі генетичної інформації, що є в біологічних частинках – шматочках шкіри, а також у рідинах – слині, крові, поту та експертизи телекомунікаційних систем і засобів, що пов'язано з необхідністю дослідження інформації, яка міститься в пам'яті мобільних телефонів, смартфонів, зокрема SIM-картки (потерпілого або підозрюваного). Акцентовано увагу на важливості судово-психологічної експертизи у разі звільнення потерпілого й встановлення підозрюваних для встановлення можливості потерпілого давати об'єктивні правдиві свідчення та вивчення особи злочинця й мотивації його злочинних дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. Л. Особливості початкового етапу розслідування викрадення людей, вчинених злочинними групами : автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 20 с.
2. Авраменко О. Л. Тактичні особливості огляду місця події при розслідуванні кримінальних справ про викрадення людей, які вчинені злочинними групами. *Іменем Закону*. 2007. № 1 (2). С. 26–28.
3. Адельханян Р. А. Расследование похищения человека. 2-е изд., испр. и доп. : МЗ Пресс, 2003. 212 с.
4. Актуальні питання кримінального процесу України: навч. посіб. / Блажівський Є. М., Козьяков І. М., Толочко О. М., Мірошніченко С. С., Власова Г. П. та ін.; за заг. ред. Є. М. Блажівського. Київ: Нац. акад. прокуратури України; Центр учбової літератури, 2013. 304 с.
5. Аленин Ю. П., Тищенко В. В. Особенности расследования тяжких преступлений против личности: учеб. пособ. Одесса : БАХВА, 1996. 112 с.
6. Аленин Ю. П. Особливості відкриття матеріалів іншій стороні за новим КПК України // *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 95-річчю з дня народження проф. М. В. Салтевського. Одеса, 2012. С. 237–240.
7. Алексейчук В. І. Огляд місця події: тактика і психологія: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2007. 241 с.
8. Андреу-Гусман Ф. Рабочая группа ООН по борьбе с насильственными исчезновениями. *Международный журнал Красного Креста: Пропащие без вести*. 2002. № 848. С. 101.
9. Андрушко А. А. Щодо кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення. *Закарпатські правові читання*: матеріали XI міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 11–31 квітня 2019 р.). Ужгород: РІК-У, 2019. С. 202–209.
10. Антонюк П.Є., Антощук А.О., Куций Р.В. Тактика отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. № 5. 2021. С. 281–289.
11. Антощук А. О. Криміналістична характеристика вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. *Митна справа*. 2012. № 2. ч. 2. С. 430–433.
12. Антощук А. О., Терещенко Ю. В. Процесуальні та тактичні засади проведення огляду трупа, виявленого у водоймі. *Правова позиція*. Київ. 2020. № 1 (26). С. 108–111.
13. Бабін Б. Насильницькі зникнення в Україні. Правові декларації та реалії війни. *Українська правда*. 2019. 24 лют. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/02/24/7207525/>
14. Багрій М. В., Луцик В. В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія. Харків: Право, 2017. 376 с.
15. Балабанова Л. М. Судебная психология (вопросы определения нормы и отклонений) : монография. Дніпропетровськ : Сталкер, 2008. 432 с.

16. Басиста І. В. Прийняття і виконання процесуальних рішень слідчого на стадії досудового розслідування: теоретичні і практичні проблеми : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 533 с.
17. Бахин В. П. Криминалистическая методика : лекция. Киев, 1999. 24 с.
18. Бахин В. П., Волобуєва О. О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час огляду місця події (збір інформації про особу, що скоїла злочин): наук.-практ. реком. Донецьк: ДЮОІ, 2005. 71 с.
19. Бахин В. П. Функциональный портрет человека в криминалистике. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев: РОИ МВД УССР, 1987. Вып. 34. С. 13-16.
20. Білчак О. А. Загальні положення про втручання в приватне спілкування за КПК України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 9–1. С. 201–204.
21. Бірюков В. В. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів : проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 31 с.
22. Бояров В. І. Деякі особливості розслідування вбивств на замовлення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 33–40.
23. Броневицька О. М. Відповідність положень чинного Кримінального кодексу України про відповідальність на особисту свободу особи вимогам міжнародно-правових актів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2010. № 3. С. 319–327.
24. Бурлака В. В. Криміналістична характеристика незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Митна справа*. 2014. № 6 (2.2). С. 451–456. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_6 %282.2 %29__37](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_6%282.2%29__37)
25. Бурлака В. В. Використання результатів судово-психологічних експертиз під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/5363/%C2>
26. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): монографія. Харків: Правник–НАВСУ, 1999. 126 с.
27. Весельський В. К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25. С. 193–199.
28. Виявлення, припинення та розслідування зловживань владою або службовим становищем в ОВС : метод. рек. / О. С. Тулаєв, С. С. Чернявський, А. А. Вознюк та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 130 с.
29. Відповідальність за вбивства в Україні з січня 2014 року по травень 2016 року. *Управління Верховного комісара ООН з прав людини*. 2016. URL: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ОHCHRThematicReportUkraineJan2014-May2016_UA.pdf.
30. Войтович Є. М. Поняття насильницького зникнення людини. Актуальні питання криміналістики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 груд. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 282–285

31. Войтович Є. М. Криміналістична характеристика насильницького зникнення людини. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 441–444.
32. Войтович Є. М. Криміналістична характеристика обстановки вчинення насильницького зникнення людини. *Актуальні питання виявлення та розкриття злочинів Національною поліцією: вітчизняний та зарубіжний досвід*. матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 19 лют. 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 270–273.
33. Войтович Є. М. Насильницьке зникнення людини як об'єкт криміналістичного дослідження. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. № 84. С. 16–23.
34. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: автореф. дис. . докт. юрид. наук «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза»: 12.00.09. Харків, 2002. 42 с.
35. Володіна О. О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2003. 20 с.
36. Галдецька І. Г. Правові та наукові основи використання спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів : дис. . канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 231 с.
37. Гончаренко В. Г., Гора І. В., Будко Т. В. Експертизи у судочинстві України: наук.-практ. посіб. Київ : ЮрінкомІнтер, 2015. 504 с.
38. Гора І. В., Колесник В. А. Криміналістичні експертизи та дослідження, що проводяться у системі правоохоронних органів України : наук.-практ. посіб. Київ : Акад. СБУ, 1999. 80 с.
39. Гордін Л. Я. Слідчо-оперативна група: проблеми створення та діяльності: монографія. Харків: ФІНН, 2009. 192 с.
40. Грибовський О. В. Взаємодія оперативних і слідчих підрозділів під час виявлення, припинення та розслідування тяжких злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 246–254.
41. Грибов М. Л. Зміст криміналістичного забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 35–41.
42. Гузела М. Проблема розшуку підозрюваного у процесі кримінального провадження: деякі аспекти міжнародного співробітництва. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 855. С. 487–493.
43. Даніч Є. О. Використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту: дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 238 с.
44. Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення: Резолюція 47/33 Генеральної Асамблеї ООН від 18 груд. 1992 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_225

45. Денисенко М., Стрелюк Я. Окремі аспекти організації контролю за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2015. С. 130–135.
46. Десять основних правозахисних стандартів правильної поведінки для правоохоронних органів, 1988 р. *Міжнародно-правові стандарти поведінки працівників правоохоронних органів при підтриманні правопорядку*. Київ, 2002. С. 51–53.
47. Договір між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про взаємну правову допомогу у кримінальних справах : підпис. 16 січ. 2002 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 45. Ст. 3052.
48. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року : підпис. 12 груд. 1977 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_199.
49. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 8 листопада 2001 року. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_518
50. Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 1959 року з Додатковими протоколами 1978 та 2001 року до неї : ратифікована Законом України від 16 січ. 1998 р. *Збірник міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори*. Київ, 2006. С. 112–232
51. Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню : прийнята в Страсбурзі, 28 лист. 1987 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_068
52. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року, Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : ратифікована Законом України від 17 лип. 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263
53. Європол: Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB>
54. Єрошкін М. В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення: дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Маріуполь, 2021. 238 с.
55. Єрошкін М. В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Маріуполь, 2021. 20 с.
56. Журавель В. А. Ситуаційний підхід до формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр. Харків, 2008. Вип. 8. С. 102–108
57. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена рез. 217 (III) ГА ООН від 10 груд. 1948 р. Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. Амстердам–Київ, 1996. С. 6–9.

58. Загородній І. В. Криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних із вбивствами. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. №2. С. 10–13.
59. Задоя К. П. Визнання насильницького зникнення злочином sui generis за кримінальним правом України: pro et contra. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 4. С. 59–73.
60. Иншаков С. М. Латентная преступность как объект исследований. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. 2009. № 1 (16). С. 75–81.
61. Іваниця А. В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування вбивств через необережність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ, 2015. 20 с.
62. Ігнатов О. М. Насильницькі злочини, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ України: криминологічна характеристика, детермінація та попередження : монографія. Харків : Формат Плюс, 2008. 296 с.
63. Інструкція з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України, затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України 06 лип. 2017 р. № 570. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17>
64. Інструкція про порядок використання правоохоронними органами можливостей Національного центрального бюро Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів: затв. наказом МВС України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Держкомкордону України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України від 9 січ. 1997 р. № 3/1/2/5/2/2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0054-97#Text>
65. Іщенко А. В. Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень: автореф. дис...докт. юрид. наук: 12.00.09. «Кримінальний процес, криміналістика, судова експертиза». Київ, 1996. 37 с.
66. Карпов Н. С. Злочинна діяльність: монографія. Київ: вид-во Семенко Сергія, 2004. 310 с
67. Кислий А. М. Актуальні питання організації відомчого контролю за оперативно-розшуковою діяльністю. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 1 (29). С. 212–216.
68. Клименко Н. І. Щодо використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів проти життя і здоров'я людини. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса, 2000. Вип. 8. С. 129–134.
69. Колб О. Г., Кондратишина В. В. Кримінально-правові та криминологічні аспекти боротьби з торгівлею людьми в Україні. *Боротьба з торгівлею людьми: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Донецьк, 26 черв. 2008 р.). Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. С. 134–138.
70. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений: дисс...докт. юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1967. 509 с.

71. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: автореф. дисс...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1967. 28 с.
72. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособ. Харьков: Юрид. ин-т, 1985. 93 с
73. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_009
74. Конвенція проти катувань та інших жорстоких нелюдських чи ображаючих гідність видів поводження і покарання, 1984 року : док. ООН A/RES/39/46. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам–Київ, 1996. С. 37–44.
75. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков: Консум, 2000. 176 с.
76. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология: учеб. пособ. Харьков: Консул, 1999. 157 с.
77. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции: учеб. пособ. Харьков: Гриф, 1997. 255 с.
78. Коновалова В. О. Допит: тактика і психологія. Харків : Консум, 1999. 157 с.
79. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/-254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
80. Кофанов А. В., Волошин О. Г., Літвінова О. В. Трасологічні дослідження: курс лекцій. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. 304 с.
81. Кравчук О. В., Циганюк Ю. В. Порядок призначення судових експертиз у сфері інтелектуальної власності за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Криміналістичний вісник*. 2013. № 2 (20). С. 34–45.
82. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Право, 2020. 752 с.
83. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепитько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. Київ: Ін Юре, 2016. 636 с.
84. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко та ін. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.
85. Криміналістика: підручник / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2017. 556 с.
86. Криміналістика: підручник / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро: Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
87. Криміналістика: підручник: у 2 т. / А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. Л. Малярової. Харків: ХНУВС, 2017. 384 с.

88. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинів : курс лекцій / В. К. Весельський, А. В. Іщенко, В. С. Кузьмічов, Д. Б. Сергєєва, Ю. М. Черноус. Київ : ХмЦНП, 2011. 178 с.
89. Кримінальне провадження № 12019050000000612000. Волноваський відділ поліції ГУНП в Донецькій області.
90. Кримінальне провадження № 12019150000000035000 від 31.01.2019 р. За матеріалами СУ ГУНП в Миколаївській області.
91. Кримінальне провадження № 42019051660000011000 від 25 січ. 2019 р. Торецьке відділення поліції АВП ГУНП в Донецькій області.
92. Кримінальний кодекс України: Закон від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
93. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.
94. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.
95. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
96. Кримінальний процесуальний кодекс. Науково-практичний коментар: у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація. Харків: Право, 2012. Т. 1. 768 с.
97. Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: Кондор, 2018. 588 с.
98. Кузьмічов В. С., Черноус Ю. М. Розслідування злочинів: міжнародне і національне законодавство. Теорія і практика : навч. посіб. Київ : КНТ, 2008. 448 с.
99. Лисиченко В. К., Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями : наук.-практ. посіб. Київ, 2009. 163 с.
100. Лисиченко В. К. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1988. Вып. 36. С. 4-9
101. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных познаний в следственной и судебной практике. Киев : Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко, 1987. 100 с.
102. Лобойко Л. М. Кримінальний процес: навч. посіб. Київ : Істина, 2014. 366 с.
103. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Слідчий огляд: поняття та види. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 264–269.
104. Лукашевич В. Г. Основы теории профессионального общения следователя: автореф. дисс...докт. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Киев, 1993. 44 с.

105. Луцик В. В. Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. С. 202–205.
106. Мазур О., Бортун К. Вплив практики Європейського суду з прав людини на дотримання прав і свобод громадян у кримінальному провадженні. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2015. № 4. С. 72–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2015_4_13.
107. Мазурок О. Я. Криміналістичне забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісно відсутніх осіб: дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 255 с.
108. Мазурок О. Я. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з безвісним зникненням особи. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 23–24 жовт. 2015 р.). Запоріжжя, 2015. С. 128–131.
109. Милуков С. В. К вопросу об идентификационно значимых свойствах человека при установлении личности в ходе раскрытия и расследования преступлений. *Вестник криминалистики*. 2011. Вып. 1 (37). С. 142–145.
110. Митрофанов І. І., Лінов В. М. Вбивства (кримінально-правові та медичні аспекти): навч. посіб. Кременчук: Вид. ПП Щербатих О.В., 2010. 256 с.
111. Михайлов А. Е. Виктимологические аспекты профилактики корыстных насильственных преступлений: учеб. пособ. Киев: Правник – НАВСУ, 1998. 44 с.
112. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: рішення Організації Об'єднаних Націй від 20 грудня 2006 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154
113. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації та приєднання рез. 2200 А (XXI) ГА ООН від 16 груд. 1966 р. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам-Київ, 1996. С. 9–19.
114. Мірковець Д. М. Деякі питання зупинення досудового слідства. *Проблеми діяльності слідчих органів внутрішніх справ України* : тези доп. кр. столу (Київ, 22 квіт. 2010 р.). Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. С. 109–113.
115. Мороз О. А. Запобігання злочинам у сфері службової діяльності серед працівників податкової міліції України : дис. . канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 223 с.
116. Насильницьке або недобровільне зникнення осіб. Виклад фактів № 6 (Rev. 3) / ГО «Харківська правозахисна група». Харків. 2019. 68 с.
117. Насильницькі зникнення в Україні та зникнення безвісти під час воєнного конфлікту. Харків, 2018. 48 с.
118. Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Київ : Ін Юре, 2011. 736 с.
119. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

120. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
121. Наумова О. Окремі аспекти криміналізації насильницького зникнення людини. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2. С. 119–126.
122. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні: навч.-практ. посіб. / С. С. Кудінов та ін. Харків: Оберіг, 2013. 344 с.
123. Негласні слідчі (розшукові) дії: юридичні та фактичні підстави їх провадження. URL: https://vuzlit.ru/1373226/neglasni_slidchi_rozshukovi_diyi_yuridichni_ta_faktichni_pidstavi_yih_provadhennya
124. Некрасов В. А., Смелік В. Б., Житняк С. Є. Використання можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у боротьбі зі злочинами : навч. посіб. Київ : КНТ, Видавничий дім «Скіф», 2008. 188 с.
125. Нескоромний Д. А. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій працівниками СБ України при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 2. С. 20–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2014_2_7
126. Новаков О. С. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчиняються працівниками міліції у сфері службової діяльності : дис. . канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 205 с.
127. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: наук.-практ. посіб. / за ред. Н. І. Клименко. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 216 с.
128. Олішевський В. В. Розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Харків, 2005. 19 с.
129. Олішевський В. В. Розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. 213 с.
130. Омеляненко А. С. Особливості підготовки та проведення негласних слідчих (розшукових) дій у виняткових та невідкладних випадках *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 1. С. 138–142.
131. Оперативно-розшукова діяльність та негласні слідчі (розшукові) дії у схемах : посіб. / за заг. ред. В. В. Коваленка. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. 156 с.
132. Особливості кримінальних проваджень щодо безвісти зниклих осіб: метод. рек. / Чернявський С. С., Брисковська О. М., Вознюк А. А., Арешонков В. В. та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 78 с.
133. Охріменко І. М., Лузанова Г. О. Організаційно-психологічні особливості професійної компетентності слідчого як суб'єкта призначення судово-психологічних експертиз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2014. Вип. 28. Т. 3. С. 86–90.

134. Паніотов Є. Правовий статус національного центрального бюро інтерполу в структурі Національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 191–195.
135. Панов Н. И. Об изучении способа совершения преступления (методологический аспект). *Проблемы социалистической законности*: респ. межвед. науч. сб. Харьков, 1982. Вып. 9. С. 115–116.
136. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков, 1982. 75 с.
137. Петричук С. В. Особливості призначення та проведення молекулярно-генетичної експертизи. *Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів* : матеріали круглого столу, Київ, 25 лют. 2015 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 45–48
138. Пещак Я. Следственная версия криминалистического исследования / под ред. А. Р. Ратинова. М.: Прогрес, 1976. 228 с
139. Пиріг І. В. Технічне забезпечення експертної діяльності. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2 (24). С. 70–77.
140. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні: навч. посібник. Дніпро: Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ, 2019. 140 с.
141. Письменний Д. П. Розслідування злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою: правові й організаційні засади: монографія / Д. П. Письменний, В. М. Федченко. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т. внутр. справ, 2006. 204 с.
142. Поліція Донеччини вживає заходів, аби вирішити проблему гострого кадрового некомплекту в зоні АТО. *ГУНП в Донецькій області*. 2019. 10 квітня. URL: <http://www.dn.npu.gov.ua/uk/publish/article/293791>.
143. Положення про Робочий апарат Укрбюро Інтерполу : затв. наказом МВС України від від 17 жовтня 2014 року № 1092. *ЛІГА Закон*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MVS553?an=1&ed=2014_10_17
144. Порядок організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні: наказ Генерального прокурора України від 28 берез. 2019 р. № 51. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0363-19>.
145. Практикум з негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні: навчально-методичний посібник для студентів (курсантів) I курсу другого (магістерського) рівня галузь знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право». Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. 200 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2016/~NMP_164.pdf
146. Предоставление Международной организации уголовной полиции (Интерполу) статуса наблюдателя в Генеральной Ассамблее: Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 15 октяб. 1996 г. № A/RES/51/1. URL: http://www.un.org/russian/ga/51/docs/r51_1.htm
147. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 25 березня 1993 року № 220 : постанова Кабінету Міністрів України від 13 груд.

2017 р. № 968. *Офіційний вісник України* від 29 груд. 2017 р., № 102, стор. 21, Ст. 3151.

148. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07 лип. 2017 р. № 575. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0937-17>

149. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: наказ Генеральної прокуратури України від 30.06.2020 р. № 298. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>.

150. Про затвердження Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні : наказ Міністерства юстиції України від 18 жовт. 2000 р. № 52/5. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00>.

151. Про Національне центральне бюро Інтерполу : постанова Кабінету Міністрів України від 25 берез. 1993 р. № 220. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-93-%D0%BF>

152. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон від 18.02.1992 р. № 2135-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: zakon.rada.gov.ua/go/2135-12.

153. Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Інструкція, затв. спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерством фінансів України, Адміністрацією ДПС України та Міністерством юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>

154. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон від 12 лип. 2018 р. № 2505-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19>

155. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: Закон від 17 черв. 2015 р. № 525-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/525-19#n2>

156. Про судову експертизу: Закон від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>

157. Процесуальний порядок проведення негласних слідчих дій <http://www.ord-irina.pp.ua/>

158. Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми: дис. . канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 225 с.

159. Разумов Э. А., Молибога М. П. Практическое руководство по осмотру места происшествия: учеб.-практ. пособ. / под ред. И.П. Красюка. Киев, 2015. 750 с.

160. Резнікова О. І. Віктимологічне пізнання особи у криміналістиці: дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 265 с.

161. Рішення Ради Європейського Союзу про створення Європейської поліцейської установи (Європолу) від 6 квіт. 2009 р. № 2009/371/ЈНА. URL: http://eulaw.ru/translation/2009371?page=0,0#_ftn2

162. Розслідування за фактами обстрілів (вибухів) у районі проведення операції Об'єднаних сил : метод. рек. / С. М. Князев, С. С. Чернявський, О. М. Стрільців та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 88 с.

163. Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства: навч. посібник. Київ: Видавничий Будинок «Аванпост-Прим», 2010. 304 с.

164. Салтевский М. В. Криминалистическая характеристика: структура, элементы. Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе сред. спец. юрид. образования): учебник. Киев : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. 454 с.

165. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с.

166. Самойлова О. М. Кількісні та якісні показники умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків, 2015. Вип. 29. С. 224–233.

167. Сергеев Л. А. Сущность и значение криминалистической характеристики преступлений. *Руководство для следователей*. : Юрид. лит., 1971. С. 4–5.

168. Сергеева Д. Б. Щодо визначення безпосереднього суб'єкта проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. Ч. 2. С. 34–42.

169. Скулиш Є. Д. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 2. С. 15–23.

170. Слідча тактика : навч. посіб. / Є. В. Пряхін. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 116 с.

171. Слідчий огляд: сутність, види, тактика проведення огляду місця події і тактика використання техніко-криміналістичних засобів та спеціальних знань / В. О. Комаха та ін.; заг. ред. В. О. Комаха. Донецьк: ІМА-прес, 2004. 396 с.

172. Смелік В. Б. Міжнародно-правові засади інституційної системи Інтерполу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 «Міжнародне право». Київ, 2006. 21 с.

173. Соколова Я. А. Розслідування викрадення людини : монографія. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2010. 229 с.

174. Солдатський В. В. «Фактичне затримання» як засіб обчислення моменту затримання у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 524–531.

175. Способи вчинення шахрайства та слідова картина <https://pravo.studio/kriminalisticheskaya-metodika/sposobi-vchinennya-shahraystva-slidova-76114.html>.

176. Старостенко Л. В. Співвідношення понять «насильницьке зникнення» та «викрадення людини» в міжнародному праві. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 3. С. 73–76.
177. Статут Міжнародної організації кримінальної поліції Інтерполу, набув чинності 13 червня 1956 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142
178. Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посібник / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ: Вид-во «Ліра-К», 2019. 424 с.
179. Сьогодні – Міжнародний день жертв насильницького зникнення. *Укрінформ*. 2017. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2295167-sogodni-miznarodnij-den-zertv-nasilnickogo-zniknenna.html>
180. Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2015. 440 с.
181. Татаров О. Ю. Екстрадиція: деякі проблеми теорії і практики. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2011. № 4. С. 387–400.
182. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС): монографія. Донецьк: ТОВ «ВПП «ПРОМІНЬ», 2012. 640 с.
183. Татаров О. Ю. Прогалини в таємному, що стало відомим. *Закон і Бізнес*. 17.10-23.10.2015. № 42 (1236). URL: http://zib.com.ua/ua/119240-yak_udoskonaliti_pravovu_reglamentaciyu_neglasnoi_slidchoi_d.html
184. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. Академічне видання. Київ Алерта, 2014. 440 с.
185. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Київ: Алерта, 2014. 768 с.
186. Тимошенко А. «Asters, ЮФ» юрист Яку мету мають правоохоронці, коли ініціюють міжнародний розшук осіб? URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/procedura-ogoloshennya-osobi-v-mizhnarodniy-rozshuk-etapi-ta-insaydi.html>
187. Типовий договір про взаємну допомогу в галузі кримінального судочинства : прийнятий резолюцією 45/117 ГА ООН від 14 груд. 1990 р. *Верховна Рада України*. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/-conventions/mutual_assistance.shtml
188. Тихенко С. И. Борьба с хищениями социалистической собственности, связанными с подлогом документов. Киев, 1959. 274 с.
189. Топчій В. В., Горбачевський В. Я. Взаємодія правоохоронних органів у запобіганні транснаціональній організованій злочинності в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 4. С. 121–129.
190. Уваров В. Г. Міжнародно-правові стандарти у кримінальному процесі України: монографія. Харків: НікаНова, 2014. 416 с.

191. Ударцов Ю. Протидія корупції та організованій злочинності в умовах дії нового Кримінального процесуального кодексу. *Вісник прокуратури*. 2012. № 12. С. 18–26.
192. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: наук.-метод. посіб. для суддів. 2 вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.
193. Хмыров А. А. Криминалистическая характеристика преступлений как фактор, определяющий методику расследования и пути косвенного доказывания. Методика расследования преступлений: материалы научн.-практ. конф. (Одесса, 15 мая 1976 г.). Одесса, 1976. С. 106–107.
194. Храмов С. М. Латентная преступность: методология познания и основные направления противодействия: монография. Брест: БрГУ, 2010. 152 с.
195. Христенко В. Е. Психология жертвы : учеб. пособ. Харків: Консум, 2001. 256 с.
196. Цвікі В. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень. *Європейські перспективи*. 2015. № 2. С. 124–130.
197. Цвікі В. Ю. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Львів, 2017. 237 с.
198. Цимбал М. Л. Тактика огляду місця події при розслідуванні пожеж: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 1999. 19 с.
199. Чернявський С. С. Криміналістична характеристика злочинів: порівняльний аналіз наукових концепцій. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1 (68). С. 140–141.
200. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру: дис. . докт. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 556 с.
201. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.
202. Чорноус Ю. М. Особливості взаємодії при розслідуванні злочинів міжнародного характеру. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. О. Е. Дідоренка*. 2012. № 1 (58). С. 231–239.
203. Чорноус Ю. М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : монографія. Київ : Скіф, 2012. 448 с.
204. Шакун В. І. Межі впливу на злочинність. *Щорічник українського права*. 2010. № 2. С. 183–190.
205. Шалгунова С. А. Кримінологічно-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ : дис. . канд. юрид. наук : 12.0008. Київ, 1999. 203 с.
206. Шепитько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике». Харьков: РИП «Оригинал», 1995. 155 с.
207. Шепитько В. Ю. Криминалистика: курс лекцій. Харьков: Одиссей, 2003. 352 с.
208. Шепитько В. Ю. Криміналістика: підручник. Київ: ІнЮре, 2016. 640 с.

209. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : підручник. Харків : Право, 1998. 376 с.
210. Шершньова В. О. Типові слідчі ситуації і програма дій слідчого на початковому етапі розслідування податкових злочинів. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. № 21. С. 141–148.
211. Шинкарьов Ю. В. Арешт як вид кримінального покарання та особливості правового регулювання його виконання та відбування: автореф. дис....канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Львів, 2007. 19 с.
212. Шинкарьов Ю. В. Поняття арешту як виду кримінального покарання: *зб. наук. праць Харківського національного пед. ун-ту імені Г.С. Сковороди*. Сер. Право. 2005. Вип. 6. С. 113–120.
213. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.
214. Яковенко М. О. Актуальні питання організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій. URL: <http://www.corp-lguvd.lg.ua/d130204.html>.
215. Яценко А. Латентна злочинність. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/latentna-zlochinnist/>
216. Ott L. *Enforced Disappearance in International Law*. Cambridge: Intersentia, 2011. P. 6.
217. Reports on the human rights situation in Ukraine. United Nations human rights. Office of the High Commissioner. URL: <https://www.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/WhoWeAre.aspx>.
218. Scovazzi T., Citroni G. *The Struggle against Enforced Disappearance and the 2007 United Nations Convention*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2007. 344 p.
219. Voitovych Y. Organizacja współdziałania śledczych z pracownikami oddziałów operacyjnych oraz innymi podmiotami podczas dochodzenia dotyczącego wymuszonego zniknięcia człowieka. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. №1 (29). P. 194–209.

ДОДАТКИ

Додаток А

Узагальнені результати вивчення 61 кримінального провадження, що здійснювали слідчі Національної поліції України за ст. 146-1 КК України протягом 2018–2022 років, розпочаті за фактами насильницького зникнення людини

1. За якою частиною статті 146-1 КК України були внесені відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань

- 1) ч. 1 – 92, 2 %
- 2) ч. 2 – 7,8 %

2. Які типові слідчі ситуації залежно від змісту даних, що є підставою для внесення відомостей про насильницьке зникнення особи до ЄРДР, складала на момент внесення даних про початок кримінального провадження?

- 1) до Національної поліції надійшли заява, повідомлення про зникнення особи, та на етапі здійснення дій з їх перевірки встановлено обставини, які засвідчують, що стосовно особи вчинено насильницькі дії (арешт, затримання тощо) – 78,8 %;
- 2) факт зникнення особи та вчинення стосовно неї злочину встановлено за результатами оперативно-розшукової діяльності або з інших джерел – 13,1 %;
- 3) до Національної поліції надійшли заява, повідомлення про насильницьке зникнення особи, однак під час дій з перевірки повідомленого в заяві факту не виявлено обставин, які достовірно свідчили б про вчинений злочин, – 8,1 %.

3. Під час розслідування насильницького зникнення людини проводили такі слідчі (розшукові) дії:

- 1) огляд – 100,0 %;
- 2) допит – 100,0 %;
- 3) обшук – 90,6 %;
- 4) пред'явлення особи для впізнання – 30,0 %;
- 5) пред'явлення речей для впізнання – 55,0 %;
- 6) призначення та проведення експертиз – 96,3 %;
- 7) слідчий експеримент – 36,3 %.

4. Під час проведення невербальних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом зникнення людини, виявляли, вилучали та досліджували такі матеріальні об'єкти (слідову інформацію):

- 1) документи (паспорт чи інші документи безвісно відсутньої особи) – 56,3 %;
- 2) фотографії – 96,9 %;
- 3) сліди пальців рук зниклої особи – 45,0 %;
- 4) предмети – носії ДНК-інформації – 96,3 %;

- 5) медичні документи – 6,3 %;
- 6) зразки почерку – 11,6 %;
- 7) тканини одягу – 9,8 %;
- 8) сліди ніг (взуття) – 8,0 %;
- 9) віртуальні (інформаційні) сліди – 43,1 %;
- 10) транспортний засіб (приватний чи службовий), яким користувалася безвісно відсутня особа, – 5,1 %;
- 11) майно та банківські рахунки особи – 12,5 %.

5. Спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом насильницького зникнення людини:

- 1) було залучено – 98,1 %;
- 2) не було залучено – 1,9 %.

6. Яких спеціалістів залучали під час проведення огляду й інших слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом насильницького зникнення людини?

- 1) інспекторів-криміналістів – 81,8 %;
- 2) судово-медичного експерта або лікаря – 78,8 %;
- 3) спеціаліста Експертної служби МВС України – 48,1 %;
- 4) спеціаліста в галузі комп'ютерних технологій – 13,6 %;
- 5) педагога, психолога – 8,8 %;
- 6) спеціаліста з іншої галузі знань – 36,3 %.

7. Під час розслідування злочинів, пов'язаних із насильницьким зникненням людини, місцем проведення огляду було:

- 1) останнє місце мешкання (перебування чи відпочинку) зниклої особи – 89,0 %;
- 2) підсобне чи інше нежиле приміщення – 47,2 %;
- 3) місце роботи безвісно відсутньої особи – 12,4 %;
- 4) відкрита місцевість – 31,0 %;
- 5) інше місце – 6,0 %.

8. Під час проведення слідчих (розшукових) дій застосовували такі технічні засоби:

- 1) засоби криміналістичного комплексу для роботи зі слідовою інформацією – 72,5 %;
- 2) засоби фото-, відеофіксації – 69,4 %;
- 3) спеціальні засоби криміналістичної техніки для роботи з окремими видами слідової інформації – 20,6 %.

9. Під час допиту заявників, свідків, підозрюваних щодо насильницького зникнення людини:

- 1) надавали правдиві показання – 29,5 %;
- 2) надавали неправдиві показання – 45,0 %;

3) підозрюваний відмовився від надання показань – 25,5 %.

10. Які експертизи проводили під час розслідування злочинів, пов'язаних із зникненням людини?

- 1) судово-медична експертиза трупа – 96,3 %;
- 2) молекулярно-генетична – 90,6 %;
- 3) дактилоскопічна – 81,8 %;
- 4) судово-біологічна – 48,1 %;
- 5) комп'ютерно-технічна – 24,4 %;
- 6) телекомунікаційних систем і засобів – 18,1 %;
- 7) почеркознавча – 15,6 %;
- 8) судово-медична експертиза живих осіб – 13,1 %;
- 9) трасологічна – 12,4 %;
- 10) психіатрична – 12,4 %;
- 11) портретна – 11,3 %;
- 12) матеріалів, речовин та виробів – 9,8 %;
- 13) відеозвукозапису – 3,8 %;
- 14) судово-балістична – 2,5 %;
- 15) експертиза холодної зброї – 1,9 %;
- 17) технічна експертиза документів – 1,3 %.

11. Час насильницького зникнення людини:

- 1) з 0 до 6 години – 12 %;
- 2) з 6 до 12 години – 32 %;
- 3) з 12 до 18 години – 35 %;
- 4) з 18 до 20 години – 19 %;
- 5) з 20 до 24 години – 2 %.

12. Тривалість утримання потерпілого представниками держави становила:

- 1) від 1 години до 1 доби – 26 %;
- 2) від 1 доби до 1 тижня – 44 %;
- 3) від 1 до 10 тижнів – 18 %;
- 4) від 10 тижнів і більше – 12 %.

Зведені дані анкетування 103 слідчих Національної поліції України у Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Луганській, Миколаївській, Одеській, Харківській, Херсонській областях та м. Києві протягом 2018–2022 років

1. Стаж практичної діяльності:

- 1) до 5 років – 31,3 %;
- 2) від 5 до 10 років – 35,6 %;
- 3) від 10 до 15 років – 17,1 %;
- 4) понад 15 років – 16,0 %.

2. Які, на Вашу думку, причини низької результативності міжнародного розшуку зниклих осіб і розслідування насильницького зникнення людини?

- 1) недостатнє криміналістичне забезпечення зазначеного виду діяльності Національної поліції, зокрема брак рекомендацій техніко-, тактико- та методико-криміналістичного забезпечення, що відповідало б актуальним потребам Національної поліції в зоні проведення Операції об'єднаних сил та розшуку зниклих осіб – 85,8 %;
- 2) надмірне навантаження слідчих і працівників оперативних підрозділів – 66,8 %;
- 3) низький рівень взаємодії слідчих та оперативних підрозділів – 63,8 %;
- 4) плінність кадрів і відсутність інституту наставництва – 41,7 %;
- 5) недостатнє науково-технічне та матеріальне забезпечення – 48,4 %.

3. Що, на Вашу думку, може сприяти підвищенню результативності розшуку зниклих осіб і розслідування насильницького зникнення людини?

- 1) удосконалення нормативно-правових актів – 69,3 %;
- 2) розроблення криміналістичних рекомендацій щодо розслідування злочинів, пов'язаних із зникненням людини – 68,1 %;
- 3) підвищення ефективності використання даних обліків й інформаційних систем – 58,8 %;
- 4) посилення взаємодії з підрозділами Експертної служби МВС України, державними та правоохоронними органами – 54,4 %;
- 5) підвищення кваліфікації працівників оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції України – 48,4 %;
- 6) підвищення ефективності використання технічних засобів – 31,3 %.

4. Які заходи найбільш ефективні та проводять під час розслідування насильницького зникнення людини?

- 1) оперативно-розшукові заходи – 85,8 %;
- 2) слідчі (розшукові) дії – 71,2 %;
- 3) негласні слідчі (розшукові) дії – 60,7 %.

5. Чи потребує вдосконалення механізм реагування Національної поліції на заяви та повідомлення про насильницьке зникнення людини?

- 1) так – 97,5 %;
- 2) ні – 2,5 %.

6. Чи є потреба закріплення в наказі Національної поліції України «Про забезпечення ефективності розшукової роботи підрозділів кримінальної поліції» від 2 лютого 2016 року № 88 типового переліку заходів з розшуку зниклих осіб?

- 1) так – 91,4 %;
- 2) ні – 8,6 %.

7. Які типові слідчі ситуації найчастіше виникають на момент внесення відомостей про насильницьке зникнення людини до ЄРДР?

- 1) до Національної поліції надійшли заява, повідомлення про насильницьке зникнення людини, та на етапі здійснення перевірочних дій установлено обставини, які засвідчують, що особа арештована, затримана, викрадена чи позбавлена волі – 77,9 %;
- 2) факт зникнення особи та ймовірний арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі установлено за результатами оперативно-розшукової діяльності або з інших джерел – 14,1 %;
- 3) до Національної поліції надійшли заява, повідомлення про насильницьке зникнення людини, проте на етапі здійснення перевірочних дій за повідомленим у заяві фактом не виявлено обставин, які достовірно свідчили б про вчинений злочин – 8,0 %.

8. Яку слідову інформацію під час слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях за фактом насильницького зникнення особи виявляють?

- 1) матеріальну – 74,2 %;
- 2) ідеальну (сліди пам'яті людини) – 25,8 %.

9. На яких саме документах під час насильницького зникнення людини слід акцентувати увагу?

- 1) паспорт чи інші посвідчувальні документи зниклої особи – 100,0 %;
- 2) банківські, а також різноманітні правовстановлювальні документи (банківські картки, документи на рухоме чи нерухоме майно) – 41,7 %;
- 3) документи, у яких відображено інформацію про перенесені хвороби (медичні довідки, стоматологічні та медичні картки тощо) – 48,4 %;
- 4) електронні документи – 74,2 %.

10. Які саме матеріальні сліди виявляли під час вивчення «слідової картини» злочинів, пов'язаних із насильницьким зникненням особи?

- 1) предмети, що належали потерпілому – 60,6 %;
- 2) предмети зі слідами злочину, учиненого щодо особи – 39,4 %.

11. Чи потребує покращення процес взаємодії між слідчим і працівником оперативного підрозділу під час розшуку та розслідування зниклої людини?

- 1) потребує – 69,8 %;
- 2) не потребує – 24,3 %;
- 3) складно відповісти – 5,9 %.

12. Які форми взаємодії слідчого та працівників оперативних підрозділів у досліджуваній сфері правовідносин застосовують?

А. Процесуальні:

- 1) виконання письмових доручень слідчого оперативними підрозділами щодо проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій – 85,3 %;
- 2) здійснення розшуку підозрюваного оперативними підрозділами за дорученням слідчого, прокурора – 55,2 %.

Б. Непроцесуальні (організаційні):

- 1) обмін інформацією між суб'єктами взаємодії – 96,9 %;
- 2) діяльність у складі СОГ – 84,0 %;
- 3) планування проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій – 73,0 %;
- 4) надання допомоги слідчому оперативними підрозділами під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема таких, що потребують значного обсягу роботи або забезпечення належної поведінки щодо осіб, які беруть у них участь (обшуки, огляди місць подій, слідчий експеримент), – 60,1 %;
- 5) спільне проведення тактичних операцій – 48,5 %.

13. Чи поділяєте Ви пропозицію доповнити ст. 159 КПК України, передбачивши можливість отримання в операторів і провайдерів телекомунікацій у невідкладних випадках відповідної інформації на підставі постанови слідчого за погодженням із прокурором та подальшим повідомленням слідчого судді?

- 1) так – 74,8 %;
- 2) ні – 6,1 %;
- 3) складно відповісти – 19,1 %.

14. Які чинники негативно позначаються на взаємодії слідчих і працівників оперативних підрозділів під час розслідування насильницького зникнення людини?

- 1) формальні відповіді працівників оперативного підрозділу на доручення слідчого – 70,5 %;
- 2) невиконання письмових вказівок слідчого у визначений строк – 29,5 %;
- 3) позбавлення оперативних працівників ініціативи під час виконання завдань кримінального провадження – 40,2 %;
- 4) ненадання відповіді на доручення слідчого – 12,2 %.

15. Під час розшуку зниклих осіб та розслідування насильницького зникнення людини найчастіше використовують такі обліки й АІС:

- 1) ЄІС МВС (Департамент інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України, Державна міграційна служба України, Державна прикордонна служба України) – 60,1 %;
- 2) Експертної служби МВС України – 55,2 %;
- 3) Державної фіскальної служби України (Управління фінансових розслідувань), інших державних і правоохоронних органів – 48,4 %.

16. Як Ви оцінюєте необхідність допомоги спеціалістів у розслідуванні злочинів досліджуваної категорії?

- 1) як обов'язкову для проведення пошукових дій під час проведення невербальних слідчих (розшукових) дій – 66,0 %;
- 2) як доцільну для проведення вербальних слідчих (розшукових) дій – 25,5 %;
- 3) як необхідну для проведення слідчих (розшукових) дій змішаного характеру – 40,2 %;
- 4) на розсуд слідчого або за клопотанням сторони захисту – 8,5 %.

17. Які причини недостатнього рівня застосування спеціальних знань і залучення спеціалістів під час розслідування насильницького зникнення людини?

- 1) організаційні труднощі залучення – 75,4 %;
- 2) нестача відповідних спеціалістів або їх надмірна завантаженість – 70,0 %;
- 3) недосконалість нормативно-правових актів – 59,5 %;
- 4) неналежна поінформованість слідчих про можливості застосування спеціальних знань – 35,0 %;
- 5) пасивне ставлення спеціалістів – 20,9 %.

18. Уміле застосування тактичних прийомів та їх комплексів під час допиту у процесі розслідування насильницького зникнення людини:

- 1) приводить до зміни неправдивих показань на правдиві – 62,5 %;
- 2) не завжди є результативним – 37,5 %.

19. Найдієвішими тактичними прийомами допиту за цих умов є:

- 1) акцентування уваги на виявлених негативних обставинах – 82,2 %;
- 2) пред'явлення речових доказів – 73,8 %;
- 3) формулювання додаткових запитань – 73,0 %;
- 4) оголошення показань інших осіб – 68,1 %;
- 5) ознайомлення з протоколами слідчих (розшукових) дій – 65,2 %;
- 6) оголошення результатів слідчого експерименту – 26,0 %;
- 7) ознайомлення з висновком експерта – 25,5 %;
- 8) застосування ефекту раптовості – 25,2 %.

20. Які негласні слідчі (розшукові) дії найчастіше застосовують у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом насильницького зникнення людини?

- 1) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж – 83,3 %;
- 2) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу – 72,1 %;
- 3) спостереження за особою, річчю або місцем – 35,0 %;
- 4) аудіо-, відеоконтроль особи – 31,0 %;
- 5) зняття інформації з електронних інформаційних систем – 28,4 %;
- 6) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи – 28,5 %;
- 7) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи – 17,0 %;
- 8) накладення арешту, огляд і виїмка кореспонденції – 10,3 %;
- 10) аудіо-, відеоконтроль місця – 1,2 %.

21. Чи вважаєте Ви, що для підвищення ефективності проведення негласних слідчих (розшукових) дій необхідним є використання криміналістичних рекомендацій?

- 1) так – 95,1 %;
- 2) ні – 4,9 %.

22. Яких типових недоліків, на Вашу думку, найчастіше припускаються працівники Національної поліції під час розслідування насильницького зникнення людини?

- 1) використання напрацьованих стандартних алгоритмів досудового розслідування (проведення слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій) без урахування відповідної слідчої ситуації безвісної відсутності особи – 90,5 %;
- 2) нескладання узгоджених планів слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів (неконкретизація їх залежно від установлення нових обставин) – 69,9 %;
- 3) невстановлення кола осіб, у яких могла перебувати особа, – 73,1 %;
- 4) недостатність заходів, яких уживають для отримання оперативно значущої інформації, перевірки її достовірності та використання, – 68,1 %;
- 5) ігнорування версії про можливість виїзду особи в інші країни (ненадсилання запитів про перетинання нею кордону) – 32,0 %;
- 6) ненадсилання орієнтувань до органів Національної поліції сусідніх областей про розшук безвісно відсутніх осіб; неповне використання можливостей інформаційно-пошукових систем, операторів мобільного зв'язку – 62,3 %;
- 7) неналагодження належної взаємодії між слідчим, працівниками оперативного підрозділу – 73,1 %.

**Зведені дані анкетування 189 співробітників оперативних підрозділів
Національної поліції України у Донецькій, Дніпропетровській,
Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Одеській та Херсонській
областях протягом 2018–2022 років**

1. Стаж практичної діяльності:

- 1) до 5 років – 55,3 %;
- 2) від 5 до 10 років – 35,6 %;
- 3) понад 10 років – 10,0 %.

2. Чи потребує покращення процес взаємодії між слідчим і працівником оперативного підрозділу під час розслідування насильницького зникнення людини?

- 1) потребує – 89,9 %;
- 2) не потребує – 5,6 %;
- 3) складно відповісти – 4,5 %.

3. Які чинники негативно позначаються на взаємодії слідчих і працівників оперативних підрозділів під час розслідування насильницького зникнення людини?

- 1) оперативні підрозділи не мають можливості здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою, звертатися з таким клопотанням до слідчого судді чи прокурора (ч. 2 ст. 41 КПК України) – 67,4 %;
- 2) формулювання перед оперативним підрозділом загального (неконкретного) завдання, формальність направлення слідчим доручення або дублювання аналогічних доручень – 53,9 %;
- 3) порушення принципу економії процесуальних та оперативно-розшукових засобів шляхом доручення слідчим працівникам оперативного підрозділу значної кількості слідчих (розшукових) дій, тобто «самоусунення» слідчого від розслідування насильницького зникнення людини та розшуку таких осіб – 31,2 %.

4. Який вид розшуку зниклої осіб відповідно до ст. 146-1 КК України є найпоширенішим на практиці?

- 1) регіональний – 8,3 %;
- 2) державний – 68,5 %;
- 3) міжнародний – 71,2 %.

5. Які обставини негативно позначаються на взаємодії між слідчими та працівниками оперативних підрозділів під час розслідування насильницького зникнення людини?

- 1) оперативні підрозділи не мають права здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні з власної ініціативи та звертатися з таким клопотанням до слідчого судді чи прокурора – 67,4 %;
- 2) перед оперативним підрозділом формулюють загальне (неконкретне) завдання або дублюють аналогічні доручення – 53,9 %;
- 3) оперативному підрозділу доручають надмірну кількість заходів, відбувається «самоусунення» слідчого від розслідування – 31,5 %.

6. Чи використовуєте Ви у своїй діяльності для розслідування насильницького зникнення людини інформацію, що міститься у відкритому доступі в соціальних мережах?

- 1) так – 98,9 %;
- 2) ні – 1,1 %.

7. Які основні недоліки взаємодії під час розслідування насильницького зникнення людини?

- 1) низький рівень обміну інформацією між окремими підрозділами Національної поліції про безвісно відсутніх осіб – 19,0 %;
- 2) низький рівень обміну інформацією між окремими правоохоронними органами – 85,3 %.

8. Ваші пропозиції щодо оптимізації процесу розслідування насильницького зникнення людини:

- 1) вдосконалення положень КПК України, законів України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», підзаконних нормативно-правових актів – 90,2 %;
- 2) підвищення кваліфікації працівників оперативних підрозділів і слідчих Національної поліції та працівників Комісії з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин – 89,2 %;
- 3) розширення можливостей використання обліків та інформаційно-пошукових систем уповноваженими посадовими особами Національної поліції, зокрема шляхом надання можливості безпосереднього доступу (шляхом використання персональних ключів доступу) до таких баз даних – 82,2 %;
- 4) створення єдиної Національної бази ДНК-даних, безперешкодний доступ до якої слід надати вповноваженим посадовим особам Національної поліції під час розслідування насильницького зникнення людини – 76,0 %;
- 5) удосконалення матеріально-технічного забезпечення правоохоронних органів – 59,6 %.

9. Які форми взаємодії слідчого та працівників оперативних підрозділів у досліджуваній сфері правовідносин застосовують?

А. Процесуальні:

- 1) виконання письмових доручень слідчого оперативними підрозділами щодо проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій – 95,5 %;
- 2) здійснення розшуку підозрюваного оперативними підрозділами за дорученням слідчого, прокурора – 61,8 %.
- 3) діяльність у складі СОГ – 86,5 %;

Б. Непроцесуальні (організаційні):

- 1) обмін інформацією між суб'єктами взаємодії – 100,0 %;
- 2) планування проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій – 44,9 %;
- 3) надання допомоги слідчому оперативними підрозділами під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема таких, що потребують значного обсягу роботи або забезпечення належної поведінки щодо осіб, які беруть у них участь (обшуки, огляди місць подій, слідчий експеримент) – 74,2 %;
- 4) спільне проведення тактичних операцій – 32,6 %.

Наукове видання

ВОЙТОВИЧ Євген Михайлович,
ТИЧИНА Дмитро Михайлович,
АНТОЩУК Андрій Олександрович

ОСНОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ
НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗНИКНЕННЯ ЛЮДИНИ

Монографія

Підп. до друку 01.08.2022. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 10,23. Зам. № 0108-22.
Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач ТОВ «7БЦ»
03067, м. Київ, вул. Олекси Тихого, 84
e-mail: 7bc@ukr.net, тел: (044) 592-00-80
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5329 від 11.04.2017